

NEMZET ÉS NEMZETISÉG KÖZÉP-EURÓPÁ- BAN

Az AETAS körkérdése

Szerkesztőségünk 1989 tavaszán határozta el, hogy körkérdést intéz több hazai és határon túli személyhez, akik közvetlenül érintettek a nemzetiségi kérdésben. Mintegy negyven tudósnak, politikusnak, trónak, egyházi és más közéleti személynek címeztük meg leveleinket. Az ősz elejéig beérkezett tizenkilenc válasz alkotja az alábbiakban közölt szövegek zömét.

Időközben azonban szerkesztőségünk átalakult, így tervezett tematikus számunk késett. Ezt a kellemetlen helyzetet szeretnénk volna előnyünkre kihasználni, amikor úgy döntöttünk, hogy a rendelkezésünkre álló időtöbbletet újabb személyek megkérdezésére szánjuk. Október végén mintegy ötven levelet küldtünk szét. Ekkor azonban már zömében egységes réteget céloztunk meg kérdéseinkkel. Ugyanis az utóbbi hónapokban a hazai nemzetiségek több képviselője cáfolta arra a széles körben elterjedt hiedelemre, hogy a mi házunk táján a nemzetiségi kérdés megoldottnak tekinthető. Így októberi leveleink kilencven százalékát a magyarországi nemzetiségek közismert vagy nemzettársaik között tiszteletnek örvendő reprezentánsainak küldtük el. A sok szóbeli ígélet ellenére meglepve tapasztaltuk, hogy mindössze két válasz érkezett, Kozma Mihályé és Papucek Gergelyé. (Ezenkívül két választ kaptunk, Horn Gyulától és Vigh Károlyét.) Ez a tény elgondolkodtató. Bár folyóiratunk széles körben nem közismert, az első fordulóban mégis a felkértek fele válaszolt. Az sem szolgálhat egyértelmű magyarázatként, hogy az elsőként felkértek között több volt a gyakorlott publicista, akik gondolataikat könnyedebben tudták trásba foglalni. A szinte 100%-os távolmaradás okát inkább a hazai nemzetiségek rossz közérzetében és tapasztalataiban látjuk, amely szerkesztőségünk számára sajnálatos formában, de arra utal, hogy e közös hazában van még mit feloldani és megoldani. Ennek illusztrálása végett közöljük az öt hazai szlovák értelmiségi Chručinák Alajoshoz írt 1989 május 24-i levelét. Talán megdöbbentí az az olvasót az az indulat, amellyel ez az írás rácsófol az eddig bennünk élt rózsaszín képre, de szerkesztőségünk, ha nem is ért egyet az ötök minden gondolatával, sőt az 1847-es országgyűlés törvényeinek értelmezését és az 1848-as szabadságharc kirobbanásához fűzött megjegyzéseket történelmietlennek véljük, a levél teljes terjedelmű közlését feltétlenül szükségesnek, a levélben megfogalmazott észrevételeket átgondolandónak és nyilvánosan megvitatandónak tartjuk.

Bennünket is reménnyel tölt el a készülő nemzetiségi törvény általunk ismert tervezete, amely a kisebbségek kollektív jogainak elismerése és szabad önértelmezésének felől közelíti meg ezt az érzékeny kérdést. Reméljük, hogy a leendő parlament ezt a kiindulópontot fogadja el törvényalkotáskor.

A szövegben szereplő román ill. szláv neveket a magyar betűkészlet felhasználásával közöljük.

A beérkezett válaszok - a fentiekben név szerint is említettekét kivéve - a múlt év tavaszának végén és nyarán készültek. Azóta térségünkben olyan események zajlottak le, melyek csak az 1848-as évhez hasonlíthatóak. A politikai erupció azonban nemhogy elavulltá, hanem most tette csak igazán aktuálissá az alábbi eszmefuttatásokat. Elérkezett ugyanis a teoretikus elképzelések gyakorlati megmértetésének az ideje. Ennek tudatában adjuk közre a körkérdésünkre érkezett válaszokat. A válaszokban szereplő szláv és román neveket a latin a b c betűkészletével irtuk le, mivel sajnos nem álltak rendelkezésünkre e nyelvek sajátos betűtípusainak mindegyike.

(A szerk.)

A körkérdés öt pontja:

1. Az 1945 után végbement közép-európai társadalmi és politikai változások tekintetében mely jelenségcsoportokat, milyen tendenciákat emelne ki abból a folyamatból, amely elvezetett a térség nemzeti, etnikai kisebbségeinek jelenlegi válságos helyzetéhez?

2. Milyen, a többségtől eltérő társadalmi, politikai és jogi intézkedésekben, intézményekben, netalán területi átrendezésben látja a kisebbségi kérdés optimális megoldását Közép-Európában?

3. Valóban szükség van-e Magyarországon nemzetiségi törvényre, és ha igen, milyen alapelveknek kellene akkor érvényt szerezni?

4. Mik a feltételei és lehetőségei annak, hogy a jövőben a magyar és a román nép oly sok ellentmondással, feszültséggel terhes viszonya megváltozzon, és béke, kölcsönösen előnyös jószomszédi kapcsolat útjára térjen?

5. Milyen intézkedéseket látna szükségesnek a magyar politikai vezetés részéről a határainkon túl élő magyar nemzeti kisebbségek helyzetének javítására ill. megnyugtató rendezésére?

Balla D. Károly: (költő, Ungvár)

1. Az 1944/45-ös időszakot, s a közvetlenül ezt követő éveket a Szovjetunió területszerző hódítása és a sztálinizmus exportja jellemzi Közép- és főleg Kelet-Közép-Európában. A nemzeti sajátosságok figyelmen kívül hagyása, az egyes nemzetközresek etnikai határainak tudomásul sem vétele következtében e térség újra — mint Trianon után — a feszültségek góciává vált. A magyarság kisebbségi helyzetbe került — avagy továbbra is abban maradt —, milliók csoportjait súlyosan érintette, idegen érdekeknek szolgáltatta ki az a körülmény, hogy a létrejött szocialista tábor országai között a hallgatólagon tabunak nyilvánított nemzetiségi kérdés, még inkább a kisebbségek sorsa, jogai, jövője.

A nagyobb létszámú kisebbségeknel is veszélyeztetettebb helyzetbe került a Szovjetunió kötelékébe került — játszott? — kárpátaljai magyarság, amelyet már 1944 novemberében a legsúlyosabb retorzió ért: a munkaképes magyar férfilakosság szinte teljes deportálása. Áldozatait tekintve ez az akció nagyobb veszteséget (kb. 25 ezer fő) okozott a helyi magyar lakosságnak, mint a két világháború együttvéve. Külön fintora a sorsnak, hogy azokat a magyar kommunistákat is deportálták, akik a Csehszlovák Köztársaság és a Horthy-korszak idején személyes szabadságukat, életüket kockáztatva szervezték a munkásokat, és 1944 októberében vörös zászlókkal, virággal, az Internacionálét énekelve fogadták a szovjet tankokat.

Mindez ráütötte bélyegét a kárpátaljai magyarság sorsára, kialakította a máig élő félelmeket, s elindította a legveszélyesebb tendenciákat: a nemzet-elhagyást, a nemzet-megtagadást, a janicsárrá válást, jobb esetben a passzív rezisztenciába vonulást. Opponálásra mód nem volt — könyörtelenül letörték —, így aki valamit tenni akart az itteni magyarság felemelkedéséért, csak a sztálini hatalmi nómenklatúrával történő szoros összefonódás, belső tartásának feladása, mélyebb meggyőződésének eltitkolása, egyfajta permanens szkizofrén állapot vállalása árán tehette.

Ráadásul alábocsáttatott a vasfüggöny is: az itteni magyarság kapcsolata az anyaországgal megszokadt, lehetőlenne vált mind a fizikai, mind a szellemi közlekedés, sajtótermék, könyv be nem jutott, s Magyarország hivatalos körei sem vettek tudomást — még évtizedekig — arról a kétszázézer magyarról, akik elszigetelődve, a „búnos nemzet” bélyegével éltek végig a sztálini éra sötét éveit.

Ilyen mostoha körülmények közepette kezdődött hát meg a magyar oktatási rendszer, a magyar sajtó, könyvkiadás, irodalom szervezése, szerveződése. Akik vállalták ezt a munkát, azoknak minden tettere rányomta bélyegét a görcsös bizonyítani-akarás: meg kellett gyógyzni a magyarság megmozdulásait ferde szemmel néző hatóságokat, hogy iskoláink szovjet iskolák (csak tannyelvük magyar), hogy sajtónk szovjet sajtó (csak nyelve magyar), hogy irodalmunk szovjet irodalom (épp csak magyar nyelven íródik). A rendszer egészének visszássága, torzulásai tehát hatványozott formában jelentkeztek a magyarság körében. Az amúgy is téves irányvonalak még ferdébbé váltak, amint a nemzetiség más-szerű, más törésmutatójú közegebe hatoltak.

Súlyos, kisebbségi gondolánkból máig ki nem vethető ballaszt ez az indulás.

Mire a hruscsovi reformok Moszkvából elérték a perifériákra, már ránk is köszöntött a brezsnyevi visszarendeződés, amely gyakorlatilag érintetlenül hagyta a korábbi kövületeket: a kárpátaljai magyarságnak továbbra sem adódott módja arra, hogy magyarságát gyakorolja. Ez nyomban a nacionalizmus, jobb esetben a nemzeti elkülönülés vádját vonta maga után. A vasfüggönyön keletkező rések abban mégis közrejétszhattak, hogy egyénenként, családoként, szűkebb baráti körönként mégis mód nyílt a magyar nemzeti hagyományok elsajátítására, a nemzeti művelődés anyaországi eredményeihez való felzárkózásra. E célt továbbra is torzan, disszonáns módon szolgálta oktatásunk, sajtónk. Mert bár igaz, hogy iskoláinkban oktatták a magyar irodalom nagyjait, értelmeztük, értékelésük, a kor ábrázolása még mindig a zsdanovi kultúrpolitikai dogmákhoz igazodva történt; s bár igaz, hogy sajtónk, könyvkiadásunk, irodalmunk is mind többet igyekezett megtenni a nemzeti értékek közvetítéséért, ezt mindig is csak a szovjet hazafiság, a szocialista interkulturalizmus, a kommunista pártosság harsány — és hamis! — felhangjaival tehette.

Olvashattunk magyar könyveket és lapokat, nézhettük a magyar tévét — de mindezt

nem azért tehetjük, mert magyarok vagyunk, hanem azért, mert ez egy baráti szocialista ország szellemi értékeivel való ismerkedésünk volt. És írhattunk magyarul, járathattuk magyar iskolába gyermekeinket, beszélgethettünk egymás közt anyanyelvünkön — de ezt sem azért, mert magyarok vagyunk, hanem azért, mert a magyar nemzetiség egyike a Szovjetunió száznál több nemzetiségének. A népek érintkezési nyelve viszont az orosz volt, és hazafiságunk, elkötelezettségünk, internacionalizmusunk évtizedekig egyet jelentett az orosz nyelv mind tökéletesebb elsajátításával, a szovjet — még csak nem is orosz! — kultúrába való beilleszkedésünkkel.

Mára szerencsére lényeges változások történtek, ezek részletezése azonban külön tanulmányt igényelne. Jegyezzünk meg annyit, hogy a kárpátaljai magyarságnak, úgy tűnik, először nyílik alkalm arra, hogy kollektív nemzetiségi jogait gyakorolja. Am ezt biztosító jogi garanciáink még nincsenek, mint ahogy arról sincs szó, hogy az állam támogatná nemzetiségi törekvéseinket: egyelőre csak tűri, elnézi igyekezetünket, ám azokat a plusz juttatásokat nem adja meg, amelyekre szükségünk volna a többségi nemzetek (orosz, ukrán) elszívó erejének a kompenzálására.

Végezetül még annyit, hogy országunk a gazdasági csőd szélén áll. Az ellátás siralmas. Napról-napra hiánycikké válnak alapvető közszükségleti cikkek. A katasztró⁴ális élelmiszerhiányon túl polcainkról eltűntek a tisztálkodószerek (szappan, mosópor, fogpaszta nem kapható) és legutóbb a cigaretta meg a tea is. A kárpátaljai magyarság önszerveződését, kulturális életét, fejlődését eleve kétségessé teszi a gazdasági kiszolgáltatottság. Szellemi épülés aligha várható ott, ahol fizikai leépülés tapasztalható, s már-már éhínség, nyomor fenyeget.

A szocializmus nem bizonyította be életképességét. Kétséges, hogy egy élteképtelen rendszerben a magyar kisebbség megtarthatja-e vitalitását.

E kétségek késztetik kárpátaljai magyarok újabb és újabb ezreit arra, hogy Magyarországra települjenek.

2. A kisebbségi kérdés megoldhatatlan. Ideális verzió nincs. Nem lenne az a területi átrendeződés, az országhatárok kiigazítása sem, mert a természetes betelepülések és mesterséges betelepítések megbontották a kisebbségbe került magyarság etnikai egységét, így óhatatlanul más nemzetiségek kerülnek kisebbségbe új feszültségforrással. Lehetetlen vállalkozás lenne az összekeveredett (és szándékkal kevert) lakosság szétválasztása, nemzetiségétől függő ide- vagy odatelepítése.

Legoptimálisabbnak az tűnik, ha a kisebbségek mind teljesebb autonómiát kapnak, s ennek keretében őrizhetik meg identitásukat; ugyanakkor — ezzel együtt — az anyaországgal való kapcsolatnak is teljes akadálytalanságot kellene élveznie, ami nemcsak korlátozatlan utazásokban, művelődési kapcsolatokban, hanem pl. kettős állampolgárság lehetőségében is megmutatkozhatna.

Mindez azonban a jelenlegi Kelet-Közép-Európában illúzióknak tűnik. A nyomorító ideológiák és az életszínvonalbeli, gazdasági különbségek — melyek még a nyugati világhoz mért közös szegénységünkben is megmutatkoznak —, a hatalmi érdekek érvényesülésének közepette a legtöbb (így a kárpátaljai) magyar kisebbség számára csak dédelgetett álom lehet mind a szellemi és gazdasági függetlenség, mind az anyaországhoz fűződő, korlátozásoktól mentes kapcsolat.

4. A romániai magyarság részére is mind teljesebb autonómiát kellene biztosítani. Ennél is tovább menve: önálló állami státussal rendelkező Erdélyt kellene létrehozni, amelynek lakossága idővel dönthetne, Románia vagy Magyarország felé kíván-e közeledni.

Ez persze idealisztikus elképzelés. A jelen körülmények között javulásra semmi esély. A helyzet még élesedhet, mérgesedhet. Európa akut gennygőca a mai Románia.

5. Magyarország hivatalos körei az utóbbi időben szerencsére felülbírálták korábbi politikájukat, minden konfliktus elől visszahúzódozó „szövetségi szemérmességüket”, és hajlandók szót emelni, olykor tenni is a hetárokon kívül rekedt magyarsáért. Azonban még a legutóbbi időben is a túlzott óvatosság, a „baráti hangnem” volt jellemző a vezetők magatartására (lásd Grósz aradi fiasokját), s nem az összevont szemöldök, netán a figyelmeztetőleg felemelt ujj.

Vonatkozik ez szűkebb pátriámra Kárpátaljára is. Grósz Károly itteni látogatása ugyan igen fontos eseménye volt a magyarságunknak, s érthető az is, hogy az elmúlt évek pozitív változásai kaptak fő hangsúlyt, ám a magyar vezető tájékozottságáról, irántunk érzett felelős-

ségéről tanúskodhatott volna az, ha gondjainkkal is behatóbban foglalkozik. A magyarság itteni helyzetének idealizálása a magyarországi köztudatban hamis elképzeléseket kelt. A tömegkommunikációs eszközök is folyton pozitív példaképp hozzák fel Kárpátalját, gondjainkról még mindig óvatosan, szemérmesen szólnak. Alig adnak tájékoztatást arról, hogy mi után következtek a mai változások, s hogy mekkora szakadékokat kell ma sebtiben áthidalni. Azt a tartózkodást, úgy vélem, ma már nem is annyira a „nagy testvértől” való tartás motiválja, hanem az a hamis elképzelés, hogy „nehogy ártsanak az itteni magyarságnak”. Nos, szerintem a Balogh Edgár-i megfontolás, miszerint nem szabad olyan repülőre lőnie Magyarországnak, amelyen kétfélmillió magyar a tűz — tarthatatlan, csak tévutakra visz, újabb feszültségek forrása. A tájékoztatásnak hitelesnek, tárgyyszerűnek kell lennie.

Ami a szükséges intézkedéseket illeti.

Örömmel értesültem a Nemzetiségi Kollégium szerveződéséről. Kár, hogy csak most kerül rá sor. Fontosságát hangsúlyozandó Nemzetiségi Minisztériummá lehetne fejleszteni idővel. Ez szükséges, jelentős lépés. Csak remélni tudjuk, hogy a kereteket majd érdemi tartalommal sikerül megtölteni.

Magyarszágnak még hatékonyabban, egyértelműbben kellene szorgalmaznia, hogy a kívülrekedt magyarok messzemenően gyakorolhassák egyéni és kollektív jogaikat; támogassa az autonómiára, magasabb szintű szuverenítésre való törekvésüket.

Amennyire ez lehetséges, szorgalmazza az anyaországgal való kapcsolattartás akadálytalanságát. (A kárpátaljai magyarság kiutazását még mindig intézkedések tucatjai korlátozzák; ezek nagyobbik része most gazdasági természetű, s nehéz elképzelni, hogyan lehetne áthidalni. A kishatármenti forgalom lehetőségének életbe lépésével hatalmas torlódások lettek a határátkelőhelyeken, kimerült a Szovjetunió forint-kerete — ráadásul, érthető módon, az új lehetőségeket nemcsak a magyarok használják ki, sőt talán nem is elsősorban ők. Megfontolandó, hogyan lehetne a kishatármenti átkelés lehetőségét azok számára fenntartani, akik ezt az anyaországgal való kapcsolattartásnak tekintik. Megannyi nehezen megoldható probléma.)

A magyar politikai vezetés indítványozza a szomszédos országok illetékeseinek a kettős állampolgárság intézményének a bevezetését, hogy a határokon kívül rekedt magyarok hivatatosan is, jogszerűen is — és ne csak érzelmileg — hazájuknak tekinthessék a mai Magyarországot.

Bodor Pál (író - újságíró, Budapest):

1. Első kérdésekre csak akkor tudnék néhány mondatban válaszolni, ha sosem foglalkoztam volna vele... A letragikusabb jelenségcsoport — Erdélyből ítélve — az akkor még átláthatatlan, hatalmas diszkrepancia a Szovjetunióból érkező nemzetiségpolitikai elvek (amelyek az adott helyzetben egyedüli oltalmazóinknak tetszettek) — és a mögöttük meghúzódó, iszonyú, de számunkra teljességgel ismeretlen gyakorlat között. Az ellentmondás tehát a szélsőjobboldali román sovinizmussal szemben bennünket, kisebbségeket is védelmező „internacionalizmus” — és valódi, birodalmi tartalma között. A mi kisebbségi tragédiánkhoz hozzájárult, hogy az új hatalomnak mintegy természetes szövetségesei voltunk a román sovinizmus elleni küzdelemben — és nem vettük észre, mikor csapott át ez a „vonal” a természetes román nemzeti érzékenységet sértő politikába. Mintegy csendestársak voltunk sok mindenben, ami a román nemzeti érdekeket-érzelmeket-szemléletet korlátozta, s ezzel fokoztuk a velünk szembeni, titkos, lappangó, s ezúttal az antikommunizmussal egybecsendülő gyűlöletet. Mindezek fölé irtózatot kupolaként feszültek a fejünk fölött hozott döntések. Romániának nemcsak azért kellett maradéktalanul visszakapnia északerdélyi területeit is, mert a/ a „hitleri döntéseket” végül is a nagyhatalmak mindenképpen meg akarták semmisíteni; b/ egész Erdély területét tekintve a románok már legalább kétszáz éve túlnyomó többségben voltak; c/ Románia 1944 augusztusában sikeresen szembefordult a tengelyhatalmakkal, Magyarország pedig októberben belebukott a sikertelen, dilettáns kísérletbe — hanem azért is, mert a Hitler-Sztálin paktum egyik felét (Besszarábiát és Bukovinát) a másik felének (Erdélynek) az árán igyekezett a Szovjetunió megőrizni, és végül: d/ a demográfiailag világos képzetű

Székelyföld esetében (amelyre tehát nem voltak érvényesek Molotovnak a külügyminiszterek londoni tanácskozásán prezentált ellenérvei minden, a nyugati hatalmak megpendítette etnikai területiigazító javaslatára, hogy úgymond, Erdélyben oly vegyes és kevert nemzetiségileg a lakosság, hogy semmiféle etnikai vonal nem húzható meg) — mondom, a Székelyföld esetében pedig az volt a tragédia, hogy a nemzetközi úzus nem ismerte még a területileg össze nem függő nemzeti felségterület fogalmát (amely később India főként vallási alapon történt kettéválasztásakor Pakisztánná és Indziává, az eredetileg két, össze nem függő országrészből, a mai Bangladesből és Pakisztánból álló Pakisztán esetében, ha rövid időre is, magvalósult).

2. A kisebbségek sorsa — miközben annyit beszélünk-vitázunk a (nem csupán területileg értelmezhető) önrendelkezési jogról, autonómia-lehetőségekről, a kisebbségi lét jogi és intézményes garanciáiról, a politikai, gazdasági, szellemi-kulturális önkormányzatról, az érdekvédelmi szervezetek, pártok, önálló és autonóm iskolarendszer, a nyelvhasználati, szabályozáson túli szabadság szükségességéről — a lehető legnagyobb mértékben függ a többség mentalitásától, a többség intézményeinek jellegétől. Nem elég tehát arról beszélni, hogy milyen (kisebbségi) intézkedések és intézmények szavatolhatják e tájon a kisebbségi kérdés megoldását (ha egyáltalán van ilyen) — hiszen a legdemokratikusabb és külső törvényekkel is szavatolt sorsú kisebbségi enklávés sorsa is bizonytalan történelmileg, ha körülötte a többség nem felszabadult demokráciában él a maga intézményeiben (és nemcsak azokban).

Ahhoz, hogy a kisebbségi kérdés megoldódjék, előbb (vagy azzal egyszerre) a „többségi kérdésnek” kellene megoldódnia.

A kisebbségek egész, a kisebbségi kérdéstről szóló irodalma azzal foglalkozik, hogy a kisebbségnek miben van igaza, miben nem adnak neki igazat, milyen sérelmei vannak, milyen történelmi és egyéb igazságtalanságok érték. Holott emellett s ennél sokkal többet kell foglalkozni azzal, hogy:

a/ Milyen valóságos érdekkellentétek húzódnak meg a kisebbség-többség viszony feszültségei mögött, alatt, és miképpen lehetne ezeket az érdekkellentéteket feloldani, megoldani;

b/ Olyan típusú kérdésekre is választ kellene keresni, mint például: „Miért gyűlölnék bennünket, magyarokat a románok (ha gyűlölnék); melyek ennek a gyűlöletnek az „objektív” és a „szubjektív” okai, és hogyan kezelhetők ezek az okok: öbennünk, mibennünk, valamint a körülményekben-feltételekben. (Lásd francia-német viszony tanulságai.) Milyen a mi partnerképünk — és milyen a partnerünk képe rólunk; ne áltassuk magunkat azzal a szlogenel, hogy a gyűlölet csak azért lehetséges, mert „nem ismerjük eléggé egymást”. (Ebben benne van az a naiv föltételezés, hogy bármely — nyelvi, vallási, nyelvi, nemzetiségi — embercsoport föltétlenül rokonszenvesebb lesz, ha jobban megismerjük, azaz ha igazi arcát megismerjük-megismerik; hátha ellenszenvesebb lesz!?)

c/ Tudomásul kell venni, hogy a nemzetiségi kérdésnek, mint minden olyan kérdésnek, amelynek erős érzelmi töltése van, igen kiterjedt az irracionális tartománya, amelyben érdekszervekkel nem érünk semmit. (Lásd az antiszemitizmus ellen érvelő aufklérista hadakozás kudarcait.) A román-magyar viszony (sőt a romániai román-magyar viszony) sem oldódna meg azon a napon, amikor minden érdekkellentét eltűnne.

3. Szükség van (mármint: Magyarországon, nemzetiségi törvényre). Nemzetközi, elvi, történelmi jelentőségű is lehetne a kisebbségi jogoknak egy mintaszerű, törvénybe iktatott deklarációja — különösen, ha érvényt is szereznének neki. (Kívánci felebarátodnak, amit magadnak is kívánál — de ne kíváncsi el más asszonyát, barmát szolgálóját...) A nemzetiségi önmeghatározás (szabad, merőben opcióra épülő nemzetiségvállalás), a területi és nonterületi autonómia, önkormányzat (önvezetés), szellemi-nyelvi-kulturális kisebbségszuverenitás stb. elveibe be kell épülnie a támogatottsághoz való jog elvének; a kisebbség ugyanis (ebben Leninnek igaza volt) pusztá számszerűségénél fogva is hátrányban van, a legdemokratikusabb elvek szabad érvényesülése esetén is; a néhány ezer lív vagy vóz hogyan is maradhatna meg másképp a maga nyelvi, etnikai, történelmi létében?

4. Közvetetten már válaszoltam a 2. kérdésnél. Hozzáteszem, amit a legveszélyesebb ma kimondani: mindaddig, amíg románok széles tömegei elhiszik, hogy a romániai magyar szabadságtörekvések és az azokat támogató magyarországi igyekezetek mögött területi követelések rejlenek — minden román hatalomnak sikerülni fog a román nemzet veszélyeztetettségi pszichózisára építene, a gyanakvás és a gyűlölet „fungálni” fog, a romániai nemzetiségi jogokat nyíltan vagy burkoltabban korlátozni fogják, mindent megtesznek, hogy „az ország területi épségét veszélyeztető” magyarság számszerűségében, etnikai és kulturális tudatosultságában és színvonalában minél gyöngébb legyen. Igen ám, csakhogy nemzet- és hazaárulószámba

megy az, aki a hivatalos nyilatkozatokon innen és túl ma itt kimondaná: az erdélyi magyar kérdésnek nincsenek semmiféle „területi vonzatai”. A magyar közvéleményben még nem tudatosodott sem a (mondjuk: XVIII. századi) erdélyi etnikai összetétel, sem az erdélyi városok Trianon (és főleg: Páris) utáni radikális etnikai változása, másrészt az etnikai-demográfiai tényező abszolútizálása újabb lökést ad az erdélyi városok békés és erőszakos románosításának. Ám etnikai összetétel ide vagy oda, a Székelyföld esetében a mai státust ilyen érvekkel sem lehet fenntartani.

Circulus vitiosusnak tetszik az egész. A romániai magyarság sorsa az elmúlt 70 esztendőben azt bizonyította, hogy a román államiság feltételei között a nemzetiségi szabadságjogok legfeljebb történelmi percekig voltak érvényben, ezért a magyar közgondolkodás bizalmatlansága indokolt, és érthető az azok az eképzések, indulatok, amelyek képtelenek megkerülni a területi vonatkozásokat. Miközben épp ezek hozzák az erdélyi magyarságra a legnagyobb veszedelmet. De van-e nagyobb végveszedelem — hangzik, s joggal, a válasz — mint a mostani, amely megsemmisítéssel fenyeget? Holott, mondom én, e pillanatban mégis a területi kérdések bárminő feszegetése adja a leghalálosabb fegyvert a többségi sovinizmus kezébe a magyarság ellen. (Ezt a tragikus dilemmát vélik elkerülni vagy megkerülni azok, akik valamilyen „Független Erdélyben” gondolkodnak, megfeledkezvén tökéletesen arról, hogy az erdélyi magyarságnál háromszor nagyobb létszámú erdélyi románságé e tekintetben is a döntő szó; igen naív föltételezés, hogy az erdélyi románságban nagy erővel élnek ma is a regátiakkal szembeni, Trianon utáni berzenkedések, mégpedig összefonódva a lényegében havasalföldi-olténiai diktatúrával szembeni ellenszennvel, és hogy ez a szembefordulás erősebb lenne a Nagyrománia iránti, természetes nemzeti lelkesültségnél; egy, Romániától független Erdély eszméjének (szereintem) valójában nincs számottevő román tábor.)

Sajnos, csak utópiákban lehet gondolkodni: a teljes szabadság és demokrácia utópiájában, amely egykoron Romániában is beköszönhet, és amely a területi és nem területi autonómiák föderatív rendszerében teljes politikai, gazdasági, kulturális, közoktatási stb. önkormányzatot szavatol a kisebbségeknek is — Romániában, és egy teljesen nyitott Európában.

5. Szóltam már e kérdésről néhányszor, például a Hítel tavalyi 2. számában (Folyamatos Trianon c. frásomban), a Forrásbéli dolgozatomban (Nemzet, bal, jobb 1988. október,) stb. stb. Mégis:

a./ Magyarország sem katonai, sem politikai vagy gazdasági súlyával nem képes pressziókat gyakorolva érvényt szerezni — külső síkon — nemzeti érdekeinek. A nemzetközi erővonalak, nagyhatalmi érdekek legfennebb másodpercekre esnek össze a magyar érdekekkel. A magyar közvélemény természetesen mégis joggal követelt nyílt szókimondást a magyar vezetéstől a hallgatás hosszú éveiben. Ennek azonban (mármost a nyílt szókimondásnak) csak erkölcsi értéke lehet, van. Nemzeti önbecsülésünket, önrzetünket oltalmazza, és a kisebbségi magyarságban enyhíti vagy megszünteti magára hagyatottságának iszonyú érzetét — ami igazán nem lebecsülendő: pozitív hatásaiban sem. Az elnyomó hatalomra azonban vajmi kevés jó hatást gyakorol. Mindazonáltal a nyílt állásfoglalásról lemondani nem szabad.

b./ Magyarországnak — kisszerű adottságaiból, gyöngeségéből, geopolitikai helyzetéből stb. is kiindulva — kell kialakítania realista nemzeti stratégiáját. Amiről természetesen ma szó sincs. Nem tudom, Széchenyi, Kossuth és Deák Ferenc óta a politikának sikerült-e valaha is nemzeti stratégiában gondolkodnia itt. (Történészek, szociológusok, szépírók azóta fogalmaztak ilyeneket — ma talán Bibó Istváné a legidősebb...!) Ám a legjobb nemzeti stratégia is poros könyvtári, leltári tárgy lesz, ha alapérdekeinkben nem találkoznak. Márpedig, bárki bármit mond is, e pillanatban távolabb vagyunk ettől, mint valaha. Magunkat és egymást emésztő indulataink, hiúságaink, hatalmi és feltűnési vágyaink, a leszámolás és a bosszú, az ellenzékieket is megosztó, mi több, az azonos pártállású ellenzékieket is megosztó homouzion-homouizion perpatvarok, a tárgyilagosság és higgadság hiánya (minek soroljam tovább?) kifelé teljesen „ártalmatlanná” teszi Magyarországot, előbb-utóbb jóformán számolni sem kell vele. (A karikatúristák szembeállítják a zsarnoki egységet a demokratikus szétesettséggel — ebben benne rejlik mind a fundamentalista, szélsőbal visszarendeződés, mind egy jövőendő, szélsőjobb nyomasztó előretörés veszélye.) Magyarán: nemzeti egység és nemzeti stratégia mélyen összefügg. Amíg nincs összemzeti stratégia, nincs ami összefogjon bennünket — amíg nem állapodunk meg közös érdekeink alaptételeiben, addig nincs mi mögémellé odaállni, stb.

Kifejtettem már: ha katonai, gazdasági stb. súlyunkkal nem tudunk nyomatókat adni álláspontunknak, szellemi erőfeszítéssel kell pótolnunk hiányzó anyagi erőnket. A következő

évszázad, megítélésem szerint, a fundamentalizmusok, a (nyelvi, nemzetiségi, vallási, világnemzeti, faji, stb.) kisebbségek és többségek súlyos ütközéseinek korszaka lesz. Ha Magyarország teremtené meg elsőként a világon a Tolerancia-kutató Intézetet (nevezhetném így is: kisebbség-többség viszonyát kutató intézet, az együttélést kutató intézet, kisebbségkutató intézet — stb.) — ha ez az Intézet biztosítaná világszinten a szakemberek (politikusok, történészek, jogászok, szociológusok, stb.) postgraduális képzését, itt Budapesten, ha a tárgykörök itt lenne a soknyelvű könyvkiadói és folyóiratkiadói központja, stb., akkor néhány évetized alatt Magyarország olyan szellemi, erkölcsi, politikai világszerepet játszana (különösen a kisebbségi kérdésben), hogy álláspontja többé nem lenne elhanyagolható. Ellenkezőleg.

Mindenhhez azonban egy prosperáló, érdekeinek felismerésében és értelmezésében egységre képes, tárgyilagos közhangulatú Magyarországra van szükség.

c./ Persze, vannak lehetséges és szükséges kisebb lépések is. Csak néhányat említek:

— Igazán jól koordinált, a kisebbségi magyarság teljes dinamikai (és naprakész) adatbankját szavatoló (magyarság)kutatás; természetesen: rendszeres, alapos, cáfolhatatlan, színvonalas, közérthető, világnyelveken megjelenő kiadványokkal (nemcsak könyvekre, hanem a mass media minden műfajára-eszközére gondolok);

— Mintaszerű erőfeszítések a honi kisebbségi és faji gondok síkján, beleértve (elsősorban) a legkényesebbeket;

— Olyan Magyarok Világszövetsége, amely valóban a Magyarok Világszövetsége;

— A korábbi magyar kisebbségi politika (l. főképp XIX. század) korlátainak higgadt tudatosítása;

— Nagyon színvonalas, a cseh, a szlovák, a román, a horvát, a szerb stb. közvéleményt tárgyilagosan, alaposan tájékoztató rádióműsorok (első helyen: román és szlovák nyelvű műsorok);

— Kiadni a Magyar Kisebbségek Enciklopédiáját (Vagy: A kisebbségi magyarság enciklopédiáját) — és alkalmazott változatait világnyelveken;

— Ilyen könyvek kiadása: „Min vitatkozunk a románokkal?"; „Miért nincs aktuálpolitikai jelentősége (a nemzetiségi jogok szempontjából) a román kontinuitás elvének?"; „A kiegyezés utáni 'magyarosító politika' — és amiben az alulmaradt a mai, modern nacionalista rendőrállamok totalitárius lehetőségeivel szemben?"; „Hogyan oldották meg a finnek a (svéd) nemzetiségi kérdést?" — stb., stb.

Ide kívánkozna, de alig merem leírni: a fentiekkel egyidőben valami módon vissza kellene szorítani az erdélyi téma konjunktúrájával és dömpingjével fölbugyborékoló felelőtlen, szélsőséges, primitív, gyűlölködő „irodalmat”.

Borbándi Gyula (szerkesztő, München):

1. Fordulópontnak nem 1945-öt tekintem, hanem azt az időpontot, amikor a kelet-közép-európai államok kommunista uralom alá kerültek. Ez néhol korábban, néhol később következett be, de a folyamat 1949 elejéig valamennyi országban befejeződött. A nemzeti kisebbségek helyzete is ekkor kezdett romlani, nem abban az értelemben, hogy kisebbségellenes politikát csak kommunista kormányok folytattak, hanem abban az értelemben, hogy a kisebbségek attól kezdve veszítették el a védekezés lehetőségeit.

Csehszlovákia ellentmondani látszik e tételnek, hiszen a magyarság elleni megtorló és megsemmisítő szándékok már a kommunista hatalomátvétel előtt jelentkeztek, többségében polgári-nemzeti kormány, önmagát demokratának nevező és a világ sok helyén annak is tartott közigazgatás alatt. A beneši Csehszlovákia példája mutatja, hogy demokráta államok sem mentesek a nacionalizmustól, és a nemzeti kisebbségek visszaszorítása, üldözése, elnemzetietlenítése nem a kommunizmussal került Közép-Európába. A nemzeti államnak egy soknemzetiségű országban erőszakkal történő megvalósítása nem a kommunista Ceaucescu agyában született meg, hanem már Beneš politikájának is fontos eleme volt. A különbség csak az, hogy Beneš egy olyan időszakban próbálta terveit keresztülvinni, amikor még megvoltak a kisebb-

séget fenyegető veszedelmek elhárításának esélyei és lehetőségei, Ceaucescu viszont akkor kezdte meg a magyarság elleni irtóhadjáratát, amikor a magyar nemzetiséget a kommunista rendszer már megfosztotta a védelem legfontosabb eszközeitől. Beneš csak részben valósította meg elképzeléseit. A magyar nemzeti kisebbség megsemmisítése nem sikerült neki, mert egyfelől a demokratikus berendezkedés nem tette a magyarokat teljesen kiszolgáltatottá, másfelől számíthattak szorult helyzetükben a közösségvállalásra, a magyar kormány támogatására. A magyar kisebbséget hátrányos megkülönböztetésben a két világháború között eltelt időszakban is részesítették a szomszédos országok kormányai. Akkor is voltak, akik jogaitól megfosztani és létében veszélyeztetni akarták. A magyar kisebbséget azonban védte egyfelől a békeszerződés, a többségi kormányokat kötelező előírás, másfelől egy olyan társadalmi rendszer, amelyben a lakosság egyetlen rétege sem volt kitéve a kormány korlátlan és ellenőrizhetetlen kénye-kedvének.

A kommunizmussal és a kommunista vezetésű országok integrációjával lábra kapott az a tévhit, hogy a proletár internacionalizmus és a szocialista testvériség automatikusan megszünteti a nemzetiségi sűrűlődásokat, és ahol győzedelmeskedett, ott az emberek békésen élnek egymás mellett, tekintet nélkül a faji, nemzeti, vallási és kulturális különbözőségekre. A szocializmushoz fűzött e várakozás nem teljesült, és néhol a korábbinál még hevesebben törtek ki a különféle ellentétek. A proletár internacionalizmus egyfelől szentesítette és állandósította a többségi nemzet nacionalista elfogultságait és sovinsizta törekvéseit, másfelől a kommunista állam mindenhatósága lehetővé tette a kisebbségek jogos népi igényei megbélyegzését és elfojtását. A szocializmus elleni véteknek és a béke megzavarásának minősült a nemzetiségi panaszok szóvá tétele és a kisebbségi elnyomás elleni tiltakozás. A szocialista táboron belül pedig akadtak olyanok, mint a magyar kommunista vezetők, akik szemet hunytak testvéreik hátrányos megkülönböztetése és üldözése felett, abból a téves felfogásból indulva ki, hogy a kisebbségi sérelmek orvoslása a helyi kormányokra tartozik, belülnyök tekintendő, amibe kívülről beleszólni illetéktelen beavatkozás más államok dolgaiba. Valóban, kínosnak és kényelmetlennek is tűnhetett az emberi és kisebbségi jogok megsértése ellen szót emelni, és a civilizált világban elfogadott nemzetközi normák betartására figyelmeztetni olyan kormányokat, amelyeket testvérinek neveztek, és amelyekkel tüntetően állandóan szolidárisak voltak.

Az illetékes magyar párt- és állami vezetőknek hosszú idő után be kellett látniuk, hogy nem maradhatnak némák és télenek, amikor magyar kisebbségeiket már létükben veszélyeztették, és az erősödő belső nyomás már nem tette lehetővé a közönyt és a nemtörődömséget. A magyar kommunisták számára eléggé lehangelő lehetett látni, miként vesztik hitelüket a lenini nemzetiségi politika szövegei, és miként foszlanak szét azok a remények, amelyeket román, szlovák és egyéb elvtársaik belátásához, nemzetköziségéhez és nemzetiségi türelméhez fűztek. Nagyon is érthető csalódásuk, amikor a magyarelles érzelmek és indulatok felülkerekedését és nacionalista törekvések térnyerését, a párt- és állampolitika rangjára való emelését tapasztalták.

Aki nyitott szemmel jár, és képes történelmi távlatokban gondolkodni, annak fel kell ismernie, hogy demokrácia nélkül a nemzetiségi jogtalanság és kiszolgáltatottság nem szüntethető meg. Kivéve, ha a mai jogfosztó hatalom változik meg és tér jobb belátásra. Ennek bekövetkeztét lehet remélni, lehet benne bízni, lehet rá várni, de semmi biztosíték nincs arra, hogy a kívánatos fordulat be is következik. A kisebbségnek csak az kínálná helyzete tartós megváltozását és állapota javulását, ha demokratikus társadalmi rendben élhetne, ha a hatalom vagy a többség bármely rétegének önkénye ellen védekezhetnék, akár úgy, hogy autonóm szervezeteket hoz létre, akár úgy, hogy maga mögött tudhatná az elnyomó kormányzat ellenzékét, akár úgy, hogy maga szervezné meg igényei és törekvései nemzetközi támogatását.

Amiként a kisebbségek védtelensége a demokrácia megszűnésével és a diktatórikus egypártrendszer bevezetésével kezdődött, a kellő védekezés lehetőségének visszanyerése is csak a demokrácia győzelmével következik be.

2. Helsinkiben 1975-ben az ajánlásokat aláíró kormányok, köztük Magyarország és a szomszédos országok kormányai, kötelezettséget vállaltak, hogy az európai status quo-t erőszakkal nem változtatják meg, tehát nem törekszenek a meglévő határoknak fegyverrel való módosítására. A helsinki megállapodás tehát nem zárja ki, hogy a határok békés úton megváltozzanak. Arra azonban belátható időn belül nem lehet számítani, hogy a nemzetiségi problémák határkiigazítással oldódnak meg. A területi átrendezés aligha sorolható a közeli jövő lehetőségei közé. Az optimális megoldás területi átrendezés vagy határkiigazítás formájában

legfeljebb a nagyon, de nagyon távoli jövő esetleges lehetőségei közé tartozik. Mai megfontolásokban és tervekben használhatatlan. Marad tehát a lehetőségeknek az a szűk köre, amelyet a hatalmi viszonyok és a birtokon belüliek változásra való hajlandóságai határolnak be.

A gyakorlat nyelvére ültetve át, a megoldásnak a többségi nemzetek és azok irányítói részéről kell elindulnia. Ebben közreműködhet egyfelől a magyar kormány, másfelől az érintett vagy érdeklődést mutató külső világ. Politikai eszközökkel esetleg ésszerűbb politikára és érdekeik eredményesebb védelmére ösztönözhetik a kisebbségellenes magatartást tanúsító kormányokat. Ennek esélyei ma minimálisak, de kár lenne a reményt feladni, mert a világban állandóan történnek előre nem látott események, amelyek a jelenlegi gondolkodási módszerek és álláspontok felülvizsgálatára indítanak. Amiként lehetségesnek bizonyult a magyar kisebbségekkel szembeni korábban közönyt és érdektelenséget mutató magyar párt- és állami vezetést a realitások tudomással vételére serkenteni és a magyar érdekek védelmére megnyerni, úgy nem elképzelhetetlen, hogy a nemzetiségi kérdésekben ma makacs és önkényes kormányok egy napon maguk is belátják (ha ezt a belátást társadalmi nyomás is kíséri vagy indítja el), hogy többet használnak nemzetüknek és országuknak, ha helyreállítják az állampolgári egyenlőséget, megszüntetik a társadalom különböző rétegei hátrányos megkülönböztetését.

3. Ha Magyarországnak olyan alkotmánya lesz, amely biztosítja az állampolgárok jogegyenlőségét és azt a lehetőséget, hogy a maguk szellemi, kulturális, nyelvi, vallási örökségét zavartalanul ápolhassák, ha nemcsak magyaroknak, hanem más nemzetiségűeknek is joguk és lehetőségük van anyanyelvük használatára és a saját hagyományokban való élésre, akkor nyilván nem lesz szükség nemzetiségi törvényre, legfeljebb annak paragrafusokba foglalására, hogy a magyar kormánynak mit kell tennie ahhoz, hogy az országban élő nemzeti kisebbségek a maguk akarata szerint és megfelelő intézmények segítségével élhessék nemzetiségi életüket.

4. A magyar és a román nép mai áldatlan viszonya magváltozásának és a jószomszédai viszony helyreállításának feltétele, hogy megszűnjék a magyar kisebbség hátrányos megkülönböztetése és kisebbségi jogaitól való megfosztása. Vagyis, legyen meg újra az állampolgári egyenlőség, senkinek se legyen hátránya abból, hogy magyar, minden magyarnak módja és lehetősége legyen, hogy anyanyelvét zavartalanul használhassa, és ha akarja, a magyar kultúra hagyományaiban nevelhesse gyermekét.

Ennek megvalósulása a magyarok számára nehéznek és távolinak látszik. De nem lehetetlen, hogy egy napon bekövetkezik.

Szükséges, hogy magyar és román vezetők ismét civilizált körülmények között és formában érintkezzenek egymással. Ez viszont csak második állomásnak látszik, mivel minden mást megelőzően a román kormánynak engednie kellene mai merev és elutasító álláspontjából. A magyar kormány viszont helyesen cselekednék, ha ennek legkisebb jelét is regisztrálná és méltányolná. Nem szabad elfelejteni, hogy a budapesti és a bukaresti kormány nincs azonos helyzetben. Az előbbi birtokon kívül, az utóbbi birtokon belül van. A birtokon kívülinek mindig kényesebbnek, hajlékonyabbnak és rugalmasabbnak kell lennie, mint a birtokon belülinek. Sajnos, ez már így van, ez ennyire semmilyen módon változtatni nem tud, aki nem tudja az erőviszonyokat megváltoztatni. A magyar kormánynak tehát nem szabadna haboznia, ha valahol és valamikor tárgyalási lehetőség nyílik a romániai magyarok kérdésében, még akkor sem, ha esetleg kudarcot kell szenvednie és céljait nem éri el. A kudarcot az érintettek előbb és könnyebben viselik el, mint a tétlenséget, amely tárgyalási lehetőségek elszalasztásában nyilvánul meg, és sorsuk iránti közönyt is takarhat. A kudarcral végződő tárgyalásnál is súlyosabb következményei lehetnek annak, ha a szomszédos országok magyarjai azt érzik, hogy Budapest nem törődik velük, sorsukra hagyta őket, és nem tekint a magyar nemzet elidegeníthetetlen részének, amely a történelem alakulása folytán került idegen uralom alá.

5. A magyar kormány lehetőségei korlátozottak. Többet nem igen tehet, mint azt, hogy minden rendelkezésére álló hazai és nemzetközi fórumon napirenden tartja a magyar kisebbségek ügyét, az érintett kormányokkal való tárgyalásokon helyzetük javulásán munkálkodik, nemzetközi kapcsolatait arra használja fel, hogy más kormányok is sürgessék az emberi és kisebbségi jogok tiszteletben tartását. Saját politikájában meg példát mutasson arra, hogy maga hogyan értelmezi és mennyire vaósítja meg a nemzetiségek egyenjogúságát, a többségi nemzethez való egészséges viszonyát. Hiba és tévedés volna, ha akár a magyar kormány, akár a

magyar közvélemény abban a hiedelemben élne, hogy a Nyugat az igazság, vagyis annak felismerése mögött áll, hogy a romániai magyarokat megfosztják alapvető kisebbségi jogaiktól, és ez az egész művelt semberiség közösségvállalását, felháborodását és tiltakozását kell, hogy kiváltja. Sajnos nem így van, még ha politikusok udvarias nyilatkozatai és a nyugati sajtóban megjelent kommentárok ezt a látszatot keltik is. A világ sok részében valóban elgondolkoztatónak és ellenszenvesnek tartják Ceaucescu magyarelles politikáját, de mind a politikai, mind a gazdasági tényezők magatartását önös érdekek irányítják és nem az emberiességi szempontok. Az Egyesült Államok például — akárcsak a Szovjetunió — globális külpolitikát folytat, és ebben az ellenfél (vagy vetélytárs) táborában zavart keltő, kiszámíthatatlan, többfelé elkötelezett román politika fontosabb elem, mint az emberi és kisebbségi jogok hiánya keltette elégedetlenség. Ráadásul a washingtoni kormány elsősorban a kivándorlás és nem az emberi együttélés szabadságában érdekelt, tehát az előbbi okozta meglegedés háttérbe szorítja az utóbbi miatti elégedetlenséget. Látnivaló, hogy a gazdasági kapcsolatok is fontosabbak, mint a magyar kisebbség állapota. Ugyanez a helyzet Németországgal, amely lemondani látszik a német kisebbségért vívott küzdelemtől és meglegedni azzal, hogy a román diktátor e kisebbség kivándorolni kívánó tagjait a bonni kormány által fizetett fejpenz ellenében távozni engedi. A gazdasági kapcsolatok itt is elsőbbséget élveznek. Semmi jele annak, mintha a román nemzetiségi politika bármit is változtatott volna a gazdasági együttműködésen. A magyar kormány tehát, ha a realitásokból indul ki, és nem táplál hiú reményeket a külső segítséget illetően, nem támaszkodhat semmi másra, mint a maga bölcsességére, eltökéltségére és politikai ügyességére. Ezzel olykor külső adottságokat is befolyásolni lehet, még ha alapjaiban megváltoztatni hiábavaló fáradozás. Sikerre csak olyan magyar politika számíthat, amely nem hisz tényekkel alá nem támasztott ígéreteknek, cselekedetekből ítél és nem politikai szólalókból, tisztában van azzal, hogy nagy és kis hatalmakat egyaránt érdekek és nem szépen csengő elvek vagy másokat megnyugtató fogadkozások irányítanak. Minden nemzet magára van utalva, és más nemzetek támogatására is csak akkor számíthat, ha önnön érdekeit mások érdekeivé is el tudja fogadtatni.

A romániai — és benne az erdélyi — magyarság sorsa Romániában dől el. Visszaszorított, elnyomott és megfélemlített állapotuk ellenére az ott élő magyaroktól függ elsősorban, milyen lesz a jövőjük, mennyiben tudnak előmozdítani olyan változásokat, amelyek kiszabadítják őket mai kiszolgáltatottságukból és védtelenségükből. Rájuk is vonatkozik, hogy elsősorban magukban bízzanak és csak utána a magyar kormányban, a velük rokonszenvező emberekben, a sorsukra figyelő közvéleményben.

A külső világ csak akkor mozdul meg, ha úgy látja, hogy a romániai magyarok érdeke az ő érdeke, és önmagán is segít, ha kinyújtja támogató kezét. Erről az emberi szívedések íránt mind érzékeltenebb és öt földrész nemzetiségi sérelmeit mind terhesebbnek érző művelt világot meggyőzőni elsősorban a romániai magyarok tudnák. Amit a magyar kormány és a világban szétszóró magyarok tenni tudnak, az mind csak járulékos, és értéke, jelentősége, hasznossága ellenére is csak másodlagos.

Csalog Zsolt (szociográfus, Budapest-New York):

„Fel nem foghatom, hogy Magyarország

határai mitől szentek.”

(Petri György)

1. Legyünk igazságosak: a bajok nem 45-tel kezdődtek. Elkezdődtek azok már legalábbis a XIX. századdal, a modern nemzeteszmé térhódításának idején, amikor is a magyarság sem a társadalmi közgondolkodás, sem az állami politika szintjén nem volt képes az új igényeknek megfelelő rendet teremteni az etnikai-kisebbségi kérdésben. 1919-ben ez a képtelenség vezetett odáig, hogy a magyar állam kénytelen volt lemondani területének nagyobb részéről, a magyar etnikum lakta terület jelentős részéről. A trianoni békeszerződéssel a korábbi igazságtalan rend

helyén létrejött egy másik igazságtalan rend, ezúttal a magyarság szempontjából tragikus helyzet.

Mindezen bajok súlyosan tetéződtek a két világháború közötti korszakban. A magyar társadalom hangadó eleme, a politikai elit, s így az állami szintű politika is hibás utat választott: a helyzet tárgyilagos elemzése helyett Trianon tragédiájából politikai tőkét próbált kovácsolni a tragédia tényleges súlyán túl is általános „bűnbakká” kiáltva ki Trianont, s a területi revízió gondolatával demagóg módon olyan célokat deklarált, amelyek elérésére nem volt - nem is lehetett - képes. Végül pedig a revízió reményében a nácizmussal kötötte össze az ország sorsát - hogy aztán a vesztes háború romjai maguk alá temessék sok mindennel együtt a határokon kívül rekedt magyar kisebbségek ügyét, s egy realisabb rend reményét is. Olyan előzmények ezek, amelyeket durva hiba lenne figyelmen kívül hagyni a történet továbbgondolásakor.

A kérdést helyesen így lehetne feltenni: mi mindennel tetézte tovább a 45 után kialakult új társadalmi-politikai rend a térség nemzeti-etnikai problémáit? - inkább eszerint próbálok válaszolni.

45-ben a nemzeti, etnikai - és ezzel összefüggő területi - problémák kezelése megintcsak nem az objektív elemzés jegyében kezdődött. (Bibó ilyen irányú törekvése úgyis élván magában áll.) A koalíció rövid korszakában a kormányzatnak - legalább presztízs-okokból - érdeke lett volna felmutatni valamelyest pozitív változást a Trianon teremtette keretekhez képest - mivel azonban minimális változás kicsikarásához sem volt ereje, inkább a struccpolitikát választotta: ha minderről nem beszélünk, akkor a probléma nem létezik. Amikorra a kommunista hatalom monopóliumhelyzete megszilárdult, témánkat tekintve Kelet-Európában már kész helyzet volt, a pártállamnak nem kellett egyebet tennie, mint a Moszkvában kreált status quo-t szükségsszerűnek, megváltoztathatatlannak deklarálni, és a revízió, sőt a határon túli kisebbségek ügyét is „örök időkre” levenni a napirendről. A megoldatlan kérdések újragondolása a monopóliumhelyzetű kommunista hatalomnak már nem állt érdekében; meghatározó tényező, hogy az új hatalom idegen zsoldban működött, így nemzeti szempontjai egyáltalán nem voltak. Ennek megfelelően a nemzeti kérdéssel összefüggő gondok egész csomagját egyszerűen a „proletár internacionalizmus” üres frazeológiájával igyekezett letakarni.

Idegen zsoldosok voltak a többiek is: a csehszlovák vagy a román pártállam ugyanígy nemzetek történelmi érdekeivel szemben tevékenykedett. Volt azonban egy esélyük: szemben magyar társaikkal ők kvázi győztesei voltak a háborúnak s ebből fakadóan „országgyarapítók”; hogy minden vonatkozásban negatív szerepüket feledtetni próbálják, nemzeti szerepben tetszelegtek társadalmuk előtt. Nem is minden siker nélkül; amíg a kisember szűkre szabott szocialista tudatában a magyar kisebbség győtrese helyettesítheti a valódi nemzeti érdekek szolgálatát, és kárpótol a koplalásért és a szabadságjogok megvonásáért, addig valamennyire az ilyen fajta manipuláció is működtethető. Számottevő szerepe lehet a végjátékban is, amikor egy már végképp anakronisztikussá vált politikai formáció továbbéltetése mindennemű történelmi racionalitásnak ellentmond.

A verki síma működésének persze az is feltétele, hogy a másik fél, a határokon belül és kívül élő nemzet védelmére rendeltetett magyar állam passzív maradjon. De hibátlanul maradt évtizedeken át - amiképpen teljes tétlenséggel szemlélte a német kommunista állam a Lengyelországhoz csatolt németység sorsát, a lengyel kommunista állam a Szovjetunióhoz csatolt lengyelek sorsát - vagy a kommunista román állam a Szovjetunióhoz csatolt románok sorsát.

A pártállam az államközi politika szintjén nem volt képes javítani a régtől elrontott helyzeten, de nem is voltak ilyen ambíciói. Rontani viszont tudott a dolgokon, elég látványos módon. Nevezetesen a párt tévedhetetlenségének kommunista tételével. Azzal, hogy monopolizálta a politikát, sőt a közügyekről való gondolkodásból is hatalmi privilégiumot csinált. „Erről gondolkodni nem a te dolgod, majd gondolkodik helyetted a párt! Vagy másképp gondold, mint a párt? Akkor a szocializmus ellensége vagy!” Hiszem, hogy az emberek, ha hagyják őket, a tények súlya alatt előbb-utóbb elkezdnek reálsán, valós fogalmak alapján, helyes irányban „közgondolkodni”. Ha viszont tartósan nem hagyják őket, gondolkodni tudásuk súlyos deformációkat szenvedhet. Amikor a kommunizmus felszámolta a társadalmi gondolkodás szabad fórumait, nem szüntette meg a nemzeti kérdéstről való gondolkodást - csupán földalatti „magánszektorba” szorította azt, megfosztva a nyilvánosság kontrolljától, ettől a létfontosságú mentálhigiénés mechanizmustól. Úgy gondolom, a kommunista hatalom-monopólium évtizedei ezzel a durva erőszakkal ártottak legtöbbet a nemzeti-etnikai-kisebbségi kérdésben is: kiölték a társadalmi cselekvés normális reflexeit, régtől eltévedt

gondolatok és indulatok levegőtlen, sötét pincéjévé változtatták a társadalmi tudatot. Ma, amikor az oly hosszan lefojtott „maszek szféra” újra a nyilvánosság elé léphet, elborzadva szemlélhetjük, mi mindent teremtek a gúzsba kötött gondolkodás évtizedei. Intoleranciát, idegengyűlöletet, ferde vonzalmakat az erőszak iránt - aligha sokkal szebb virágokat, mint szerencsétlen sorstársainknál a szomszédságban.

2. Először arról, hogy miben nem látom a megoldást: a területi vissza- vagy átrendezésben. Közép- és Kelet-Európa első, majd második világháború utáni átrendezése vitathatatlanul „igazságtalan” volt, amennyiben nem az etnikai elvet vette alapul, hanem az erő „elvét”: a vesztest meg kell (mert meg lehet) büntetni. Az azóta eltelt időben azonban a megajándékozott államok meglehetősen hozzárendezték az új területi keretekhez az etnikai viszonyokat, a 70 évvel ezelőtti igazság ma tehát nem egészen igazság már. A visszarendezés indokául maradhatna így a „történelmi elv” - amelyben egyáltalán nem hiszek. Nemcsak akkor, amikor az a román sovéniszták tudománytalan dákorumán elméletén alapul, de általában sem: nem hinném, hogy önmagukban helytálló történelmi okfejtések érvénnyel bírnának területek - eleven EMBERÉK! - jelenkori ide-oda tologatásának kérdésében. És különben is: meddig lapozzunk vissza a történelemben? 1914-ig? Miért ne például 1541-ig? Szent István koráig? Akkor miért ne még tovább vagy háromszáz évvel?

70 és 44 évvel ezelőtti területi megcsonkításunkat kézenfekvő okokból „igazságtalan-
nak” gondolom - e minősítés egyértelműségét mégis megpróbáltam legalább az idezőjellet tompítani. Mert szembeszökő a még ennél is mélyebb igazság: Közép-Európa neuralgikus területi zónái - Erdély, Felvidék, Kárpátalja, Bácska, Bánát, Burgenland, de tőlünk távolabb is: Szilézia, Nyugat-Lengyelország, Kelet-Lengyelország, stb. stb., a régió összterületének vagy fele része! - kemény évszázadok óta két, vagy még több etnikumnak otthont nyújtó, vegyes lakosságú területek. Szép tarkaságuk egy boldogabb korban jött létre, amikor még az etnikumok együttélése nem az ellenséges szembenállásban fogalmazódott meg, hanem sokkal inkább egy közös érdekű etnikai munkamegosztás jegyében. Gondjaink lényege valószínűleg abban áll, hogy a „modern” nemzetállamok rendszere képtelen mit kezdeni az etnikailag tarka területekkel. A közép-európai kicsiny nemzetállamok egymás közötti területi alkuja lehet nagyon rossz (mint például a mai), vagy lehet valamivel kevésbé rossz (mint volt például a bécsi döntés után - nemzeti tragédiáink egyike, hogy ezt pont Hitlerrel „kaptuk”) - de jó semmiképp nem lehet. Mert hiszen nem is alku - hanem csak az erőviszonyok kifejeződése, tehát már fogantatásában is tisztátalan. „Az erőszak csak erőszakot szül” (Tolsztoj), minden „rendezés” csak új gyűlöletek magvait hintheti el, aknákat ültethet közös jövőnk alá. Mert ezen a földdarabon bárhol is húzzuk meg a határokat, azok mindenképpen kultúrákat, élő szövetet szabdalnak darabokra, gyógyíthatatlan sebeket vágnak emberi lelkekbe. De tételünk fel az absztrakt-ideális esetet, amikor egy határművel a tényleges etnikai határt közelítenénk: a kerítés ilyenkor is súlyosan egymásra utalt, szomszédságuk révén rokon kultúrákat választana el egymástól, a humán szimbiózis eszménye helyett az abszurd és minden értelemben terméketlen szeparációt szolgálná! Ideje lenne rádöbbenünk, hogy a térség etnikai tarkasága: tény. Ha a nemzetállamok rendszere ezzel a ténnyel nem boldogul, akkor valószínűleg a nemzetállamok gondolati konstrukciója a hibás. Fel kéne fognunk végre, hogy a merev határok közé szorított nemzetállamok térképe a „gazdák” fixa ideája csupán, azoké, akik kezelhető alattvalókban gondolkodnak, mint a farmer tyúkokban - és nem a nemzeteké, amelyek csak szenvedik ezeket a szögesdrótokat. Új gondolkodásmódra van szükségünk, annak világos felismerésére, hogy ez a történelmi örökségként ránkmaradt kerítésrendszer rossz, de tologatással sem javítható, hogy egyet tehetünk vele: feloldjuk, lebontjuk. S ezt nem a nemzeti érzelmekkel szembefordulva kívánom - hanem épp azért, hogy Közép-Kelet-Európa nemzeteinek léte az eszményi jövőben ne a megoldhatatlan konfliktusok hálójában vergődjön, hanem egy természetes módon emberi kontaktusrendszer szabad világában teljeshedhessen ki.

Bontsuk le a határokat - persze nem úgy, ahogy például a balti államok keleti határait bontották le a Molotov-Ribbentropp paktum nyomán, a végsőkig kiszolgáltattott „etnikai kisebbséggé” téve országnyi népeket a barbárság vízőlőjével szemben. A demokrácia általános szellemében és garanciái mellett bizonyosan megtalálhatók azok az intézményes formák, amelyek egy egészen másfajta „határtalanságot” ígérnek. A Magyarországon megindult demokratizálódási folyamat látványos gyorsasággal vezetett az Ausztriától elválasztó határaink oldódásához - tapintható közelbe hozva a Burgenlandi magyarságot is -; frappáns illusztrációja ez annak a ténynek, hogy demokráciák között nincs szükség határookra, s a bibói tételnek: a demokrata nem fél. S hogy a nyugati határ bontogatásával egyidőben Románia paranoid diktátora erődtímennyé építi keleti határunkat, az ugyanerről szól.

3. „Nemzetiségi törvény”-nek nevezzük-e, vagy bármí egyébnek, mindegy: a lényeg, hogy

- törvény biztosítsa minden állampolgár jogegyenlőségét, tekintet nélkül a nacionalitására. S ezen felül, hogy

- törvények őrizzék a kisebbségek mint kisebbségek lehetőségeit, külön is. A demokrácia a többségi elvre épül - ennek alapján a kisebbség még nem feltétlenül boldogul: a kisebbséget mintegy a többséggel szemben is meg kell védeni. (Például: a többség se szavazhasson olyan értelemben, hogy a cigányok telepíttessenek gettókba.)

Persze nem lehet a kisebbségvédelem egyetlen fogalmi kategóriája a „nemzetiség”, minden etnikus jellegű csoportra ki kell terjeszteni e különleges védelem ernyőjét, a nemzetiséggé válni nem hagyott cigányságra, a nemzetiséggé válni nem óhajtó zsidóságra csak úgy, mint a magyar állampolgárként velünk élő görög vagy chilei emigránsra. Törvény kell biztosítsa: minden kisebbségi csoport akként artikulálhatja identitását, ahogy maga jónak látja.

Többek megnyugtatósára: öt oldalról megfaragott hazánk, a jelenlegi Magyarország etnikailag meglehetősen - Közép-Európában példátlanul! - homogén, területén a magyar etnikum dominanciája stabil, nemzetiségcink aránya alacsony, s külfországi emigrációjának áradata sem fenyeget. Így nem csupán erkölcsi kötelességünk a mintaszű törvényi rendezés, de nem is csak politikai megfontolások diktálta stratégiánk kell legyen - hanem szerencsés módon épp mi vagyunk a térségben az az ország, amely a legkönnyebben teheti meg ezt a gesztust. Nálunk ez még a nemzetállam - amúgy kérdéses - elvét sem veszélyezteti.

Hogy megteremtjük országunkban az etnikai tolerancia maximumát biztosító törvényes szabályozást, arra - túl a morális indításon - két jó okunk is van:

- bár az etnikai harmónia csak egyike azoknak a harmóniaknak, amelyekre egy tevékeny, országépítő társadalomnak szüksége van (rajta kívül volna még a szociális egyensúly, a vallási béke és egyebek), belső rendünkhöz múlhatatlanul szükséges ez az elem is;

- amellett pedig ez a legtöbb, amit annak érdekében tehetünk, hogy a szomszédoknál is hasonló tendenciák kerekedjenek felül.

4. Úgy tűnik, bajaink éppen magyar-román viszonylatban a legbokrosabbak, s immár az ereszig érnek. Mondhatnám, hogy itt már szinte reménytelen a helyzet - mégis inkább azt mondom: épp ezért kell maximális odafigyeléssel és jószándékkal kezelnünk ezt a kérdést.

A már majdhogynem konfrontációig éleződött helyzetben elkövethetünk egy alapvető tévedést: megpróbálhatunk mi is Ceausescu színvonalára zúlni, hogy ily módon adjunk „mélto választ”. De remélem, elég nyilvánvaló, hogy ez az út járhatatlan. Építsünk határzárát? Verjük kékre a békési románokat? Vásároljunk mi is rakétákat? A nyugatnémetektől biztosan kapnánk, hiszen ha fizetünk érte, nekik igazán édes mindegy, hogy tőlük keletre ki kiket lövet halomra! Csak hát én rühellném kifizetni értük azt az árat, amelyet Ceausescu elvtárs gondolkodás nélkül kifizet, népe szájából tépve ki az utolsó falat kenyeret. Meg aztán: biztos, hogy ő előbb sütné el az övét - ez már így szokott lenni. Egyenlőtlen verseny lenne ez - tökéletesen értelmetlen végkimenetellel. Magunkat holt biztos tönkretennénk vele - miközben garantáltan nem vezetne el az áhított végcélhoz: „a békés, kölcsönösen előnyös jószomszédi kapcsolatokhoz”.

Vitathatatlan, hogy Ceausescu rendszerével szemben óriási és behozhatatlan a hátrányunk. Akkor viszont ne is próbáljuk behozni - hanem válasszunk valami egészen más stratégiát: keressük meg az elvszerű viselkedés lehetséges módjait, és tartsuk magunkat az emberi etika és nemzetünkkel szembeni kötelességeink mércéjéhez. Mert vegyük észre: hátrányunk egyben előny is. Morális értelemben. Ha konzekvensen élünk ezzel az előnnyel, olyan válhat, amely megingathatja a szomszédban tomboló agresszív diktatúrát. És más esélyünk nincs.

Söpörjünk először a magunk háza táján. A mai Románia képtelenül lepusztult, minden európai norma alá süllyedt ország, bizonyos, hogy a nemzetközi szépségversenyen lóhosszal megelőznék a szomszédot - mindamelllett egy percre se higgyük magunkat Hófehérkének. Mérjük fel, hogy nemcsak a történelmi múltban, de napjainkban is lehetnek, vannak olyan gesztusaink, amelyek sérthetik a román önértzetet - márpedig ez semmiképp nem lehet célunk. Továbbmenve: minden romának egyértelműen meg kell győződnie arról, hogy mi nem a román nemzeti jövő ellenében képzeljük el a magunk jobb nemzeti jövőjét - csakis ez a felismerés készítheti a bunkósbót letételére. Ehhez pedig az első és legfontosabb teendő, hogy VALÓBAN nem úgy képzeljük el.

Ismernék fel a menekülő - és még nem menekülő - románban a sorstársat, ne „ellenség”-ként fogadjuk, hanem emberi és szomszédi szolidaritással. Napjaink menekült-históriája nemcsak jó példa, de talán súlyában sem olyan apróság, mint első pillanatra látszik. Ha morális állapotunkból kikerül, a román menekültek vendégszerető befogadásával tartós értékű politikai tőkét gyűjthetünk a vágyott harmonikus közös jövőhöz - vagy ugyanúgy ki is hagyhatjuk a szép lehetőséget. Vagy éppenséggel negatív értelmű tőkét is gyűjthetünk, a rossz tradíciók folytatásában újabb marék paraszt a fejünkre. Igen: a játszma egyáltalán nem egyoldalú, ilyen sok múlik rajtunk is!

Mindeközben pedig az állami politika szintjén: mindenkor következetesen álljunk ki a romániai magyar kisebbség ügyében. Alku nélkül ítéljük el mindazokat a bűnöket, amelyeket a román kommunista vezetés bárkikkel - magyarokkal, szászokkal, zsidókkal, cigányokkal, románokkal - szemben elkövet. Ha van morális fölényünk, annak talaján megtehetjük.

5. A feladatokat elsősorban a társadalom oldalán látom: teremtsen a magyar társadalom pozitív, demokratikus szellemű konszenzust a nemzeti-etnikai-kisebbségi kérdések körül - majd pedig teremtesse meg azt a politikai vezetést, amely képes végrehajtani az ennek megfelelő programot. Hogy tételen mi mindent, azt a fentiek után elegendő már csak röviden vázolni:

- alakítsa ki maximálisan, eszményien demokratikus nemzetiségi politikát határainkon belül (nem megfelelően a semmilyen anyaország nem támogatta cigányságról sem),
- hogy aztán ennek morális talaján keményen és hatékonyan kiállhasson a bárhol élő magyar kisebbségek jogaiért és életésélyeiért;
- segítsen kibontakozni egy olyan kultúrpolitikát és társadalmi értékrendet, amely a szomszéd népek értékeinek megbecsülését célozza - nem egy hiteltelen marxista frazeológia szintjén, hanem valódi mélységeiben;
- kimondatlanul és kimondva is tegye állami politikánk távlati céljává a közép-európai integrációt elősegítő folyamat előmozdítását, minden lehetséges módon. Mert csakis ez az eszmény jelenthet reményt kisebbségekből összetákol, nyomorú múltú és jelenű Közép-Európánk jobb jövőjére nézve.

Füzi Mihály (mérnök, Marosvásárhely):

1. Az 1945-ös évet követő, számos manipulatív jellegű kísérletet, a nemzeti kisebbségek háború utáni kiszolgáltatott helyzetét kihasználó politikai demagógiát, a szocialista országok közötti, de a Szovjetunió által diktált és ellenőrzött hamis barátság és hallgatás légkörét tartom leginkább felelősnek a nemzeti kisebbségek jelenlegi válságos helyzetének kialakulásában.

Szeretném kiemelni azt, hogy például Romániában a magyar kisebbség jelentős része lelkesen vett részt az ország építésében, mert egyrészt hitt a román vezetés ígéreteiben, másrészt az észak-erdélyi magyar adminisztráció 1941-1945 közötti nem éppen szimpatikus magatartása érzelmileg eltávolította az anyanemzettől. Akkoriban, különösen a Magyar Autonóm Tartomány 1952-ben történt megalakulása után kevesen hitték el, hogy ez voltaképpen az Erdélyben élő kisebbségek ellen tett zseniális lépés volt, mivel egy viszonylag szűk területre korlátozta a magyar nyelv és művelődés igazi lehetőségeit, hogy aztán rövidesen ezen a területen is egyre világosabbá váljanak a korlátozó intézkedések, míg nem 1968-ban, a közigazgatás új rendjével végső csapást mérjenek a szűk területekre korlátozott kisebbségi lehetőségekre is.

Kiemelném, hogy mindezekért felelősség terheli természetesen a magyar vezetést is. Elismerem, hogy a szovjet diktátum miatt nem nagyon szólhatott bele abba, ami itt történt, de legalább az anyaországban ápolhatta volna az erdélyi, szlovákiai, délvidéki vagy kárpátaljai magyarok emlékét. Arra gondolok, hogy megügendhetetlen, hogy Magyarországon még néhány évvel ezelőtt is tömegek hitték azt, hogy a székely nem tud magyarul, vagy tömegeknek fogalmuk sem volt Erdély évszázados - és mai - magyar értékeiről. Ez bizony a magyar politikai és művelődésiügyi vezetés súlyos hibája.

Tudom, könnyű utólag okosnak lenni, de vajon miért nyugodott bele a magyar vezetés abba, hogy 10-15 évenként találkozzék legfelsőbb szinten a román vezetőkkel? Miért nem kérte

számon sűrűbben a kölcsönösen aláírt kétoldalú egyezmények felrúgását, semmibe vételét? Bizony, ez a magatartás alaposan felbátorította a román vezetést, és természetes, hogy ma már eszébe sem jutnak kötelezettségei. Sokkal hamarabb tiltakozni kellett volna az 1946-os párizsi békeszerződésben vállalt kötelezettségek be nem tartása miatt, nemzetközi garanciákkal.

Ugyancsak kiemelném, hogy míg Magyarország az 1956-os forradalom hátrányait szenvedte a szocialista közösségen belül, Románia ügyes politikai manőverek révén tekintélyt vívott ki magának éppenséggel a Szovjetunióval szemben is: Kínához fűződő viszony, izraeli háború, csehszlovák események, nyitás a fejlődő afrikai és délkelet-ázsiai országok felé. Miközben Magyarország kínlódott, Románia azt hihette - a nyugati, déli és keleti támogatást látva -, hogy számára mindent szabad, minden lehetséges.

Igaz, az 1956-os szovjet beavatkozás még szűkebbre szabta a magyar mozgásteret, de szerintem azt is jobban ki lehetett volna (ki kellett volna!) használni.

2. Nehezemre esik abban hinni, hogy Közép-Európában - belátható időn belül, ami számomra mintegy 30-50 év - létezik optimális megoldás a kisebbségi kérdésben. Ha ugyanis arra a vehemenciára gondolok, amellyel Románia (de Csehszlovákia is) védi egységes nemzetállam mivoltát (vagy inkább hazug mítoszát), akkor még az 50 év is szűk határidőnek tűnik.

Ezzel együtt szerintem területi revízió szóba sem jöhet! Annál inkább lehetne megpróbálni a valóban korlátozás nélküli utazást az érintett országok között, a korlátlan információs, kulturális, tudományos cserét, tehát egy nyugati típusú integrálódást. Tudom, ehhez valamennyi országban demokratikus vezetésre, értelmes emberekre van szükség. Ez alapfeltétel, amelynek megvalósítására csupán Magyarországon látok reményt.

Talán meglepő, de nagyon fontosnak tartom az itteni - és más országai - magyar kisebbség helyzetének javításában a magyarországi pozitív gazdasági, társadalmi, politikai viszonyok stabilizálódását. Más önérzettel bírnak, ha az anyanemzet jól gazdálkodik, és lelki támaszt veszítünk, ha állandóan kedvezőtlen híreket hallunk.

3. Szükség van nemzetiségi törvényre, de nem szigorúan csak Magyarországon, hanem teljes egyetértésben(?) Közép-Európában.

Évtizedek óta olyan alaposan bíráljuk az amerikai, dél-afrikai, palesztinai stb. faji megkülönböztetést, hogy észre sem vettük a magyar, német, szerb, szlovák stb. „fajok”, ellen alkalmazott diszkriminációt.

Alapelvek a nemzetiségi törvényben? Egy néhányat talán fel tudnék sorolni, de távolról sem érzem magam eléggé felkészültnek az alaposabb kifejtéshez:

- szabad nyelvhasználat, hivatalos fórumon akár fizetett tomacsall;
- oktatás anyanyelven minden fokon
- a nemzetiségi tanácsi képviselők szabad megválasztása;
- anyanyelvi sajtó és könyvkiadás önállóan és korlátozás nélkül;
- utazás szabadon, vendégfogadás szabadon (nyilván nem üzletszerűen);
- szabad információáramlás (anyanyelvi sajtótermékek, könyvek) és még rengeteg más, de el nem fejtve mindenhol megjegyezni, hogy mindez a nagy szabadság nem irányulhat sem a többségi, sem más nemzet elleni uszításra.

Mindaddig szükség van nemzetiségi törvényre, amíg azt az illető kisebbség óhajtja, de őszintén, nem parancsra. Azért jegyzem meg ezt, mert számomra néha már tragikomikus, mennyire igyekszik a magyar vezetés megőrizni a román kisebbséget anyanyelvében, holott a természetes beolvadás folytán már úgyszólván senki sem akar Magyarországon románként élni, annál kevésbé „hazatelepíteni”, Romániába. Alkalmam volt látni-hallani a magyarországi román TV-műsort, és én bizony pirulnék, ha csak annyira bírnám anyanyelvemet, mint az ott megszólalók.

4. A román és a magyar nép közötti éles szembenállás évszázados - tragikus és rossz! - hagyomány. Kialakulása talán akkor kezdődött, mikor Moldovából meg Havasalföldről tömegesen szöktek Erdélybe a földhözragadt szegények, de gyakran nemesi családok is. Az erdélyi viszonyok között természetes volt, hogy a hatalmat a három nemzet képviselte, amely szigorúan megszabott keretben szervezte és vezette a fejedelemség ügyeit.

Az már csak természetes (szintén), hogy a nagyfokú szaporulat a 18. században az etnikai megoszlásban a románság felé billentette a mérleg nyelvét, a mennyiségi növekedés „kitermelte”, minőségi ugrás pedig az értelmiség megjelenéséhez és aktivizálódásához vezetett.

Ez az értelmiség nyilván a magyarban látta minden bajok forrását, így oktatta a széles tömegeket is. Ez vezetett az 1784-es Horia, Closca és Crisan-féle felkelés idején arra, hogy nem az osztrák birodalom seregei ellen harcoltak a parasztok, hanem a magyar uradalmakat dúlták fel és gyilkolták halomra a háznépét. És az osztrák császártól kértek segítséget a magyarok ellen!

Ez a tanítás vezetett később az 1848-1849-es ellentétekhez, évtizedek múltán pedig a Tanácsköztársaság elleni fellépéshez, meg a Tisza vonaláig terjedő román követeléshez.

És magyar oldalról? A román mindig csak úgy szerepelt, hogy az puliszkacsovó, fondorlatos, alattomos, legfennebb művészi hajlamú, de mindenképpen lenézendő nép.

Ebben a megvilágításban talán kézenfekvő, hogy legszükségesebbnek tartanám a románság magyarokról - és a magyarság románokról kialakított képének gyökeres megváltoztatását. Ilyen irányban sokat tehetne a jelenlegi magyar vezetés is, mert bizony a szellemes (vagy nem éppen...) tréfák kabarában és folyóiratokban lassan, de biztosan minden románt egy személyre vagy családdal azonosítanak. Nem, nem elhallgatást kívánok, nem is hazug romantikát, újabb mítoszokat, hanem reális tájékozódást, tájékoztatást és megértést.

Hogy aztán erre mivel fog válaszolni (és mikor?) a román vezetés, ehhez nem rendelkezem jóstehetséggel, de bízom benne, hogy legalább is idővel csak kedvező lehet a reagálás. Sajnos én már lehet, hogy nem érem meg ezt a kedvező változást, de akkor is csak ezt találok célravezetőnek.

5. Az erre a kérdésre adandó választomat megfogalmaztam Pozsgay Imre államminiszternek címezve, de mivel válaszom nem egészen fedi a kérdést, néhány szóban itt is kifejténém, milyen intézkedések javítanák viszonylag rövid időn belül az erdélyi magyarság helyzetét, vagy inkább hangulatát.

Röviden azt szorgalmazom, hogy végre legyen látható-hallható a magyar televízió adása egész Erdély területén, biztonságosan, különleges felszerelés nélkül. Ez és a magyar rádióadók megerősítése biztosítaná az erdélyi magyarság hozzájutását értékes kulturális, tudományos, politikai ismeretekhez, elősegítené megmaradását szülőföldjén, tisztánlátását a világ dolgaiban. Mint azt említett, el nem küldött levelemben is kifejtettem, javaslatom anyagi áldozatokat követel a magyar társadalomtól, de technikailag feltétlen kivitelezhető. Amennyiben megkérdezik és helyeslik elképzeléseimet, kérem a mellékelt levelet eredetileg vagy tartalmában a címzethez eljuttatni.

Stefan Frátean (szerkesztő, Békéscsaba):

A kérdésfelvetésből is kitetsző értékelés, mely szerint e térség nemzeti, etnikai kisebbségeinek válságos lenne a helyzete, csak az utóbbi időben lett közismert publikációk témája, jóval később, mint hogy ez a válságos helyzet kialakult. Az egyre kedvezőtlenebb kép elhallgatása az egyik oka annak, hogy a magyarországi nemzetiségek ma már az identitásvesztés helyzetébe kerültek. A kisebbségi problémák elkendőzése, őszintétlen megközelítése nem is eredményezhette kezelésüket. Sülyösítja a helyzetet, hogy a nemzetiségi kérdésről nyíltan jóval később kezdünk el beszélni, mint egyéb problémáinkról. Közvéleményünk még ma is abban a tévhitben él, hogy bár a társadalmi létünk majd minden területén számosak gondjaink, egy dologot illetően példamutató a tevékenységünk, s ez a hazai kisebbségekkel foglalkozó nemzetiségpolitikánk. A kisebbségek szempontjából megalázó módon elhitettük, hogy mindaz, ami számukra sajátos kisebbségi helyzetükből adódóan fontos, azt mint az állam kegyes juttatása megkapják. Ennek elsődleges szószólójává magát a kisebbségek államilag fenntartott ügyvezetőt érdekképviseleti szerveit tették. Pedig a magyarországi nemzetiségi lét is ugyanolyan bajokkal küszködik, mint társadalmi életünk egésze, azzal a fájdalmas különbséggel, hogy mára már etnikai identitása forog veszélyben. Igen ritka, hogy nemzetiségi szülők gyermekeiket megtanítsák anyanyelvükre, az úgynevezett nemzetiségi iskolák nem erősítik az identitástudatot. A nemzetiségi intézményekbe került értelmiségiek körében is nagymértékben érvényesül a kontraszelekció. Érdekvédelmi szerveik nem rendelkeznek gyakorlati kompetenciával, meg sem fogalmazódtak a megvalósítható feladatai. Az eltelt 40 év alatt magasztaltunk egy gyakorlatban hamar megbukott nemzetiségpolitikát, s nem jutott idő arra,

hogy meghatározzuk, melyek a kisebbségi, etnikai hovatartozás ismérvei, melyek azok a speciális feladatok, amelyek megvalósítása fennmaradásukat szolgálja.

Legelőször is a kisebbségeket eltávolítottuk az egyházi közösségeiktől, az egyház helyébe lépő új közösségi formákat életképessé tenni pedig nem tudtuk. A hajdan volt egyházi dalegyleteket, olvasóköroket felváltó folklorkörök csak ideig-óráig éltek a közösségekben az etnikai identitástudatot. A népdal és néptánc együttesek erőltetett színpadi szerepeltetése, az eredeti sajátosságoktól idegen színpadra kényszerítése csak azt a képzetet erősítette, hogy nemzetiséginek lenni nem más, mint daloló, táncoló, borszoknyás, csizmás egyedek jó kedvű, vidám gyülekezetebe tartozni. Nem sikerült a népi kultúrát apáról fiúra átörökíteni, a népdal, néptánc iránti tiszteletet felkelteni. Nem jött létre olyan intézményi hálózat, amely a nemzetiségi kultúra továbbfejlesztését elfogadható színvonalon művelte volna.

A többség nemzet tudatának fejlesztése is hiányos, feltételezhetjük tehát a kisebbségek nemzetiségi tudatának minőségét! Nemzetük, nemzetiségük történelméről nem tudnak többet, mint a magukat többséghez tartozónak valló kollegáik. Nemcsak saját történelmükről vannak hiányos ismereteink, de anyanyelv-országukról szereshető ismereteiket sem bővítik. Az iskolák a kultúrtörténeti ismereteket terjesztésében a népies, az 50-es évek irodalmi áramlatát helyezik előtérbe. Hiányzik a mindennapi gyakorlatban hasznosuló ismeretanyag.

Igen negatívan hat a kisebbségi lét vállalására a többség elitélő magatartása a másság iránt, igaz ez nemcsak a nemzetiségi mássággal szemben tapasztalható. Ennek mindennapi megnyilvánulása igen káros a kisebbségi lét vállalására fel nem készített egyének számára. Az intolerancia a más nyelvet, más szokásokat gyakorló egyénekkal szemben igen erős.

Nem sikerült megismertetni közvéleményünkkel a kisebbségek sajátos, igazi jegyeit, hétköznapijait, valódi értékeit. Ugyanilyen hiányosak az ismeretek a nemzetiségi anyanyelv-országjáról, a szomszédos népekről. Iskoláink internacionalizmusra nevelési törekvései hamar vakvágányra futottak, mert nélkülöztek a hitelességet, az emberi léptékeket és politikai indítatásból manipuláltak. Nemzetiségi politikánknak elsősorban kirakatjellege van a kisebbségek emberi méltóságát megtépzva úgy hittük, hogy ezzel kihatással lehetünk a határon túli magyarság sorsának jobbítására.

A fent vázolt problémák a hazai nemzetiségi viszonyainkra vonatkoznak. A kérdéskör azonban közép-európai kitekintést vet fel. E térségben évtizedekig vezető politikai elvként hirdettük, hogy a szocializmus automatikusan megoldja a nemzetiségi kérdést. E védés meggátolta, hogy a kisebbségek problémáival gyakorlatilag foglalkozni lehessen. Az egészséges nemzet tudat a tolerancia, az őszinteség, a demokrácia kifejtése jelenthet kiutat közép-európa nemzeti, etnikai kisebbségeinek válságos helyzetéből. A nemzetiségi politikát pedig politikamentessé kell tenni.

Ezen alapvető - jelenleg még hiányzó - feltételek megléte esetén is csak azok a kisebbségi népcsoportok számíthatnak arra, hogy megőrzik etnikai identitásukat, amelyeknek közösségi érdekei szolgálatába állított intézményei, reprodukálni képes értelmisége van. A magyarországi ezidáig polgárjogot nyert nemzetiségek közül potenciális értelmiségi réteggel nem mind-egyik rendelkezik. Felállított intézményeik érdekképviseletre alkalmatlan struktúra részei. Egy nagyon kis létszámú etnikum nem teremti meg azt az erőt, amely a megkövesedett struktúrát szétvetné, és nem tud olyan elérhető célokat megfogalmazni, amelyek széles réteget mozgathatnak meg. Hamarosan megfogalmazódik tehát a kérdés - mely népcsoport életképes, és melyik az, amely már asszimilálódott?

Egy demokratikus államnak az egyéni és csoportos érdekeket is biztosítani kell. Ha pedig önszerveződő módon etnikai közösségek jönnek létre, a többségi társadalomnak tolerálnia, támogatnia kell ezeket a törekvéseket, és olyan intézmények működését kell szavatolnia, amelyek valódi érdekképviseletet töltenek be. Az érdekképviselet pedig világosan megfogalmazott keretek, törvények között kell hogy érvényesüljön. E keretek, törvények kimunkálásával egyidőben kell tudatosítani azt a társadalmi szolidaritást, amely elfogadja a másságot. A többségi társadalomnak önmaga nemzeti identitásáról, helyzetéről is egészséges képe kell hogy legyen. Ez hozzájárulhat ahhoz is, hogy más népek, nemzetek értékeit is helyesen fogalmazza meg, s megteremti a lehetőséget egyszerre mind arra is, hogy együttélése más népekkel zavarok nélkül jöhessen létre.

Közép-Kelet-Európában a magyar-román együttélést történelmi tényként kell kezelni. Az együttélés szükségszerűsége nem ideológia, hanem ténykérdés. Az együttélés nem egyik vagy másik népek fontos vagy kevésbé fontos, hanem szükségszerűség. E szükségszerűségnek azonban mindkét részről jól kitapintható haszna is van. Az egyéni- és csoportérdekek

biztosítása, az identitástudat megőrzése és erősítése az őszinte helyzetelemzés, a társadalmi élet demokratizálása, mind megoldásra váró feladatok itt e térségben magyar s román részről egyaránt. A határok kérdését sem kell tabuként kezelnünk. Azt azonban könnyen beláthatjuk, hogy nem a határok kérdése a legsúlyosabb teherterhelés az itt együttélő népeknél. A kívánatos cél éppen a határok majdani eltűnése. Ehhez azonban fejlett gazdaság, emberi szabadságjogok, demokratikus társadalmi berendezkedés, egészséges nemzeti önbecsülés, és mindezeket szavatoló törvényes keretek szükségesek itt Közép-Kelet-Európában is.

Grendel Lajos (író, Pozsony):

1. Mielőtt válaszolnék kérdéseikre, szeretném nyomatékosan hangsúlyozni, hogy sem a végzettségemet, sem pedig a hivatásomat tekintve nem vagyok történész. Még csak olyan amatőr történész sem, akiből a kelletténél mindig egy kicsit több volt nálunk. Ahhoz azonban nem kell történésznek lennem, hogy úgy véljem, itt, Közép-Európában az elmúlt négy évtizedben a kisebbségi sorsot két alapvető történelmi esemény határozta meg. Az egyik a jaltai megállapodásokból kiinduló párizsi békeszerződés, amely nem tartalmaz garanciákat a kisebbségek kollektív jogaira vonatkozóan, a másik - ugyancsak Jalta következménye -, hogy az egész térség 1945 után átkerült a Szovjetunió fennhatósága alá, s a sztálini totalitarizmust mint követendő példát és gyakorlatot kényszerült átvenni annak minden részletével és következményével együtt. Véleményem szerint mindezek a változások súlyosan, ha ugyan nem katasztrofálisan érintették a térség nemzeti kisebbségeinek sorsát. Hozzá kell tennem, hogy a csehszlovákiai fejlődés ennek látszatra ellentmond. A látszólagos ellentmondás abban van, hogy a csehszlovákiai magyarságot sújtó diszkriminatív intézkedések a kommunista hatalomátvételt megelőző rövid, hároméves periódusban voltak a leghesebbek. Itt azonban két dologról nem szabad elfeledkezni. Az egyik, hogy 1945-ben nem egészen az 1938-ban elbukott polgári demokrácia állt vissza Csehszlovákiában, hanem egy olyan rendszer, amelyben a sztálinista fordulat időzített bombája már keletkezése pillanatában ketyegett. Beneš nemzetiségi politikája - a nem szláv kisebbségek kitelepítése, illetve deportálása és beolvasztása - a sztálini mintát másolta, s nem kényszerből, hanem őszinte meggyőződésből. A másik dolog az, hogy akár taktikai megfontolásokból, akár nem, ezeket a diszkriminatív intézkedéseket a csehszlovák kommunista párt 1948-49-ig nemcsak jóváhagyta, hanem aktívan támogatta is. Így állhatott elő az a paradox helyzet, hogy 1948 februárját, a kommunista hatalomátvételt, a korlátozott polgári demokrácia bukását a csehszlovákiai magyarság döntő többsége felszabadulásként élte meg, s a terrort felváltó sztálinista nemzetiségi politikának a bevezetését, tévesen úgy üdvözölte, mint a kisebbségi kérdés igazságos jogi rendezésének kiindulópontját. Ez az illúzió több nemzedék szemléletét határozta meg évtizedeken keresztül. Tovább táplálta ezeket az illúziókat az is, hogy jelentős előrelépésnek látszott az 1968-as alkotmánytörvény, amely a kisebbségek kollektív jogait is megalapozta, de amely ebben a tekintetben írott malaszt maradt csupán. De a cseh és a szlovák civil társadalom, a cseh és a szlovák másként gondolkodók és ellenzékiek magatartása sem egyértelmű a kisebbségi kérdés megítélését illetően: a legjobb esetben is semleges. Nincs róla tudomásom, hogy ezek a csoportok elítélték volna a magyarokkal és a németekkel szembeni egykori diszkriminatív politikát, vagy annak szellemétől elhatárolnák magukat. Semmi jelét nem látom a kérdéssel való őszinte szembenézésnek. Éppen a csehszlovák polgári demokrácia 1945-48 közötti gyakorlata készítet övatosságra abban a tekintetben, hogy illúziókat tápláljak. Nem hiszem, hogy egy demokratikus átalakulás automatikusan megoldja a kisebbségek gondjait.

2. Amiről itt szó van, az nyilvánvalóan politikai kérdés. Mivel én semmiféle politikai posztot nem töltök be, és nincsenek is ilyen ambícióim, erre a kérdésre csak nagyon röviden térek ki. Szerintem egy alapelvet kellene szem előtt tartani. Meg kellene teremteni az intézményes garanciáit annak, hogy minden nemzeti-etnikai kisebbség fennmaradjon a térségben. Az erőszakos asszimiláció, vagy a határok ide-oda tologatása a térség libanonizálásához vezetne, annak minden véres-tragikus következményével együtt. Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a térség nem magyar népeinek a közvéleményét ráhangoljuk a problémára, s előkészítsük a régóta esedékes, mindig elodázott lelki kiegyezést köztük és köztünk. Tisztában

vaogy velem, mekkora nehézségekbe ütközik ez most ma. De ha százszor is lehetetlennek tűnik, az egyetlen járható út számunkra. Ezzel szemben akár a kétségbeesésből, akár a kiüttalanság érzéséből fakadó magyar nacionalizmus feléledését katasztrófának tartanám.

3. Úgy gondolom, igen. A probléma nem üthető el azzal, hogy a Magyarországon élő nemzeti kisebbségek száma az ország összlakosságához képest elenyésző. Jogállamban nem érvényesülhet egy olyan primitív matematikai szempont, amely a kisebbségi jogokat a kisebbség de facto létszámához mérve centezi ki. Azt is súlyos hibának tartanám, ha egy ilyen törvény megalkotásában a magyar államot taktikai megfontolások vezetnék, mondván, lesz egy hivatkozási alapunk, a más országok magyar kisebbségeinek sérelmeit kétoldalú tárgyalásokon fel kell vetnünk. Az ilyen szatócspolitika nemcsak átlátszó, hanem bumerángxént visszaüthet. Nyilvánvalóan nemcsak szükség van nemzetiségi törvényre Magyarországon (és Csehszlovákiában meg másutt is persze), hanem ügyelni kell majd annak betartására is. Ugyanis ez, véleményem szerint egyáltalán nem taktikai kérdés, hanem elvi kérdés. Meggyőződésem, hogy a legliberálisabb nemzetiségi törvény sem veszélyeztetné Magyarország területi integritását, mint ahogy a csehszlovákiai magyarságnak az utóbbi időben többször is megfogalmazott jogos követelése sem veszélyeztetik a csehszlovák állam létét és biztonságát. Persze valahányszor felmerülnek az ilyen-olyan elégedetlenséget kifejező hangok, azonnal működni kezdenek a régi beidegződések és félelmek. Különös paradoxona a térségnek, hogy a benne élő nemzeti kisebbségek, miközben a saját elemi jogaikért időről-időre felemelik a szavukat, elfeledkeznek arról, hogy a kisebbségi kérdést nem lehetséges külön-külön, egyiket a másikától elválasztva rendezni. Kár, hogy a szlovákiai magyarok és a magyarországi szlovákok (legyen bár hatalmas különbség számarányuk tekintetében) mind ez ideig nem ismerték föl, hogy egymás potenciális szövetségesei. Nekem, éppen azért mert magyar kisebbségi vagyok Csehszlovákiában, a saját jól felfogott érdekében támogatnom kell, kötelességem támogatni minden olyan, a magyarországi szlovákok részéről kiinduló kezdeményezést, amely az ő kisebbségi jogállásukat javítja. Én természetesen ez fordítva is így kellene hogy legyen. Ma ez csak amolyan látens szövetség. Két párhuzamos, amely csak a végtelenben találkozik.

4. Nagyon érzem magam illetékesnek ebben a kérdésben nyilatkozni, szép általánosságokon kívül aligha tudnék mást mondani. Az nyilvánvalóan látszik, hogy a román politika hajthatatlansága és irracionális muma lehetetlenné teszi a párbeszédet az erdélyi magyarok helyzetéről. Csehszlovákiai magyarnak lenni egy kicsit más helyzet, mint romániaiának.

5. Ezt a kérdést én semmi esetre sem közelíteném meg a konkrét politikai lépések felől. Abból indulnék ki, hogy a nemzeti kisebbségek problémáinak a rendezése nem képzelhető el a kisebbségek véleményének a meghallgatása nélkül, legyen szó akár a szlovákiai magyarok, akár a magyarországi szlovákok helyzetéről. A paternalista hozzáállás nemcsak nem elegendő, hanem még káros is lehet. A jövő szempontjából sokkal fontosabbnak tartom, hogy az etnikai, nemzeti kisebbségek problémáját az érintett felek a térség globálisabb problémáinak az összefüggésrendszerébe ágyazzák be. Nyilvánvaló, hogy a térség országainak esetleg mégis megvalósuló demokratikus átalakulása önmagában nem garantálja a kisebbségek jogainak a kibővítését (akár a kulturális autonómia irányába is), sem azok érvényesítését a gyakorlatban. Ám csak a demokrácia teremtheti meg a kérdés tisztességes rendezésének a feltételeit. Az is nyilvánvaló, hogy a mindenkori magyar politikai vezetés nem lesz könnyű helyzetben, ha a határain kívül szorult magyarság érdekében (is) tenni akar valamit. Még abban az esetben sem, ha a leghatározottabban elhatárolja magát mindennemű nacionalizmustól. Kérdés, hogy a magyar kisebbségek átruházhatják-e érdekeik képviselését a magyar vezetésre. Véleményem szerint nem, és ez nem is kívánatos, mivel egyfelől kiélezné a Magyarország és szomszédai közötti feszültséget, másfelől paternalista reflexeket hívna elő magyar részről is. Itt mindeneelőtt nekünk, magyar kisebbségieknek kell önálló stratégiát kidolgoznunk. Úgy gondolom, a magyar nemzetnek és az érdekeit (tegyük fel) artikuláló magyar politikai vezetésnek létérdeke a kiegyezés a szomszédokkal, s a térség integrációjának a felgyorsítása és a határok spirituális zálása. Ez a kiegyezés természetesen nem történhet a kisebbségek rovására. Ugyanakkor a nemzeti kisebbségek érdekeinek támogatása nem szabad hogy sértse a szomszédos népek érdekeit. Csupán az olyan vészhelyzetben tartom minden szempontból jogosultnak a kisebbségek érdekeinek magyarországi képviselését, amilyen az erdélyi helyzet ma. A térségben jelentkező nemzetiségi feszültségek felszámolása elképzelhetetlen anélkül a történelmi kiegyezés nélkül, amelyre a magyarságnak kellene kezdeményeznie, mint e pillanatban a térség legdemokratikusabb, legnyitottabb és a kisebbségi problémák megoldásában a leginkább érdekelt nemzetnek. E nélkül a lelki kiegyezés nélkül - nem győzőm hangoztatni - sosem jut tartós nyugvópontra a kisebbségek ügye. Mindez a jelenleginél sokkal intenzívebb, felkészül-

tebb és a szomszédok, illetve a magyar és a magyarországi nem magyar kisebbségek iránt a jelenleginél messzemenően nyitottabb külső és belső diplomáciát igényelne. Nyitást minden irányban. Persze azt én is tudom, hogy ez ma nem elsősorban a magyar politikai vezetés szándékain múlik. Az viszont igen, hogy a kérdésnek a jelenleginél jóval több történész, közgazdász, szociológus és más szakemberét neveljük ki.

Gunda Béla (néprajztudós, Debrecen):

A kérdések olyan összetettek és széles területet érintenek, hogy mindegyikre csak terjedelmes tanulmányban lehetne válaszolni. Mégis megpróbálom a kérdések körébe tartozó gondolataimat összefoglalni.

A közép-európai térség nemzeti és etnikai kisebbségeinek jelenlegi válságos helyzetét az okozta, hogy a második világháború után a térségben olyan diktatórikus hatalmak alakultak ki, amelyek lehetetlenné tették a demokratikus fejlődést. A demokrácia elmaradása, erőszakos kiküszöbölése az államalkotó többség életében is tragédiákat okozott. A marxizmus-leninizmus olyan spanyolfal volt, amely mögött az elnyomó diktatúrák szabadon garázdálkodhattak. A munkásosztály csak eszköz volt a diktatórikus garázdálkodáshoz.

Közép-Európa népessége és kultúrája olyan bonyolult történeti és földrajzi térségben él, hogy területi átrendezésekkel a kisebbségi kérdést nem lehet megoldani. De viszont a belső demokrácia kialakulásával - amelynek államunként lehetnek árnyalati eltérései - a kisebbségek (nemzetiségek) jogait, kulturális intézményeinek fejlődését, vallását, anyanyelvét biztosítani lehet. E téren arra lenne szükség, hogy minden közép-európai államban működjék az ENSZ-nek egy olyan szervezete, amely figyelemmel kíséri, hogy a nemzetiségek jogai r iképpen érvényesülnek, és a jogsértéseket az ENSZ plénuma elé viszi. A jogsértőket, a jogsértés formáit minden esetben konkrétan meg kell nevezni. Szükséges, hogy a jogsértők ellen határozott és megfelelő intézkedéseket hozzanak. A kisebbségek ügye ne legyen hólabda a nagyhatalmak kezében. Mindenféle áttelepítést, a büntetésnek ezt a kollektív és embertelen formáját a jövő politikájának táblájáról le kell törölni, s olyan helyzetet teremteni, amely szükségtelessé teszi a különböző formájú és tömegű meneküléseket. Minden kollektív át- és kitelepítést a nemzet (ország) bűnei közé kell sorolni. Ez vonatkozzék a múltira is.

Noha Magyarországon a nemzetiségi kérdés megoldása (iskolák, vallásszabadság, kulturális múlt feltárása, stb.) pozitív irányba halad - nemzetiségi törvényre mégis szükségünk van. A törvény előkészítésébe be kell vonni az illető nemzetiség anyanemzetének szakértőit is. Megfelelő szakértők ellenőrizzék a különböző közép-európai államokban a népszámlálásokat. Lehetővé kell tenni, hogy az anyanemzet különböző módon támogathassa a nemzetiségek kultúráját, kutathassa a nemzetiség múltját, jelenét, akár történeti, nyelvi, néprajzi, demográfiai stb. kérdésekről van szó. Utalhatok arra, hogy pl. a románok szabadon kutathatják isztroromán, macedoromán testvéreik kultúráját, de magyar kutatók nem léphetnek a moldvai csángók földjére.

A magyar és a román nép között ma is megvan a jószomszédi kapcsolat. Ha ez nem létezne, nem menekülnének hozzánk román nemzetiségűek. A két nép a történelem folyamán mindig kölcsönösen vonzotta egymást. A román politikának látnia kell, hogy mi távol állunk minden „reviziótól”. Határkérdéseink nincsenek. A határproblémát a történelem éppen úgy fogja megoldani Közép-Európában, mint ahogyan megoldotta Nyugat-Európában. Viszont a román politikusoknak látniuk kell, hogy az ottani magyarság múltbeli, jelenlegi és jövőbeli magatartása, kultúrája nagymértékben hozzájárul Románia európaiságához. Románia is büszke lehet arra, hogy határain belül születtek a Bethlen Gáborok, a Bod Péterek, a Bólyaiak, a Kemény Zsigmondok, a Tamási Áronok - ha akkor ezek a hatások mások is voltak. Tiszteeljük mindazokat, akik a dákoromán elméletet vallják, román kollégáink, a politikusok se lássanak ellenséget azokban, akik egy nép eredetéről, egyes történeti megnyilatkozásairól más nézetet vallanak. Aki nem jár a dákoromán kontinuitás útján, nagyra becsülheti a román történelmet, irodalmat, népi kultúrát, s barátilag szorítja meg a román tudósok, költők, a névtelen parasztok

kezét. E sorok írója is ezek közé tartozik. A tudósok nézzenek a múltba, a politikusok pedig előre, s akkor már oldódik is a feszültségekkel terhes viszony. Mindehhez számtalan lehetőséget nyújt az ismét humanizálódó Európa, amelyből mi nem akarunk kiszakadni, s éppen ez erősíti türelmünket, reményeinket és a baráti kézfogásban való hitünket. Hisszük, hogy az ismét humanizálódó Európa tagja kíván lenni Románia is, és már ebben benne is rejlik a kölcsönös megértés szelleme.

Itt említtem meg, hogy a történelemnek el kell számolnia a nemzetiségekkel is - legyenek azok lengyelországi lemákok, szlovákiai gorálok, észak-moldvai huculok, Szeret-menti csángók, a Duna deltájában élő lippovánok, dobрудzsai gagauzok, tatárok, Deli Orman-i törökök, rodopei karakazsánok és így tovább. Korunkban nyomatékkal tekintetbe kell venni a természetes asszimilációt, amit elősegít az iparosodás, a kollektív gazdálkodás, az ingázó munkáséletmód és a városiasodás.

Azt gondolom, hogy pillanatnyilag a magyar politikai vezetés részéről józan bölcseségre van szükség, hogy javítson a határainkon túl élő nemzetiségeink, kisebbségeink helyzetén. Magyarországnak gazdaságilag, társadalmilag kulturálisan példát kell mutatnia a többi közép-európai állam felé. A példák hozzájárulnak a humanizálódó Európa szellemében való oldódáshoz, s ez elvezet a magyar kisebbségek helyzetének javításához is. Ehhez nagy segítséget nyújthatnak a nagyhatalmak, az előttünk járó európai államok. S ha a romániai magyarok kérdését felvetjük, román szomszédaink és barátaink ne csak felénk tekintsenek, hanem lássák azt is, hogy mi történik a Pruton túl.

Cs. Gyimesi Éva (irodalomtörténész, Kolozsvár):

Csak nagyon tömör válaszokat adhatok, véleményem alaposabb átgondolására és kifejtésére nincs időm, hiszen az anyag kijuttatása maga is beláthatatlanul sok időt vesz igénybe. Habár a színvonalas megformálás igényének nem tudok eleget tenni, a kérdések hordereje, számomra létfontosságúnak érzett tematikája mégis arra indít, hogy megfogalmazzam a kisebbségi-nemzetiségi helyzetre, a jelenlegi válságra és a kibontakozás esélyeire vonatkozó nézeteimet.

1. Ez a válság magának a szocialista rendszernek a válságában gyökerezik, szükségszerű fejleménye mindannak, amit e rendszer alapjául szolgáló ideológia már csúrájában hordozott, hiszen a társadalmi problémák megoldásának lehetőségét csupán abban jelölte meg, hogy eltüntetni a társadalmi egyenlőtlenségeket, felszámolja a vagyon- és státusbeli különbségeket. Ebben az ideológiában azonban nem volt helye a különbözőség elismerésének, vagyis megszüntette, eltörölte a legelemibb különbözőség — a személyiség, az egyén — értékét. Az intézményesült ideológia jegyében a hatalom arra törekedett, hogy minden különbözőséget, sajátosságot feláldozzon az egyenlőség érdekében. Nemcsak a vagyoni különbséget sikerült megszüntetnie az államosítással, szövetkezetesítéssel, hanem gyakorlatilag — a teljesítménytől független bérezéssel, a számlélétrával és minden személyes kezdeményezés, vállalkozás visszafojtásával — sikerült mindenkit pusztá munkaerővé, eszközzé lefokoznia a szent ügy érdekében. Az egyparttrendszer önkényuralmi, központosított szerkezete következtében kialakult az államhatalom és a társadalom egyre feszültebb szembenállása. A monopolizált irányítás és az egyneműsített nyilvánosság a valóságos társadalmi érdektagolódás megnyilatkozásainak akadálya, a társadalom valójában arctalan tömeg lett, mely teljesen ki van szolgáltatva a hatalom szervezett önkényének, nem gyakorolhat ellenőrzést sem a gazdasági élet, sem a jog, sem a kultúra, sem saját településének vagy munkahelyének élte fölött. A magántulajdonból kismimmizett alkalmazott, az egyéni és a kollektív szabadságjogoktól megfosztott állampolgár csupán a központosított, egyirányú tömegkommunikáció hatásaiban részesülhet, lényegében nincs választási, szervezeti és szólásjoga... Ebben valósult meg az egyenlőség, minden állampolgárnak, többséginek és kisebbségének egyaránt.

A mai romániai magyarság kétségbeesítő helyzetének oka is eme egyenlőségi áldásaiból ered. Mert miért vegyék figyelembe az etnikai különbözőségeket ott, ahol semmilyen sajátosságuk nem jár ki tiszteletet? Ahol az egyént eltiporják, ha ragaszkodik a személyiségéhez, miért ne tipornának el közösségeket? Hiányzik minden különbséghez való jog, az embernek nem lehet személyes meggyőződése, különvéleménye, nem mondhatja el románul sem. Akkor miért

lenne joga ehhez a magyarnak?

A kisebbségi kérdés ilyen alakulása az általános antidemokratikus fejlődés szükségszerű következménye, a minden téren megindult szocialista egyenmősítés — homogenizálás — része.

A második világháborút követő időszak elején a romániai magyar kisebbség érdekeit csupán a baloldali kisebbségpolitikusok — Balogh Edgárék — fejezhették ki. Akik idejében meglátták a szocializmus antidemokratikus szerkezetét, azok nem juthattak szóhoz. A szocializmus utópiájának megszálloittai nem látták át, hogy ez a rendszer milyen veszélyeket hozhat magában a kisebbségi jogokra nézve, a kisebbségek valódi érdekeit ismerők közül sokakat deportáltak vagy börtönbe zártak. A vezető pozíciókat betöltő romániai magyar értelmiségiek azok közül kerültek ki, akik ilyen vagy amolyan okból engedtek a román többségi hatalom törekvéseinek. Esetenként jóhiszemű politikai meggyőződésük (kommunista mivoltuk) vállalása révén eszközözé válhattak az általános antidemokratikus fejlődés elősegítésében. A szívesen vállalt internacionalizmus elvének hajlamosak voltak feláldozni a kisebbségi érdekeket, elutasították később — a hatvanas években — az anyaországból kinyújtott segítő kezeket is, előtérbe helyezték a romániaság, tényét az anyanemzethez tartozás értékével szemben. Lehet, hogy a kisebbségi magyarság képviselőin valójában semmi sem múlt. Velük vagy nélkülük — mindenképpen ide juttatták volna az antidemokratikus tendenciák.

2. A helyzet megoldása is összefügg ezzel az általános történelmi helyzettel, illetőleg csakis az *egésznek* a megváltoztatása eredményezheti a kisebbségi helyzet — mint részprobléma — rendezését. Ez nem mehet végebe a többség helyzetének megváltozása nélkül, ezért helytelennek tartom a kérdésfelvetést. Mer nem elsősorban a többségtől eltérő intézkedésekre, van itt szükség, hanem demokratikus fordulatra minden téren: az egész romániai társadalom szerkezetének, jogrendszerének megváltozására. Kulcskérdés a mindenféle értelemben vett kollektív jogok biztosítása: a gyülekezéshez, az egyesüléshez, mindenféle érdekképviselőhöz való jog. Ha ezt a jogrendszer garántálatlan biztosítja, akkor a kisebbségi érdekképviselő gondja is megoldódik. Mert a demokratikus berendezkedés (többpártrendszer) implikálja a kisebbség számára is fenntartott helyet, esetleg egy párt lehetőségét.

A demokrácia mindenféle kisebbségre érvényes, ezen belül az etnikai csak egy változat. Miért mondana ellent önmagának a román demokratikus fordulat (ha lenne ilyen) azzal, hogy a kisebbségektől megvonja ezt a jogot? Ez képtelenség. A román demokráciának szüksége lesz a magyar kisebbségre, mert választási harcaiban ütőkártyául szolgálhat egyik-másik félnek, szavazatszámot képviselhet, hasznos külkapcsolatokat biztosíthat stb.

Egy ilyen fordulat esetén, az általános szervezetlenségben, ami várható, nehéz előre látni az intézkedések helyes sorrendjét. Hiszen területenként sajátos kisebbségi problémák vetődnek fel, úgy értem, az élet különböző területein, de vidékenként is.

Minden szinten biztosítani kell a kisebbségi érdekképviselő lehetőségét. Ha ez megvalósul, mindenek előtt a nyelvhasználat jogát kell tisztázni. Az államnyelv kötelező óraszámában megállapított tanulása mellett, és amellett, hogy pontosan leszögezzük, melyek azok az intézmények, státusok stb., amelyekben az államnyelv ismerete kötelező, le kell szögezni az anyanyelv használati jogát az élet minden területén: a helyi önrendelkezésben (magyar többségű városokként, községként stb.), a minden fokú iskolahálózatban (az anyanyelven való tanulás joga), nemzetiség intézményekben (esetleg vállalatokban), tömegkommunikációban, könyvkiadásban, az egész művelődési életben. Magyar többségű vagy vegyes lakosságú vidékeken és intézményekben igényelni kell minden többségi tisztségviselőtől, alkalmazotttól stb. a magyar nyelvi ismeretét.

Mindez csak feltétele annak, hogy biztosítva legyen a kisebbségi önrendelkezés. Ez a mai viszonyokat tekintetbe véve nem lehet teljes területi önrendelkezés, csakis egyes vidékek, települések életében érvényesülhet (szórványszerűen), de lehet politikai önrendelkezés abban az értelemben, hogy lehetőséget ad az érdekvédelmi és egyéb szervezetek kialakítására (párt, egyházi-felekezeti egyesülés, esetleg helyi szakszervezet, művelődési egyesület, környezetvédelmi, műemlékvédelmi testület stb.). A demokratikus fordulat mértékétől függően esetleg felmerülhet a gazdasági önellátás biztosítása is nemzetiségi alapon (szabad gazdasági társulással, vállalkozással).

Szeretném kiemelten leszögezni, hogy az adott területi status quo visszafordíthatatlan csakúgy, mint a demográfiai átrendeződés, ami az utóbbi évtizedekben végbement.

4. A feszült román-magyar viszony oldódásának feltétele mindenek előtt az, hogy

Románia felzárkózzék a történelmi folyamathoz, amely ma Kelet-Európában zajlik. Azaz: felzárkózás a reformokhoz, a demokratikus folyamatokhoz, ami a személyi kultusz és az egypártrendszer megszűnését jelentené. Csak egy ilyen váltás közepette vagy azután lehet tárgyalóasztalhoz ülni. Az oldódás feltétele az is, hogy kifejezésre juthassanak a román demokratikus erők (ha vannak ilyenek) nézetei, mert csak ezekre alapozva lehet kezdeményezni valamit. Feltétel továbbá a kisebbségi politikusok (ha vannak ilyenek) helyes magatartása: egyengetni az utat a két nemzet között, hogy a történelmileg kialakult görcsök megszűnjenek, kialakuljon a félreértések tisztázásának igénye, a bizalom, a párbeszéd lehetősége. Tisztázni kell, hogy nem akarunk határkiigazítást sem odaátrol, sem idebent, s hogy — bizonyos jogi feltételek biztosítása mellett — a román nemzet csak nyerni fog azzal, hogy létezzünk.

Ha a demokratikus folyamat során biztosítanak kollektív kisebbségi jogokat, akkor minden területen és lakhelyen létre kell hozni az érdekképviseleti szerveket, hogy felszínre kerülhessenek a sajátos igények, érdekek, javaslatok, kezdeményezések. Ezzel párhuzamosan biztosítani kell az anyanyelvű nyilvánosságot: a tömegkommunikáció eszközeit. Elképzelésem az, hogy egyetlen átfogó érdekvédelmi szervezeten belül kell létrehozni az érdekvédelem különböző szakosztályait a jogi, gazdasági, oktatásügyi, művelődésügyi, egyházi stb. igényeknek megfelelően. A legelső tennivaló egy jogászokból álló, tárgyalóképes szakosztály létrehozása, amely minden területre kiterjedő jogi szabályzatot dolgoz ki, hogy azt azután demokratikus alapon megvitatva a kormány elé lehessen terjeszteni. De a legsürgősebb gyakorlati kérdésekről ezzel egyidőben megindulhat a szakterületenként szerveződő szakosztályok működése, főképp egy művelődés- és oktatásügyi bizottságé, amely az illetékes minisztériumokon belül tárgyal a kisebbségi érdekek érvényesítésének módozatairól.

Ha a román vezetőség hajlandó elfogadni, akkor magyarországi szakemberek bevonásával lehetne biztosítani a kellő szakszerűséget a kisebbségi oktatási és művelődési helyzet rendezésében. A román-magyar történelmi vegyesbizottság mintájára meg lehetne szervezni más területek vegyesbizottságait, amelyek országos adatfeltárást eredményeire alapozva kidolgozhatnák a különböző szükségletek fedezésére szolgáló intézmények tervét.

Mindezt a teljes nyilvánosság biztosítása mellett lehet csak elképzelni. Sajnálatos, hogy ezeket a gondolatokat, melyek a két nép, a magyar és a román megbékélésének feltételeire vonatkoznak, csak úgy bocsáthatom az *Aetas* rendelkezésére, hogy közben tudom: titkos belső szabályzat alapján ezért büntetés jár Romániában. Ilyen gondolatok itt nem számíthatnak nyilvánosságra, s ha külföldi lapban teszem közzé, kétségbe vonhatják lojalitásomat. Holott az olvasó megítélheti: ez a jövőképzés vagy megoldáskeresés nem irányul sem egy állam, sem egy nemzet léte ellen, csupán arra szolgál, hogy két milliiónyi romániai magyar állampolgár nemzetiség megmaradásának esélyeit kutassa, kijelölje.

A rendezés fentebb kifejtett feltételeinek biztosítása lenne, véleményem szerint, az egyetlen kiút abból a régen tartó, mindkét fél számára kínos feszültségből, amely a két állam között fennáll. Nem a két nép áll itt szemben egymással, nem a nemzetek. A feszültség gyökere a jelenlegi politikai rendszerben keresendő. Hiszek abban, hogy Erdélyben élnek a magyar-román együttélés pozitív hagyományai is, és egy általános demokratizálódás megindulása esetén mozgósíthatók lesznek mindkét részről azok az erők, melyek a kölcsönös tisztelet és a megértés hidját építhetik.

5. Nem szabad engedni annak a hangulatnak, amely területi átrendezésben, teljes fordulatban bízik, hamis illúziókat táplál. A magyar kormány vegye figyelembe a magyar-román egymásrautaltság tényét és történelmi tanulságait, tartsa szem előtt, hogy a romániai magyarság érdekei nem ellentétesek a román nép általános érdekeivel: a felszabadulás gondja közös gond, s a békés, emberhez méltó együttélés feltétele a szabadság. Magyarország felelős képviselőinek törekedniük kellene a másik fél gondolkodásmódjának, nézeteinek, a román nép mentalitásának alaposabb, árnyaltabb megismerésére. Ezzel párhuzamosan a nemzetközi fórumokon folytatniuk kellene a nemzetiségi kérdés rendezésére vonatkozó nézeteinek higgadt, tartásos kifejezését alátámasztva minél több és pontosabb adattal arra nézve, mi lenne az igény, és miben marad el ettől az igénytől a kisebbségi magyarság jelenlegi politikai-kulturális-oktatásügyi stb. helyzete.

Román politikai fordulat esetén a legmeggyőzőbb politikai lépés az lenne, ha Magyarország rögtön sietne gazdasági-erkölcsi-kulturális támogatásban részesíteni az itteni román és magyar haladó erők remélhetőleg közös törekvését a demokrácia megvalósítására.

Gyulay Endre (római katolikus megyéspüspök, Szeged):

1. A második világháború után az újjáépítés és a politikai erőviszonyok közötti vezető pozíció megszerzése kötött le mindenkit. Nem egyszer a kisebbségben lévő nemzetiségek közül került ki egy-egy községnek a vezető rétege. Ezek az eddig vélt elnyomások kárpótlására kiskirályok módjára uralkodtak, és nem kevés ellenszenvet vívtak ki maguknak és annak a népcsoportnak, amelyikhez tartoztak. — A töbtpártrendszer koalíciója és így a különféle pártok közötti ellenőrzés — gondolom — egészséges egyensúlyt tudott megvalósítani, ha csak rövid időre is. A hibák a következő fázissal kezdődtek: amikor a kritikát nem tűrő, külföldi erőre építő párt egyeduralmát elkezdte. Hitte, hogy terrorral az egyensúly fönnttartható és egy olyan internacionális egység megeremthető, amelyikben széthúzás nélkül, nemzeti érzés nélkül egységet tud teremteni és fenntartani. Ez a falanszter-gondolkodás nem hozott győzelmet, hiszen mind a magyarságban a magyarságtudat, mind a kisebb népcsoportokban a saját kultúrájuk féltése ellenérzéseket termelt. A szomszédos népekben ugyanez történt, és minél inkább nem tudták az internacionális gondolkodást ideológiájuk szerint megvalósítani, kicsit ráébredve saját nemzetiségükre a magvalósítás csődjének okául a kisebbséget tették meg bűnbaknak. (Lásd nálunk titóisták, Erdélyben magyarok és székelyek.)

A hatalom birtokában és a bűnbakkeresés folyamatában nem egyszer méltatlan kezelés és a saját népénél is erősebb terror alakult ki.

2. A közép-európai népek történelme által produkált kevertség minden rezsimtől türelmet és megértést vár el, és olyan intézkedéseket, amelyek alapján nyelvük, kultúrájuk, iskolájuk biztosított. Ehhez jogi és anyagi garanciát kapnak, valamint olyan szabad kapcsolattartást az „öshazával”, amelyik zavartalan, és ahol mind iskolai továbbfejlesztésük, mind kultúrájuk elmélyítése lehetséges. Azt hiszem, ennek a teljes megvalósulása igazában csak egy egységes európai unióban volna lehetséges.

3. Magyarországon a nemzetiségi megnyugtatóra valóban szükség lenne nemzeti-ségi törvényre. Ebbe be kellene foglalni a saját nyelvük kultúrájuk, iskolájuk, népművészetük szabadságát, biztosítani az ezek fönnttartásához szükséges anyagiakat, saját maguk által választott képviselőre is szükségük volna (parlamenti képviselőre), aki legfelsőbb szinten érdekeik képviselését meg tudná valósítani. Persze ezeknek a jogoknak a meghatározásánál és az anyagiak biztosításánál számukra is figyelni kell, mert arányaiban többet igényelnek, mint az egyszerű magyar állampolgár (iskolafönntartás, tankönyv stb.), mégis nem kérhetnek többet, mint amennyit az ország gazdasági építésében maguk is adnak.

4. A román és magyar ellentmondások föloldása, azt hiszem, csak akkor történhet meg, ha az általuk aláírt genfi, helsinki, bécsi egyezményeket nem egyénileg magyarazzák, hanem az európai általános meggyarázathoz alkalmazkodva meg is valósítják. Azt hiszem, ennek is a teljes megoldása az európai unióban történhetne.

5. Az első kapcsolattartás sorsuk figyelése, és ha kell, szót emelés érdekükben. A másik a kultúrájuk fejlesztéséhez szükséges segítség (könyvek stb.) nyújtása, valamint olyan kultúrközpontok létesítése más országokban, ahol magyarságuk megőrzéséhez segítséget kaphatnak. Fontosnak érezném olyan programok szervezését az öházában, amelybe bekapcsolódva nyelvükben, kultúrájukban gazdagodva térhetnek vissza saját hazájukba, és élhetik nemzetiségi életüket, és friss élményeiket adhatják át gyermekeiknek.

Horn Gyula (külügyminiszter, Budapest):

1. 1945 után térségünkben olyan társadalmi fordulat zajlott le, amelynek alapvető célja régi társadalmi szerkezetek szétzúzása, s egy új — etatista — hatalmi struktúra kiépítése volt. A térség országainak akkori politikai vezetői a nemzetiségi kérdést is ennek a társadalmi-politikai folyamatnak a keretében közelítették meg. Úgy látták, hogy a szocializmus eszmei távla-

tokat nyújt a kérdés megoldására. A szomszédos országokban élő magyar nemzeti kisebbségek sorsát a háború befejezését követően ugyanakkor nem pusztán a politikai változások irányára szabta meg. Működésbe léptek olyan erők is, amelyeknek nem volt politikai jövőjük, de a háborút követő koalíciós időszakban a bosszúvágy és a nemzeti számlák rendezése elvett tetteik (tehették) magukévá. Csehszlovákiában például éppen a csehszlovák polgári politikusok kezdeményezték a magyarság erőszakos kitelepítését és deportálását, Romániában pedig a Maniu-féle párt terrorkülönítményei rendezték vérfürdőket az erdélyi falvakban. Ugyanakkor sajnos, azt is meg kell állapítanunk, hogy ebben a rövid periódusban a baloldal és a kommunista pártok sem voltak mentesek a nemzeti előítéletektől, és a kérdést kihatás nélkül saját politikai legitimitásuk igazolására és jövőbeni hatalmi struktúrájuk kiépítése szempontjából is kezelték. Így fordulhatott elő, hogy például Csehszlovákiában és Jugoszláviában a baloldal is a magyarság kollektív bűnösségének eszméit vallotta, és — ami csak 89 végén került széleskörűen nyilvánosságra —, hogy a Kárpátalja Szovjetunióhoz történő csatlóását követően megkezdődött a vidék magyar férfilakosságának tömeges deportálása. Románia ilyen szempontból különleges helyzetet jelent, mert ott — egy ellentmondásoktól nem mentes fellendülés után — csak a sztálini hatalmi struktúra létrejöttét követően kezdődött el a romániai magyarság intézményeinek felszámolása, vezetőinek börtönbe kényszerítése. (Cinikus történelmi csúsztatással a kisebbségi helyzetről fogva forradalmibb hajlamú, az új rendszerben kezdetben aktív szerepet vállaló magyarságot téve felelőssé a Dej-időszak törvénytelenégeiért.)

A létrejött monolitikus hatalmi struktúrák nem túrték el az autonóm érdekérvényesítést — így a nemzetiségi érdekérvényesítést — egyetlen formáját sem. E struktúra logikája szerint az élcapatpárt vezette homogén tömeg és az egységes hatalmi szervezet a legalkalmasabbak a hatalom biztos kézben tartásához. Ezért az oktatás és beruházáspolitikai, a településfejlesztés, a kulturális politika egyidejűleg szolgálta a szétaprózást és az egységesítést. A nemzetiségeket azok sajátos igényeivel, kötődéseivel együtt — minden ideológiai kinyilatkoztatás ellenére — alapjában véve zavaró, kiküszöbölendő tényezőnek tekintették. Ezen meg az sem változtatott, hogy az idők folyamán szomszédainknál azért kialakult a magyarság bizonyos intézményrendszere, és kodifikálták a nemzetiségi jogok egy részét is. Nem oldódott, és az adott hatalmi struktúrában nem is oldódhatott meg a magyar nemzetiség tényleges érdekképviselete, akaratérvényesítése.

Az 50-es évek sztálini rendszerének fellazulását követően sem nyílhatott erre lehetőség, bár kétségkívül voltak lépések az egyenjogúság biztosítására és a szükséges intézményrendszer kiépítésére. E nehezen mozduló, merev társadalmakban egyfajta alapkonszenzus kialakítására törekedtek a nemzetiségekkel: hivatalosan felszámolták a diszkriminációt, létrehoztak egy többé-kevésbé működő, bár az igényeket messze nem fedező intézményrendszert, cserébe a nemzetiségek passzivitásáért, lojalitásuk kinyilvánításáért. Ez a megoldás azonban természeténél fogva sem lehetett hosszú életű. A problémák szaporodásával hol burkolat, hol pedig később egyre nyíltabban a kisebbségekre irányították a felelősséget, ezzel vezetve le a feszültségeket. Ez a folyamat leglátványosabban a reformoktól mindaddig elzárkózó Romániában jutott a legmesszebbre, ahol a magyarellenes gyűlölet szítása és a területi revízió rémképének falra festése a hatalom legfontosabb legitimációs bázisává vált. A határon túli magyar nemzetiségek kezelésében az is szerepet játszott, hogy helyzetüknél fogva — a nyelv és a személyi kapcsolatok révén — tájékozottabbak voltak a magyarországi reformfolyamatokról, így egy esetleges erjedés lappangó veszélygócának is minősítették őket. A gazdasági problémák növekedésével, az átfogó reformigények erősödésével azonban már nem bizonyult elegendőnek a nemzetiségi kérdés rendezettségéről szóló tézisek hangoztatása és az ezt igazoló körusának szerepeltetése sem. Az európai folyamat előrehaladtával egyre érzékelhetőbbé vált a térség országaiban a vállalt emberi jogi kötelezettségek számonkérésének igénye is. A nemzetiségek korábbi viszonylag magas tűrőhatára alaposan lecsökkent, és gyakoribbá váltak a hatalmi struktúrán kívüli, elsősorban emberi jogi mozgalmakhoz kötődő nemzetiségi fellépések. Az első lökést a helsinki értekezlet, és annak „harmadik kosara” adta meg. A 80-as évek közepétől a fő mozgatóerő a kibontakozó általános kelet-európai átalakítási folyamat, a gorbacsovi peresztrojka volt. Nyilvánvalóvá lett, hogy elodázhatatlan a problémák gyökerekig ható feltárása és a nép aktív részvételével a teljes körű jogállamiság kiépítése. Ez szükségszerűen magával hozta, hogy jobban odafigyeljenek a nemzetiségek igényeire. A társadalmi változások sodrában így a nemzetiségek önszerveződési és érdekképviseleti lehetőségei is szélesedtek. Megítésem szerint ezért válságos helyzetről ott beszélhetünk, ahol az ország vezetése nem az átalakítás, nem a jogállamiság megteremtése, hanem ahol a tömegeket fenyegető veszedelem leki kényszerével mozgósítva, a nemzetiségi uszítás útján próbál, illetve próbált kijutni a

válságból.

2. A fentiekből kiindulva úgy gondolom, a nemzetiségi kérdés a politikai és gazdasági demokrácia kiszélesítésével, az emberi jogok teljes körű tiszteletben tartásával, az államok közötti bizalom alapuló együttműködés kialakításával kezelhető megnyugtatóan. A nemzetiségi kérdésnek „legjobb”, „egyedüli jó” és „végleges” megoldása nem létezhet, hiszen különböző szerkezetű és hagyományú államok sokféle nemzetiségének eltérő helyzetére nem lehet részleteiben kidolgozott, egységesített megoldást nyújtani. Ami pedig a véglegességet illeti, múltbéli és jelen tapasztalataink szerint az csak illúzió.

A határon túl élő nemzetiségek gondjainak átérzését egyesek félreértelmezve beavatkozásnak, irredenta törekvések megnyilvánulásának tekintik. Leszögezhetem: a magyar politika a nemzetiségi kérdést emberi jogi kérdésnek és nem határkérdésnek tekinti. Ez azt is jelenti, hogy nem a határok, hanem a határok eddigi szerepének megváltoztatására törekszünk: célunk a határok jelképessé tétele, a határokon átnyúló, széles körű gazdasági, kulturális, humanitárius kapcsolatrendszer létrehozása. Az a véleményem, hogy a nemzeti kisebbségeknek — helyzetükből adódó hátrányuk kiegyenlítéseképpen mind hazánkban, mind a határokon túl — többletjogokat kell biztosítani, s nem elég az állampolgárok közötti megkülönböztetés tilalma. E többletjogoknak ki kell egészülniük az adott állam konkrét szavatosságaival, kötelezettségvállalásaival is. Elsőrendű fontosságúnak tartjuk a nemzetiségek jogát azonosságtudatuk szabad és nyílt vállalásához, érdekképviselőik kialakításához, a döntésekben való részvételük mechanizmusának kimunkálásához, jogokat a nemzetiség utánpótlásának biztosításához. Mindez feltételezi a nemzetiségi intézményrendszer, az anyanyelvi oktatás és kulturális élet lehetőségét is. Nekünk is arra kell tehát törekednünk, hogy biztosítsuk a hazánkban élő nemzetiségieknek: az őket érintő ügyekben legyen módjuk érdekeik kinyilvánítására és a döntésekben való részvételre.

Sokat beszélnek mostanában az autonómiáról. Az a véleményem, hogy ez olyan kérdés, ami nem általánosságban, hanem csak konkrét esetekben válaszolható meg. Megítélésem szerint azt, hogy valamely nemzeti kisebbségnek van-e igénye az autonómiára, s hogy annak megteremtésére megvannak-e a feltételek, egy adott ponton maga az élet dönti el. A jelenlegi helyzetben a legfontosabbnak olyan folyamatok elindítását tartom, amelyek elvezetnek az emberi jogok teljes mértékű tiszteletben tartásához és a nemzetiségek egyéni és kollektív jogainak biztosításához. Végző soron abból kell kiindulnunk, hogy adott esetben az autonómia, illetve az elérésére tett erőfeszítések jelenthetnek-e segítséget e célok elérésében.

3. Azt, hogy Magyarországon szükség van-e nemzetiségi törvényre, vagy nem, az élet már eldöntötte. Az európai színvonalú jogállamiság megteremtése Magyarországon nem képzelhető el e kérdés megfelelő jogi rendezése nélkül. Nem folytatható tovább az a gyakorlat, hogy a nemzetiségi problémákat kinyilatkoztatásokkal kezeljük. Pontos jogi formába kell önteni politikai törekvésünket, amit pozitív kisebbségvédelemként fogalmazzunk meg. A nemzetiségi alapon történő megkülönböztetés tilalmának törvényi megfogalmazásán túl tehát olyan szabályozást alkotunk, amely keretet ad a hazai nemzetiségi kollektív jogainak realizálásához. Rögzíti az állami szervek kötelezettségeit, továbbá a nemzetiségek önálló akaratérvesítésének formáit is. A nemzetiségi törvénynek kodifikálnia kell hazai nemzetiségeink nyelvhasználati, kulturális és oktatási jogait, és keretet kell adnia anyanyelvi jogokkal való minél szélesebb körű kapcsolattartásuknak is. Leendő nemzetiségi törvényünk modellértékét kizárólag a gyakorlati tapasztalatok minősíthetik, ugyanakkor nem titkolt célunk, hogy a sikeres gyakorlati tapasztalatok másutt is minél szélesebb körben általánossá váljanak.

4. Sajnálatos tény, hogy e két nép történelmi sorsközösségét évszázados történelmi előítéletek, keserű tapasztalatok, csalódások terhelik, és ezek oldódását nem könnyítik az állami propaganda rangjára emelt sovén megnyilvánulások, a megkülönböztető román politikai gyakorlat. Világos, hogy a tudati fertőzés felszámolása hosszútávú feladat. Ehhez szükség van mind a román, mind pedig a magyar nép reális történelmi helyzetismeretére, a történelmi múlt egészséges befogadására, a tolerancia és az európai normák elfogadására. Reméljük, elkövetkezik az idő, amikor minden román állampolgár számára nyilvánvaló lesz, hogy az erdélyi magyarság nemzetiségi jogainak teljes körű biztosítása nemcsak hogy nem csorbítja a többség jogait, nemcsak hogy nem jelent fenyegetést az ország területi érintetlenségére, hanem ellenkezőleg: feltételezi a többség jogainak kibontakoztatását is, és így nagymértékben hozzájárul egy demokratikus Románia stabilizálásához, hogy az ország az őt megillető helyet foglalja el az európai népek közösségében.

Döntő kérdésnek tartom, hogy a román nép bizalmat érezzen a magyarság iránt, hogy

tudja: törekvéseink nem ellene irányulnak. Úgy gondolom, az utóbbi időszak számos eseménye is megmutatta, mennyire, tiszteljük, becsüljük a román népet: a román irodalom kincstárából valamennyi idegen nyelv közül éppen magyarul jelent meg a legtöbb mű. Hazánkban elismerik a román szellemi élet kimagasló teljesítményeit, és alkotóik nagy tiszteletnek örvendenek. Az is figyelemreméltó tény, hogy a nacionalista uszítás ellenére számos román nemzetiségű román állampolgár véli, Magyarországra menekülve tudja csak biztosítani magának az alapvető jogokat és az elemi életfeltételeket. A menekültkérelmek elbírálásánál nem teszünk különbséget a Romániából menekültek származása szerint.

Úgy gondolom, hogy a Kelet-Európában most jelentősen felgyorsult reformfolyamatok a jogállami struktúra létrehozása és a tudati szféra átalakítása mellett és következtében el kell hogy vezessenek az eddigi nemzetiségpolitikai gyakorlat gyökeres átértékeléséhez, a nemzetiségek akaratérvényesítési lehetőségeinek bővüléséhez. Bízom abban, hogy ez egy olyan általános kelet-európai folyamatá válik, amely hatással lesz a térség valamennyi országára, így Romániára is. Ez lassú folyamat lesz. Fokozatosan kell megdőlniük az erőszakoltan kikényszerített szemléleti gátaknak, és ki kell alakulnia egy európai értékeken alapuló megközelítési módnak. Ezt mi bizalmunk kinyilvánításával, törekvéseink tisztességes jellegének hangsúlyozásával kívánjuk elősegíteni. Azzal kell számolnunk, hogy Romániában először az alapvető emberi jogok biztosítása kerül napirendre, hiszen a nemzetiségi igények határozottabb kinyilvánítására csak egy adott jogállami stádiumban kerülhet sor. Ugyanakkor határozottan ki kell nyilvánítanunk azt az igényünket, hogy a végső cél a romániai magyarság nemzetiségi jogainak teljes tiszteletben tartása kell hogy legyen. A magunk részéről mindent meg kívánunk tenni, hogy kapcsolatainkat minden területen bővítsük, elősegítsük a torz sztereotípiák lebontását és a kölcsönös bizalom megerősödését. Bízom abban, hogy román részről is hasonló felismerések-re fognak jutni.

5. A magyar külpolitika egyik leghangsúlyosabb változása volt az utóbbi időszakban, hogy a határon túli magyarság sorsának figyelemmel kísérése, a nemzetiségi jogsértésekkel szembeni fellépés külpolitikánk alkotó elemévé vált. Ennek elvi alapja, hogy a nemzetiségi jogok kérdését az emberi jogok részének tekintjük. Ez nem lehet egyetlen ország belügye, sőt nem lehet kizárólag kétoldalú kapcsolatok tárgya sem. Olyan önként vállalt nemzetközi kötelezettségek végrehajtásáról van szó, amelyek számunkra a nemzetközi közösség joga és kötelessége. Konkrét feladatnak tartom a minél pontosabb tájékozódást és tájékoztatást a határon túli magyar nemzetiségek életéről, helyzetéről. Ez egyrészt a ma még kirívóan megmutató aránytalanságok kiküszöbölését, az egyes nemzetiségek konkrét helyzetének feltárását, másrészt a szomszédos többségi nemzetek véleményének, szempontjainak alaposabb megismerését és megismertetését is jelenti. Alapvető érdekünk, hogy környezetünkben folytatódjon a megindult reformfolyamat, amely magával hozza az emberi jogok tiszteletben tartását, a jogállamiság kiépülését. Ebben a helyzetben könnyebb lesz megtalálni szomszédainkkal azt a kölcsönös érdekeltséget, amire elengedhetlenül szükség van a bizalom megeremtéséhez, a problémák helyes értelmezéséhez és a kapcsolatok kibontakoztatásához. Tisztázni kell a jövőben az anyanemzeti felelősség fogalmát is. Meg kell tisztítani azt a rárakódott mítoszoktól, és ugyanezt el kell ismernünk hazai nemzetiségeinknél is. Így alakulhat ki a nemzetiségek iránti felelősségvállalásnak, a nemzetiségek segítségének kölcsönös rendszere. A Magyar Köztársaság erejéhez mérten a jövőben is sok segítséget kíván nyújtani a határainkon túli magyar nemzetiségeknek, kulturális és oktatási igényeik minél teljesebb kielégítésében, az anyanemzettel való kapcsolataikban.

Célunk olyan politikai és jogi keretek megeremtése, amelyek között a nemzetiségek önállóan lesznek képesek érdekeik megfogalmazására és érvényesítésére. A bizalom és jószomszédoságon alapuló kétoldalú államközi kapcsolatainkban ezért szorgalmazzuk nemzetiségi együttműködési formák, közös nemzetiségpolitikai elvek kimunkálását. Készek vagyunk arra is, hogy szomszédainkkal szerződéses keretekben szabályozzuk a nemzetiségi politikával kapcsolatos elveinket és államaink gyakorlati kötelezettségvállalásait. A magyar diplomácia ugyanakkor arra is törekszik, hogy létrejőjenek a nemzetiségi jogok nemzetközi szabályozásának szélesebb keretei is. Támogatjuk egy esetleges szubregionális megállapodás kidolgozását, amihez jó alapot nyújtanak az Alpok—Adria együttműködés eddigi keretei, az Ausztria és Jugoszlávia irányában tett határmenti együttműködési kezdeményezés, valamint a magyar-osztrák-jugoszláv-olasz négyoldalú együttműködés kialakítása is. Magyarország a helsinki folyamat keretében is szorgalmazza konkrét nemzetiségi jellegű kötelezettségvállalások ki-munkálását. Jelentős előrelépés volt a bécsi záradokumentum, ami fordulat a nemzetközi témájú kötelezettségvállalások terén az európai együttműködésben. Az Egyesült Nemzetek

Szervezetében is elő kívánjuk mozdítani a nemzetiségi jogok egyetemes nemzetközi szabályozásának kidolgozását és a meglévő egyezmények ellenőrző mechanizmusainak tökéletesítését. Itt elsősorban a nemzetiségi deklaráció kidolgozásának meggyorsítására és a különmegbízotti rendszer hatékonyabb működtetésére gondolok. Hazánk az emberi jogok iránti elkötelezettségét, nyitottságát az elmúlt időszakban számos konkrét lépésével is kifejezésre juttatta, ezzel egyrészt hozzá kívántunk járulni az emberi jogok egészének mind szélesebb körű tiszteletben tartásához, másrészt pedig ily módon is alá kívántuk és kívánjuk támasztani az emberi jogokért, a nemzeti kisebbségek jogaiért való kiállásunk hitelességét és őszinteségét. Így például csatlakoztunk a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányára 41. cikkelyéhez és fakultatív jegyzőkönyvéhez, a menekültügyi konvencióhoz, folyamatban van csatlakozásunk az Európa Tanácshoz és ennek feltételeként az Európai Emberi Jogi Konvencióhoz is. Az ENSZ Emberi Jogok Bizottságának legutóbbi ülésén Magyarországot nevében kezdeményeztem az emberi jogok területén működő helyszíni megfigyelő és ténymegállapító csoportok létrehozását a jogsértések megelőzése céljából — amennyiben azok veszélye fennáll — az államok képviselőiből álló kislétszámú task-force megalakítását, továbbá azt, hogy az Emberi Jogok Bizottsága nevezzen ki különmegbízottat, akinek feladata lenne az etnikai, vallási és nyelvi kisebbségek jogai megsértésének vizsgálata.

Érdeünk, hogy az emberi jogi ügyekben tevékenykedő kormányközi bizottságok foglalkozzanak a nemzetiségi kérdéssel, alkossanak az eddigieknél konkrétabb szabályozásokat a megkülönböztetés tilalmát és a nemzetiségi jogok szavatolását illetően és a nemzetközi közvélemény is kapjon az eddigieknél átfogóbb, tárgyilagosabb képet erről a kérdéstről. Nemzetközi szervezetekben működő kiküldötteink — ahol erre lehetőség volt — eddig is e célok elérésén dolgoztak. Úgy vélem, hogy a magyarországi pártok, társadalmi szervezetek, emberi jogi csoportok saját tevékenységük során megfelelő módon kiegészíthetik, segíthetik a kormányzat erőfeszítéseit.

Imrényi Tibor (görögkeleti lelkész, Szeged):

1. Nehéz lenne egyes irányzatokat vagy jelenségeket kiemelni. Ezért inkább általánosságban szeretnék szólni a II. világháború után Közép-Kelet-Európában végbement változásokról. A legfontosabb történelmi igazságnak azt tartom, aminek a kimondását a múltban sem tudtuk és most sem tudjuk megkerülni: e térség országai, tétova és átmeneti időszak után vagy anélkül, nem lettek szabadok. Magát a Szovjetuniót is beleértve. A felszabadulás, „elhozta ugyan a náciizmustól való megszabadulást, de nem hozta el a szabadságot. A faszizmus szorítását vagy tényleges fegyvetes jelenlétét felváltotta a közvetlen vagy közvetett sztálini, majd később sztálini-típusú önkény. A kisebbség hatalma a többség felett. Az ideológia szolgálata egy szolgáló ideológia helyett. Mindebből már logikusan következett, hogy az a politikai rendszer, amely országában a többség felé abszolutizálta hatalmát, az etnikai kisebbséggel szemben is szükségszerűen hasonló módon lépett fel. Arra is készen, hogy saját pozíciói megerősítése vagy éppen megmentése érdekében szélsőségesen manipulálja többség és kisebbség viszonyát. Vagy úgy, hogy a kisebbséggel szövetekezzen a többség ellen, vagy megfordítva, a többséggel a kisebbség ellen, vagy pedig éppenséggel a kettőt egymás ellen kijátszva nevető harmadikként. És akikkel mások játszanak, bármelyik oldalon állnak is, csak vesztesek lehetnek.

Nagyon helytelen lenne azonban a túlzott általánosítás. A „válságos helyzet” kifejezés sem lehet sematikusan alkalmazni erre az egész régióra. Mert magától értetődő, hogy más volt és most is más a helyzet Romániában, ahol igen jelentős magyar és más nemzetiség van jelen, szinte országok az országban, és megint más Magyarországon, ahol a kisebbségi jelenlét nem olyan számottevő.

2. A kisebbségi kérdés optimális megoldása Európának ebben a részében elvileg nem lehet más, mint a világ bármely táján: minden szempontból, politikai, vallási, kulturális és gazdasági téren egyaránt egyenlő szabadságot, egyenlő jogokat, egyenlő lehetőségeket biztosítani. Az egyes ember személyes és az emberi-etnikai csoportok kollektív szabadságát a végsőig tiszteletben tartani. A megoldást a magam részéről természetesen a keresztény tanításban keresem. Pál apostol írja az Efezusiakhoz címzett levelében: „Egy az Isten, mind-

nyájunk Atyja”. Bibliai hitünk tanúsága szerint egy Atyától származunk, tehát mindnyájan — a Földön kivétel nélkül minden embert beleértve — testvérek és nővérek vagyunk. A másik emberben, bárki legyen, bármilyen nyelven is beszéljen, vagy bármilyen bőrszínnel rendelkezzen, „Isten képét és hasonlatosságát” látjuk. Jákob és Ézsau megrendítő találkozásában Jákob ezekkel a szavakkal fordul testvérehez: Úgy tekintettem arcodra, ahogy az ember Isten arcára néz”. A keresztényeknek van egy igen fontos szolgálata, vagy szerényebben fogalmazva felelőssége az egész emberi közösség felé: „az Egyház kebelén belül megélve felmutatni, előrevetíteni azt a testvériséget” és nővériséget”, amelyről a Galatákhoz írott levélben olvassuk: „Nincs többé zsidó vagy görög, rabszolga vagy szabad, férfi vagy nő, mert mindannyian egyggyé lettek Krisztus Jézusban”.

4. Először is azt kellene mindkét részről és immár ténylegesen felismernünk — amit ugyan sokszor hallunk, de nem egyforma hitelességgel —, hogy történelmileg, földrajzilag, kulturálisan és nem utolsósorban gazdaságilag szinte egymáshoz vagyunk láncolva, ezért csak együtt lehetünk boldogok. Egymás rovására sohasem. Úgy van ez, mint a házasságban, amelynek jó alapja csak egymás kölcsönös elfogadása és a közös boldogság keresése lehet kölcsönös lemondások útján. Mert ami csak kizárólag az egyik fél boldogságát építi, a másik számára pedig megpróbáltatást jelent, „az nem igazi, hanem hamis boldogság, és előbb vagy utóbb gyanútlan élvezőjét” is megemésztí.

A másik feltétel a maximális őszinteség, azaz a két nép egymás ellen elkövetett múltbeli és jelenkori vétkeinek bátor feltárása és elvállalása. A mai Európában több példát is lehetne felhozni arra, hogy egykori ősi riválisok milyen békében élnek most egymással. Elég, ha a francia-német viszonyra gondolunk.

5. Két olyan elvi dolgot említenék, melynek biztató jeleit már láthattuk a legutóbbi időkben. Az egyik, hogy ami rossz, ami véték, ami a magyar kisebbség megcsönkítéséhez vagy egyszerűen felszámolásához vezet, arról nem szabad hallgatni, „mert növeli, ki elföldi a bajt”. Igen lényegesnek tartom viszont, hogy mindezt elsősorban ne az ítélet, hanem a szenvedő ember iránti együttérzés motiválja. Hogy miért? Egyrészt azért, mert a gyűlölet nem lehet a történelem előrehajtó kereké. Keserű leckék árán kellett ezt a múltból megtanulnunk. Másrészt pedig azért, nehogy abban az illúzióban éljünk, hogy mi, egyénenként vagy együttesen, mindenben feddhetetlenül és igazságosan jártunk, illetve járunk el saját szűkebb vagy tágabb környezetünkkel szemben. A másik az, hogy nekünk elsősorban nem az éppen „hivatalban lévő” szomszédos politikai rendszer, hanem a velünk szomszédos nép szimpátiáját és bizalmát kell elnyernünk. Mélyebbre és hosszabb távra készítve biztos alapokat.

K. Lengyel Zsolt (irodalmár, München):

Válasz az AETAS anketájának 4. kérdésére:

A magyar és a román nép viszonya akkor javulhat meg, ha az elnyomás Romániában megszűnik. Ez a feltételek egyike. De ki nyom el kít a mai Romániában?

A románok — visszhangzik a differenciálatlan válasz. Romániát ugyan románok vezeték, de az államvezetést nem románok választották, hanem román állampolgárokkal választatták, akiket szellemi-lelki-fizikai elnyomás következtében megfosztottak szabad politikai véleménynyilvánítás jogától. A német vagy magyar nemzetiségű román állampolgárok tehát ugyanazzal a felelősséggel és ugyanolyan kényszeredetten járulnak hozzá a rendszer fenntartásához, mint a románok. Ebből az önmagában elfogadható meglátásból a románok közül sokan arra következtetnek, hogy a demokratikus átalakulás hívei nem románokkal állnak szemben, hanem egy nemzetileg arctalan tényezővel: a kommunizmussal, vagy legalább is annak hírnökével, a szocializmussal. De a szocializmuson kívül a nacionalizmus is ellenfél. Annak román változata. Elsősorban a nem-románoknak. A román kormány egy nemzetállamot ural: társadalmát mielőbb etnikailag egységesíteni szeretné. A kormány tagjai egy család bábúi, a családfők pedig jó két évtizede a szocializmus nevében államukat politikailag is egységesítették. A kétfajta — etnikai és politikai — elnyomás ugyanúgy egyazon jelenség eleme, mint a két háború között:

a mai romániai szocializmus antidemokratikus, amint a polgári román kormányok kisebbségellenessége és a bukaresti türelmetlen parlamentáris gyakorlat 1940 előtt egy királyi látszatdemokrácia megnyilvánulásai voltak. Annak, aki ma tiltakozni akar, az elnyomás kétrétűségét szem előtt kell tartania: az emberi jogok lábballal tiprása a román állam területén élőket egyrészt állampolgári minőségükben sérti, másrészt nemzetiségi minőségükben mint magyarokat, németeket, cigányokat, ukránokat, ruténokat, szerbeket, horvátokat, szlovénokat, oroszokat, lipovánokat, zsidókat, törököket, tatárokat, szlovákokat, bolgárokat, cseheket, görögöket, lengyeleket, örményeket, macedón-románokat, arumunokat. Ez nem jelenti azt, hogy a nem-románok sérelme mélyebb és gyakoribb a románokénál — csakis arról van szó, hogy ők másképp is érzékelik az elnyomást. Őket a nacionalizmus is sújtja.

Igy hát a jószomszédi viszony megalapozásának egyik legfőbb feltétele az, hogy rámutassunk: Románia még mindig egy többnemzetiségű állam, amelyben a türelmetlenség szűkséggéppen nemzeti gyökerű és élő, nemcsak világnézeti. Ezért a politikai és etnikai ellentétek leginkább föderatív alapon oldhatók meg. A szövetekezés lényegében egy kompromisszum lenne, amely az államközpontra és az erdélyi régió között intézményesülne, és amely a — bizonyos mértékig — indokolt központosított államigazgatást kiegyenlítené azzal az alkotmányjogi biztosítékkal, hogy a területi-kulturális alegységek önállóan intézhetik a rájuk tartozó ügyeket. Ezért nem elégséges Demokráciát és szabadságot a román népek" követelni, „a román nép szenvedéseit" elpanaszolni — amint ezt az 1988-as müncheni román megmozdulások vezetői tették (Ld. s. Liga für Menschenrechte in Rumänien " felhívását:/ Săptămâna Münchenhez, / 1988. január 18, 4.1.).

A föderatív megújulás próbaköve Erdély, Románia etnikailag és vallásilag legösszetettebb régiója. Amikor 1918-1920-ban Nagyrománia létrejött, Erdély (Részzeivel) egy kompromisszum-helyzetbe került. El kellett fogadnia azt a tényt, hogy a területén megvont politikai határ az új Románia és az új Magyarország között nem felel meg a románok és a magyarok közötti néprajzi határral. Így módon a magyaroknak a többi nemzetiséggel együtt el kellett fogadniuk a nemzeti kisebbségi létet, azt, hogy ők többé nem alkotnak államot. A kompromisszum-helyzet azóta nem változott, s változatlan az a mód is, ahogyan az érintett felek a kompromisszummal bántanak. A kisebbségek hiszik és remélik, az államvezetés pedig tagadja, hogy Erdély olyan régió, amely úgyis integrális, élő kultúrájú része az európai államrendnek, hogy nem független ország. A kielégíthetetlen hit és remény értelmében itt a transzilvanizmus címszó kívánczik a gondolatmenetbe: „vagyis Demokrácia és szabadság a román, magyar, német és a többi nemzetiségnek”, de nemcsak külön-külön, hanem akkor is, amikor egymással érintkeznek. A modern, az első világháború végeztével kialakult transzilvanizmus napjainkban is arra int, hogy csak az interetnikus és az intraetnikus pluralizmus, vagyis a nemzeti és polgári jogok együttes érvényesítése alapozhat meg egy emberibb jövőt Romániában.

Ez a reform sikertelen vállalkozás akkor, ha nem akadnak olyan románok, akik nemzeti érdekeiket össze tudják egyeztetni a romániai állami problémák regionális megoldásával. Ezeketől a románoktól remélhetnénk a román államideológia elvetését, annak a tévhitnek a hiteles kritikáját, amely szerint az erdélyi nyelvek, vallások, életkörülmények és mentalitások alkotmányjogilag biztosított és védett többszínűsége a többségi nép önbecsülésén csorbát ejtne, és szükségképpen Erdély területi elvesztéséhez vezetne. E tévhit meghaladását a magyar fél elősegítheti, amennyiben az esetleges román kompromisszumfélnek magáról bebizonyítja: azzal, hogy a romániai nemzeti kisebbségek jogaiért síkra száll, és eközben az erdélyi kérdést taglalja, nem egy demokratikus, a Kárpát-kanyarban élő összes románt egyesítő állam ellen lép fel, hanem egy olyan román állam ellen, amely a totalitarizmus eszközeivel nem-román lakosságát a többségi néphe akarja olvasztani.

Ilyenformán a feszült magyar-román viszony enyhülése — határon innen vagy túl — egyelőre még a bizalom kérdése. A magyaroknak bízniuk kellene abban, hogy vannak románok, akiket valóban csak a mostoha világnézeti körülmények akadályoznak meg abban, hogy az erdélyi kérdést kisebbségi szempontból is szemügyre vegyék — egy esetleges posztzocialista korszakban viszont nemzeti kizárólagosság nélkül foglalkoznának a magyar ügygel államukban. A románoknak pedig bízniuk kellene abban, hogy vannak kisebbségi és magyarországi magyarok, akiket valóban csak a mostoha etnikai körülmények akadályoznak meg abban, hogy elfogadják a román állam létjogosultságát — és hogy ezek a magyarok egy esetleges poszt-nacionalista korszakban is csak az önálló, életrevaló és fejlődőképes magyar kultúra ügyét szolgálják Erdély földjén.

Kozma Mihály (irodalmár, Szeged)

1. Felfogásom szerint a kisebbségi lét fennmaradásának legfőbb feltétele: a minél teljesebb társadalmi-kulturális AUTONÓMIA. A következők értelemben:

- a kisebbségi lakóterület legyen képes az emberek többségének önmagán belül munkát, megélhetést biztosítani;
- a saját döntés joga a saját ügyekben;
- saját iskolarendszer, kulturális intézmények, közösségi szerveződési formák;
- a többségi társadalom ismerje el „partnernak” a kisebbség nyelvét, kultúráját, például azáltal, hogy a kisebbség körében dolgozók számára legyen kötelező a helyi nyelv ismerete, általában pedig legyen /iskolai/ követelmény a kisebbség megismerése;
- a kisebbség igényei szerint tarthasson fenn kapcsolatokat a nyelvországgal mint nyelvi-kulturális háttérrel.

Az ilyen tartalmú autonómiára végső soron azért van szükség, hogy az egyéneknek terepet biztosítson hagyományaik továbbélésére, és hogy a kisebbségi identitás megőrzéséhez perspektívát nyisson, hogy aztán ennek a perspektívának a tudatában /vagyis: annak tudatában, hogy a kisebbségi magatartásnak is van jövője ebben az országban/ az emberek nagyobb eséllyel védhessék meg identitásukat az eleve erősebb társadalmi, nyelvi, kulturális pozíciókkal rendelkező többségi környezet elkerülhetetlen szívhátásától.

Természetszerűleg az autonómia csakis viszonylagos lehet. Aránya pedig függ a kisebbség létszámától /a milliós nagyságrendűeknek nagyobb a lehetőségük rá/, műveltségi hagyományaitól, nyelvi-kulturális önellátó képességétől és más belső adottságoktól /feltéve, hogy a többségi környezet politikája maximálisan jóindulatú/.

Amennyiben a kisebbség léte a fentiek szerint gyakorlatilag is biztosított lenne, a területi autonómiának már nem lehet különösebb jelentősége. Mint ahogy fordítva is igaz: a területi autonómiának csak akkor van valódi értelme, ha az a társadalmi és kulturális autonómiával párosul a kisebbségi lét minden mozzanatában.

A kisebbségek jelenlegi válságához éppen az autonómia nagyfokú visszaszorítása vezetett az utóbbi 40 évben. Ennek azért lett különösen pusztító következménye a kisebbségeknél, mert egy olyan korszakban következett be, amikor a korábbi életviszonyok gyökeresen átalakultak, az addig zárttságban élő kisebbségek tömegeinek is lehetősége nyílt a nagyobb társadalomba való integrálódásra és ezzel együtt a más nyelvű, kultúrájú többségi környezet hatásainak befogadására. Ilyen viszonyok között a tényleges autonómia sokféle formájára lett volna szükség ahhoz, hogy az identitás megőrzésének készsége a normális szinten maradjon.

A kisebbségek objektív igényei azonban teljes ellentmondásba kerültek a politikai dogmatizmussal, amelynek egyik vezérelve az egységes /=egyöntetű/ társadalom kialakítása volt. A kisebbségek pedig lényegük szerint is bizonyos fokú elkülönülést jelentenek a többségtől. Létérdekük is a viszonylagos elkülönülés! Az állami politika viszont csak a központi akarathoz és modellekhez való igazodást ismerte el /pl. a kisebbségeknek sem volt szabad más típusú szerveződési formákba tömörülni, mint az ország lakosságának/ - és ez lett a bajok gyökere. A kisebbségekről való gondoskodás lényegében az alkotmányos jogok folytonos hangoztatásában, valamint néhány alapvető művelődési lehetőség /iskolák, kiadványok, közművelődési tevékenységek/ biztosításában merült ki - az utóbbiak szellemisége azonban alig volt kisebbségi jellegű. /Vö.: a „nemzetiségi tudat” fogalom még 1972-ben is tabu volt nálunk./

2. A területi átrendezés mint a kisebbségi problémák „megoldási” módja teljes képtelenség mind világpolitikai, mind humanitárius okokból - és főként azért, mert csak újabb kisebbségi problémákat teremtene...

A megoldás végső soron az egyes országokon belüli demokrácia fejlődésének a függvénye. Minden un. „szocialista” ország bizonyíték arra, hogy ahol a kisebbségek valós igényeire nem figyeltek, ott a nemzeti többség igényeit sem vették komolyan. Most remény van arra, hogy az országok általános demokratizálódásán belül /de csak ilyen összefüggésben!/ a kisebbségi ügy is nyugvópontra jut.

A megoldás, véleményem szerint tehát, a fentebb vázolt autonómia-állapot lenne, amellyel elfogadható keretek között lehetne tartani a kisebbség identitás megőrzésének készségét.

Fontosnak tartom azonban figyelembe venni, hogy egy hasznosan működő autonómia csak úgy valósítható meg, ha az eddig szokásosnál árnyaltabb koncepció alapján cselekszik az állam a kisebbségek érdekében, illetve a kisebbségek /az értelmiségiek/ a saját közösségükön belül. Tapasztalható ugyanis, hogy a mi európai tájainkon „nemzetiségi politikán” nem értünk többet, mint a jogok, az /intézményes és anyagi/ lehetőségek biztosítását. Ez csak az egyik oldala /mondhatni: a kerete/ a kisebbségi kérdés megoldásának. Ha csupán ez valósul meg, ettől még rohamosan pusztulhat is a kisebbség /jó példa erre a magyarországi kisebbségek esete/. Viszont szinte teljességgel kiesik a kisebbségi probléma iránti érdeklődésből /mind az államiból, mind a kisebbségen belülről/ egy sor más tényező, amelyeknek pedig ugyancsak nagy szerepük van a kisebbségek válságában, pusztulásában. Nincs megfelelő koncepció például arra, hogy miként kellene szervezett módon elérni a népi kultúra értékes elemeinek beépülését a kisebbségek mai és jövőbeni életébe, lévén, hogy a kisebbségi hagyományok döntő része népi jellegű, és elveszésükkel együtt vesz el az identitás is. Ugyancsak mellőzött és kidolgozatlan probléma, hogy miként, milyen szervezett ráhatásokkal /pl. az iskolai tananyagon keresztül/ kellene a nemzeti környezetet kisebbség-baráttá tenni. Tipikusan létező, de hivatalosan mindaddig tipikusan elhallgatott gátja a közép-kelet-európai kisebbségek megmaradásának éppen a környezet intoleranciája. A megoldást megcélzó kisebbségi politikának tehát nem elég csupán arra figyelnie, hogy milyen a hivatalos viszony a kisebbségekhez, hanem arra is, hogy milyen a lakossági viszony ezekhez. Minthogy a kisebbségi lét a mindennapi helyzetekben valósul meg, és nagyon fontos, hogy ezek tisztító-e vagy befogadóak.

3. Sokatmondóan tartom azt a tényt, hogy a hazai nemzetiségi törvény kidolgozását nem a kisebbségek kérték. Sőt, sokan az utóbbiak köréből nem ismerik el szükségességét. Valószínűleg azért, mert az emberek a törvényektől elsősorban védelmet várnak, márpedig úgy érzik, hogy az eddigi alkotmányos jogok sem védtek meg őket semmitől...

A véleményem feltételezésekből áll, mivel még nem ismerhetjük a törvényt.

Valószínűleg garancia-szercepe lesz a kisebbségi jogok biztosítására a jövőbeni várhatóan mozgékony politikai életben.

A hazai kisebbségek szempontjából csak az intézmények létrehozásának és működtetésének biztosításában tulajdonítok jelentőséget a nemzetiségi törvénynek. A kisebbségekkel szembeni többségi magatartást a törvény nem tudja megváltoztatni. Az anyanyelv használati lehetőségeinek és általában az identitás szabad kinyilvánításának szélesítésével a törvény elkésett, mivel ilyen irányú számottevő igény nincs már a mi kisebbségeinknél.

Elképzeléseim szerint a törvény zömmel olyan lehetőségeket fog garantálni, amelyekkel az itthoni kisebbségek nem akarnak, mert már nem tudnak, élni.

4. Úgy tűnik, most már minden fontos feltétel kialakulóban van. Nevezetesen:

1. A két ország közvetlenül és saját elképzelései szerint építhet ki kapcsolatokat.

2. Mindkét ország elfogadja a „közös Európa” gondolatát, és ettől azt lehet remélni, hogy a határok kérdése még rejtett akadályként sem fogja rontani a kapcsolatokat.

3. Az egy központból irányított „szocialista tábor” megszüntével láthatóan mindkét ország kezdi felismerni, hogy szüksége van a másikkal való együttműködésre.

4. A kisebbségi kérdés jó irányba fordult Romániában is.

Ezeknek a feltételeknek a kiteljesedése vezethet el a békés, kölcsönösen előnyös jószomszédi kapcsolatokhoz.

Ebben az összefüggésben is érdemes figyelembe venni: a hivatalos diplomáciai kapcsolatok mellett a „népi diplomáciai vonalnak” is javulnia kell ahhoz, hogy jó szomszédokká váljunk. Azaz: a tömegek felfogását is át kell programozni, megszüntetve a régóta beléjük injektált előítéleteket, gyanakvásokat és gyűlöletet.

5. A mostani egyre nyíltabb politikai légkörben Magyarország a közvetlen kulturális segítségre összpontosíthat, a máris kialakuló sokféle formában: könyvek, szakemberek, sajtókiadványok küldése, a határon kívüli magyar szakemberek itthoni képzése, stb.

A támogatás fokozódása felvetheti már a közeljövőben az uniformizálódás problémáját a határon kívüli magyarságnál. Még túl kevesen figyelmeztetnek /elsősorban itt élő erdélyi származású értelmiségiek/, hogy Magyarország ne akarja mindenáron a maga képére formálni

a külföldi magyarságot. Jogos az aggodalom. Hazánk akkor segít jól, ha állandóan szem előtt tartja: az erdélyi, a kárpát-ukrajnai, a szlovákiai és másutt élő magyarok maradjanak meg a helyi sajátosságaikban, mi csak azok fejlesztésében segítsünk, mert ezeknek a magyar népcsoportoknak éppen a helyi jellegzetességekben van az értéke, ezek az ő hozzájárulásaik az egyetemes kultúrához.

A segítség egyik rejtettebb formája lehet, ha Magyarország olyan gazdasági és politikai tekintélyt tud kivívni magának a világban, hogy abból magyar büszkeségi érzést meríthet a határon kívüli magyarság is.

Márk György (a Magyarországi Románok Demokratikus Szövetségének főtitkára, Gyula):

1. Politikai síkon a nemzetiségek mai helyzetéhez (az eredmények ellenére) az a korábbi hibás, voluntarista politika vezetett, amely általános elvként azt tartotta, hogy a szocializmus körülményei között minden probléma magától megoldódik, így a nemzetiségi problémák is. Elégészesnek tartották szinte a jogok deklarálását. Nem vitatható, hogy többek között ez is egy hibás szemlélet volt. Sajnos a nemzetiségek akkor sem, és a későbbiekben sem kapták meg azokat a feltételeket, amelyek segítségével nemcsak szinten tartották, hanem fejleszthették volna népi kultúrájukat, vagy egy magasabb kultúrát alakíthattak volna ki. Többek között ez utóbbi szolgálhatta volna igazán az identitástudat megtartását, fejlesztését.

A másik ok társadalmi. A hagyományos paraszti termelési mód, életforma a faluközösségek felbomlásával (társadalmi átrétegződés, társadalmi mobilizáció, urbanizáció) a nemzetiségi kultúra és nyelv elveszítette azokat a területeket és formákat, amelyekben addig szolgálta és szolgálhatta a nyelv, kultúra, identitás megtartását. Az új körülmények közé került nemzetiségi polgár nem kapott új lehetőségeket és formákat kultúrája és nyelve megőrzésére. A nemzetiségi szövetségek és a Művelődési Minisztérium messzemenő ilyen irányú kezdeményezési és tevékenységük is kevésnek bizonyult. A megyei igazgatás közömbössége közömbösség is negatívan hatott a nemzetiségi munkára.

2. A területi átrendezés nem oldhatja meg a gondokat, legfeljebb újabbakat vethet föl. Szükséges azonban a társadalmi, politikai és jogi autonómia a sajátos, speciális gondok megoldásában és egyáltalán a helyzet elemzéséhez. A már-már kiüttlannak látszó helyzetből való kilábaláshoz elengedhetetlen az állam anyagi, politikai támogatása. Fontos lenne a nyelv- és kultúra-teremtés által biztosítandó és biztosítható politikai, kulturális, nyelvi támogatás. És nem elhanyagolható természetesen a többségi nemzet toleranciája sem állami, társadalmi és közéleti szinten.

3. Nem nemzetiségi, hanem kisebbségvédelmi törvényre lenne szükség, vagy lett volna szükség korábban.

4. A kölcsönös tisztelet, az érdekek kölcsönös felismerése, tolerancia és tárgyalások. Hogy a viszony megváltozzék az szükségszerűség, Ezt előbb vagy utóbb mindkét oldalon föl kell ismerni, már csak az egymásra utaltság, a közös összekötő szálak miatt is.

5. Közös kutatások alapján a reális helyzet felmérése. Lojális, de politikai intézkedések, nacionalizmus-mentes kulturális támogatás.

Németh Géza (református lelkész, Budapest):

Az AETAS szerkesztői által vizsgálni kívánt kérdések nemzetközi jogilag éppen úgy, mint társadalmilag, politikailag és gazdaságilag rendkívül szerteágazóak, nemegyszer érzelmi fűlöttösgűek, nagyon sok nézőpontból motiválhatóak. Minket természetesen elsősorban a

magyarság, a magyar etnikumú nemzeti kisebbségek sorsa, helyzete foglalkoztat, ami egyáltalán nem jelent nacionalista egyoldalúságot, hiszen nem szorul bizonyításra, hogy egy államon belül egy kisebbségi etnikum sorsában, helyzetében minden más etnikumú kisebbségi csoport helyzetére is jellemzően tükröződik a befogadó (befoglaló) társadalom (állam) elvi-ideológiai felfogása, igazgatási és politikai gyakorlata az uralma alatt élő nemzeti kisebbségekkel szemben. Közép-Európa (Közép-Kelet-Európa) térségében a nemzeti kisebbségek helyzetét, sorsát döntően befolyásoló jelenség elsősorban az a tény, hogy a második világháborút lezáró békediktátumok éppen úgy nem vettek tudomást az összefüggően egységes vagy nagy többségében azonos etnikumok által lakott területek szétszabdálása által létrehozott nemzeti kisebbségekről, problémáikról, alapvető emberi jogaikról, amint a ma már széles körben elismerten rövidlátóan és igazságtalanul oktrojált trianoni békediktátum sem, azzal a különbséggel, hogy míg a trianoni békeszerződés elvileg deklarálta, bár nem szankcionálta a nemzeti kisebbségek alapvető jogait, a második világháborút lezáró diktátumok az ú.n. két bécsi döntés által etnikai alapon némileg korrigált területi rendezést anullálva a trianoni határokat állítja helyre anélkül, hogy az így kisebbségi helyzetbe kerülő milliós néptömegek kérdését akár csak érintőlegesen is felvetné. Érvényesült a „vae victis” elve, igen drasztikusan.

Ezzel szorosan összefüggő jelenségcsoport az ú.n. utódállamokban fellángoló kétségtelesenül nacionalista fűtöttségű gyűlölködő bosszúszomj, mely árthatlan emberek, embercsoportok ellen irányuló, egyes helyeken nem egyszer tömeges gyilkosságokká fajuló „megtorló” atrocitásokban nyilvánult meg. E „megtorlások” ideológiai megalapozására - ismét új tünetként - a háborús bűnösök meghatározása analógiájaként felbukkant a bűnös nép, sőt „bűnös népek” fogalma, ami maga után vonta államigazgatási erőszakos büntetőakciók létrejöttét. Elég, ha a különböző államokban megtörtént tömeges kitelepítésekre, demográfiai szétszórásokra s etnikai alapon megvalósított jogi korlátozásokra gondolunk. A különböző „megtorló” jelenségek - minthogy szinte minden utódállamban milliós nagyságrendű kisebbségi sorba szorult - szenvedő alanya a német etnikum mellett elsősorban a magyar népcsoport volt, és az is maradt, bár különböző mértékben, s a többé-kevésbé burkolt cél minden esetben az etnikum elsorvasztása, az etnikai különállás és a nemzeti identitástudat felmorzsolása volt s maradt.

Minthogy a közép-európai térség a jaltai egyezménynek megfelelően szovjet érdekléretté vált, természetes, hogy e térség kis államai kisebb-nagyobb zökkenőkkel és rövid átmeneti időszak után marxista-leninista ideológiai alapokon szovjet mintára rendezték be államiságukat, társadalmukat és gazdasági életüket. A csodálatos ellentmondás csupán az, hogy az így létrejött „népi demokráciák” szocialistának vallották magukat, s a bennük létrejött monolitikus hatalmi rendszerek egyértelműen vallották, tanították a marxi-lenini ideológiát, ugyanakkor azonban - egyedül Magyarország kivételével - meg sem kísérelték területükön megvalósítani a lenini nemzeti kisebbségi elveket, még látszólag sem, sőt következetesen a múltból még megmaradt, csonkult jogoknak is egyre inkább megszorítására törekedtek. Pignánsan szemlélteti ezt a folyamatot az időközben megerősödött európai emberjogi mozgalmaknak a közép- és kelet-európai monolitikus államhatalmak belpolitikai gyakorlatában mutatkozó visszhangja, illetve visszhangtalansága, s az emberi szabadságjogokat elismerő nemzetközi egyezmények, pl. a helsinki egyezmény egyoldalú negligálása pl. Romániában. Az ebből fakadó létbizonytalanság, jogbizonytalanság, sőt fenyegetettség állandósult érzése, s a társadalomba, különösen az új nemzedékekbe faji-nemzeti gyűlölködést oltó nevelés eredményeként elmélyülő sovíniszta szemlélet és magatartás, olyan társadalmi-népi feszültségeket váltott ki, s az uralkodó politikai ideológia jóhiszeműségéből vetett bizalom olyan megrendülését idézte elő, mely egyik-másik népi demokráciában nemcsak a nemzeti-etnikai kisebbségek helyzetét tette válságossá, hanem az egész társadalmi struktúra válságával fenyeget.

Mit sem változtat az elmúlt negyedszázadban mindjobban felszínre kerülő kisebbségi válság lényegén, sőt inkább felgyorsítja az elmélyülés ütemét a magyar államvezetésnek az a struccpolitikája, mely még a látszatát is kerülte annak, mintha a magyar sorskérdések érdekelnék. Sőt úgy viselkedett, mintha az elszakadt és kisebbségi sorba-sorba kerülő magyar népcsoportokat teljesen „leírta” volna, mint annak természetes következményét, hogy a magyar „bűnös nép”, s viselnie kell a büntetés terhét. Ez az állam(párt)-vezetés ezt a bűnösség-tudatot a maga eszközeivel nem eliminálni, hanem inkább mintha elmélyíteni törekedett volna. Ez aztán az időközben felnőtt nemzedékekben sorvasztotta a nemzeti identitástudatot, a nemzeti-etnikai összetartozás érzését, a kisebbségi kérdés szemléletében törést, egyenletlenséget idézett elő, sőt annak csak említését is sovínizmusnak bélyegezte.

A kisebbségi kérdés optimális megoldása Közép-Európában kétségkívül az államalkotó népek nagyon tudatos önmérsékletével, a békeszerződések önkéntes korrigálásával etnikai

alapon történő olyan határrendezés volna, mely a lehető legkisebbre csökkenti a szomszédos államokban a nemzeti kisebbségeket.

Ezzel egyenrangú, vagy talán még magasabbrendű megoldás volna az évszázados álom, a Duna-konföderáció megvalósítása, vagy ami ezzel lényegében egyértelmű, olyan közép-európai államszövetségi rendszer létrehozása, mely a tagállamok szuverenitásának megőrzése mellett összehangolt gazdaságpolitikát folytat, és lehetővé teszi a szabad munkae-rővándorlást, a szabad áttelepülést és az anyanyelv szabad használatát, beleértve az anyanyelven való művelődés lehetőségének biztosítását is.

Sajnos ezek az elképzelések ma még az utópiák világába tartoznak annak ellenére, hogy az ilyen irányú fejlődés kétségkívül minden Duna mellett élő kislebnyeknek csak a javát szolgálná. Az adott valós körülmények között abban kell reménykednünk és azon kell munkálkodnunk, hogy minden közép-európai népben oldódjék fel, szűnjön meg a más népek iránti gyűlölködés, a nemzeti kisebbségi csoportok alapvető emberi jogait elnyomó durva uralkodó és felszámoló törekvés, és ébredjen fel annak felismerése, hogy a nemzetközi szerződésekben is biztosított alapvető emberi jogok tiszteletben tartása, a kisebbségi etnikumhoz tartozó egyének feltétel nélküli állampolgári egyenjogúságának biztosítása az államalkotó többségi népnek is érdeke, az ő szabadságjogaiknak is ez a biztosítéka.

Az ehhez vezető út sajnos hosszadalmas. Mindenekelőtt azonnali hatállyal minden államnak felül kell vizsgálnia saját igazgatási gyakorlatát, jogszabályrendszerét, és abból radikálisan ki kell gyomlálnia minden, az emberi szabadságjogokat és implicite a kisebbségi alapjogokat korlátozó, sértő tendenciát, mégpedig nemcsak formálisan, hanem ténylegesen. Ezzel egyidejűleg az oktató-nevelő munkát, a közművelődést, a sajtót, az irodalmat meg kell tisztítani a fasisztoid sovinszta elemektől, a más népeket lebecsülő és pusztulást kívánó tendenciáktól. A nemzeti kisebbségeknek lehetővé kell tenni nemzeti identitásuk, anyanyelvük megtartását, társadalmi szervezeteik felállítását és az anyanyelvi iskolarendszer kialakítását, biztosítani kell az egymással és az azonos nyelvű szomszéd ország lakóival való szabad érintkezést.

Kimagaslóan nagy szerepe lehet ennek az emberhez méltó társadalmi légkörnek a megvalósításában az egyházaknak. Minden felekezet, mely az emberszeretet, a felebaráti szeretet, a megbecsülés és a béke tanítását feladatának vallja és vállalja, elősegíti és hathatósan ápolja a duna-medencei kislebnyek közötti megbékélés és őszinte barátság érzését, de természetesen nem nélkülözheti ebben a munkában az érintett államok politikai, igazgatási és társadalmi szerveinek őszinte támogatását.

Alapvető feltétele az ilyen irányú fejlődésnek, hogy minden duna-medencei állam alkotmányában biztosítsa minden állampolgárának és expressis verbis, nemzeti kisebbségei tagjainak az alapvető emberi szabadságjogokat, a faji, nemzeti, vallási megkülönböztetéstől mentes állampolgári egyenjogúságot, a nemzeti identitástudat megőrzését, az anyanyelven való művelődés jogát és lehetőségét.

Amennyiben az említett alapvető szabadságjogokat az alkotmány biztosítja, s az állam hatalmi szervei az alkotmányban biztosított jogoknak érvényesülését fenntartás nélkül segítik, úgy kérdéses, hogy szükség van-e külön nemzetiségi törvényre. Az anyanyelven való oktatás és művelődés lehetőségeinek megteremtése ugyanis véleményünk szerint nem egy kisebbségi törvénynek a feladata, hanem az állam közoktatási törvényének, művelődéspolitikájának. Ami pedig a nemzeti kisebbségek kulturális, érdekvédelmi vagy egyéb társadalmi szerveinek létrehozását és fenntartását illeti, azoknak spontán módon kell történni, s az ilyen szervezkedés fölött sem gyámkodni, sem azt az államnak kezdeményezni nem kell, de akadályoznia sem szabad. Azoknak korlátai csupán az egyesülési, gyülekezési és politikai szabályok által megá-lapított keretek lehetnek. Ha egy etnikai csoportban él a nemzeti identitás tudata, úgy annak társadalmi megnyilvánulási formái spontán megvalósulnak, hacsak az állam nem emel gátat eléjük.

A változt emberi szabadságjogoknak alkotmányi biztosítása és igazgatási megvalósítása, a más népek ellen irányuló gyűlölködés és uralomvágy kiirtására való őszinte törekvés, a kölcsönös megbecsülésre és megértésre, a felmerülő problémák békés és barátságos megoldására törekvő magatartás lehetővé teszi a közép-európai kislebnyek között a valóban testvéri kézfogást. Ez áll a román és a magyar nép jövőbeni viszonyára is. Nagyon tárgyilagosan és őszintén megállapíthatjuk, hogy a magyar nép tömegeiben gyűlölködő érzés, lebecsülés és uralmi törekvés a román nép irányában nincs. Román testvéreink felé a magyar nép teljesen nyitott, és minden kicsit is barátságos megnyilvánulást, közeledést örömmel fogad és fokozot-

tan viszonz. Kétségtelen, hogy a megbékélés és a közös útra lépés döntő módon a román népen, a román párt- és állami vezetésén múlik.

Mit tehet a magyar állam ennek érdekében?

Mindenekelőtt szakítania kell a struccpolitikával. Éreztetnie kell a határainkon túl élő magyar nemzeti kisebbségekkel, hogy számon tartjuk őket, közösséget vállalunk velük, és minden lehetséges békés eszközt megragadunk, hogy terheiken könnyítsünk. A magyar államnak nemcsak figyelemmel kell kísérnie a nemzeti kisebbségek, határainkon túl élő magyar népcsoportjaink életét, problémáit, sérelmeit, hanem azokat az egész társadalom előtt ismertté kell tenni, sőt a sérelmeket nemzetközi szinten is és széles körben tudatosítani kell, és meg kell szereznie a tényleges sérelmek felszámolásához a nemzetközi közvélemény és az ENSZ támogatását, de nem utolsó sorban el kell érnie, hogy a térség leghatalmasabb állama, a Szovjetunió is az alapvető emberi szabadságjogok durva megsértése eseteiben a lenini nemzetiségi elveknek, a szocialista embertestvériség gondolatának jegyében állást foglaljon, s azok felszámolásában segítséget nyújtson.

Gregor Papucek (költő, Budapest)

1. A vizsgált térség: Közép-Európa (Magyarország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia, Lengyelország, Ukrajna, Ausztria). Ismereteim és tapasztalataim szerint az egyes országokban a kisebbségek (nemzeti és etnikai) helyzete a relative jó és a katasztrófálisan rossz között változik. Schol sem ideális.

A kérdés az anyanyelv, a nemzeti azonosságtudat (identitás) megőrzéséhez szükséges alapvető feltételek gyakorlati biztosítása felől vizsgálom, illetve közelítem meg (óvoda, iskola, könyv- és lapkiadás, terjesztés, nyelvhasználat a közéletben, színház, jogi garanciák, önképviselet).

A lehetőségek gyakorlati biztosítását tekintve a felsorolt országokat az alábbiak szerint rangsorolom:

1. Jugoszlávia
2. Csehszlovákia
3. Ukrajna, Ausztria
4. Lengyelország, Magyarország, Románia

1945-től napjainkig az un. szocialista orientációjú országokra a *Janus-arcú kisebbségi politika* volt jellemző:

- szép deklarációk ↔ homogenizálás
- internacionalizmus ↔ álinternacionalizmus
- gyönyörű alkotmány ↔ erőszakolt asszimiláció stb.

Óriási hiba volt az a nézet, hogy a *kisebbségek ügye az adott országok belügye*. Ez az elv a nemzeti és etnikai kisebbségeket a többségi nemzetek kénye-kedvének tette ki. Eleve kizárta az anyanemzet beleszólási jogát, sőt még a beleszólási szándékát is nullára detereminálta.

A térségben zajló tendencia a beolvasztás és a homogén népesség kialakítása lett. Ez nem mindegyik országban jelentkezik egyforma erősséggel - ui. minden ország a „maga módján” oldja meg, vagy nem oldja meg a területén lévő kisebbségek gondjait, de tendenciájában mindenképp egyfajta beolvasztási folyamatnak vagyunk szemtanúi.

2. Semmiféle területi átrendezést nem tartok helyesnek. Igazságtalannak tartanám, ha az az ország, amelyik a területén élő kisebbségeket hamarabb beolvasztja mint a szomszédai, területeket igényeljen azoktól a szomszédos államoktól, amelyekben a beolvasztási folyamat még nem haladt ennyire előre. A nemzeti kisebbségek fennmaradása annak a többségi nemzet-

nek az érdeme, amelyik biztosította számára a fennmaradáshoz szükséges feltételeket.

Véleményem szerint a kisebbségeknek nincs szüksége a Magyarországon sokat hangoztatott un. „pozitív diszkriminációra”. Arra van szüksége, hogy neki is mindazokat biztosítsa az állam, amit a többségi nemzetnek megad. Már az is óriási eredmény lenne, ha nem alkalmaznának a kisebbségekkel szemben lépten-nyomon negatív diszkriminációt.

3. Magyarországon *feltétlenül* szükség van *nemzetiségi törvényre*. Az utóbbi negyven év bizonyította, hogy a kétkulacos kisebbségi politika azért volt lehetséges, mert az ég világon semmi sem garantálta az alkotmányban olyan szépen deklarált nemzetiségi jogok gyakorlati alkalmazását. Az alkotmány például kimondja, hogy Magyarországon a nemzetiségeknek joguk van anyanyelvükön művelődni. Ugyanakkor ez az ország az, amelyik egyetlen nemzetiségi tannyelvű iskolával sem dicsekedhet, mert ilyen egyáltalán nem létezik. A nemzetiségek beolvasztásában, éppen és elsősorban a nemzetiségi tannyelvű óvodák és iskolák abszolút hiánya miatt, Európának ezen a táján az első helyen állunk. Ha pedig valaki ezt nem hiszi el - ami a megtévesztő propaganda miatt könnyen és gyakran előfordulhat - járjon utána, azaz győződjön meg róla.

Egy nagyon jól kidolgozott, alaposan átgondolt és tisztességesen megfogalmazott nemzetiségi törvény nélkül ebben az országban rövid időn belül az összes nemzetiség be fog olvadni. Ez viszont - legalább is én így látom - nem javítja, sőt rontja a nálunk beolvasztott kisebbségek anyaországaiban élő magyar kisebbségek esélyeit.

A nemzetiségi törvénybe egy fő alapelvnek kell érvényesülnie: bele kell építeni minden olyan jogi garanciát, amely biztosítja a kisebbségek nyelvének, kulturájának megőrzését, anyanyelvén történő művelődésének gyakorlati megvalósítását. Rögzítenie kell azt, hogy kinek és milyen kötelezettségei vannak az alkotmányban olyan szépen deklarált jogok gyakorlati megvalósításában. Ki kell zárni még a lehetőségét is annak, hogy a nemzetiségi jogokat Magyarországon meg lehessen kurtítani illetve el lehessen szabotálni.

4. Magyarország úgy tehet a legtöbbet a saját nemzeti kisebbségeiért, ha gyakorlatban is olyan kisebbségi politikát folytat itthon, mint amilyent már negyven éve alkotmányában deklarált. Az a magyar politikai, amely negyven éven keresztül csak mondta, hogy megoldotta - sőt, a legjobban oldotta meg! - a nemzetiségi politikát, de a valóságban semmi sem oldódott meg ezen a téren, kevés eséllyel tud szólni nemzetközi fórumokon egy olyan szomszédos országban élő magyar kisebbség érdekében, amely az ott élő magyaroknak több száz óvodát, iskolát, könyv- és lapkiadót, több tucat lapot, színházakat stb. biztosít. Aligha szólhat eredményesen, ha netán romlani kezd majd a szóbanforgó magyar kisebbség helyzete. Ez úgy vélem logikus. Másfelől, egy ilyen egyenlőtlen helyzet valójában a határainkon kívül élő magyar kisebbségek helyzetének az aláaknázása, a jószomszédi viszony megromlásának forrása is egyben.

A romániai helyzetet az ott élő magyar kisebbséggel szembeni igen rossz bánásmódot pl. Csehszlovákia is elítélte és segínyt ajánlott fel az aradi és a temesvári áldozatok részére. De ezt aligha a magyarországi szlovák nemzetiséggel való példás bánásmódot tette, hiszen ezt nem is tehette, ugyanis a magyarországi szlovákok a beolvasztás utolsó fázisát élik. Amit tett, azt pusztán humanitásból tette, az említettek ellenére is.

A magyarságnak végre meg kellene értenie: nem élhet itt Közép-Európában, mindenki ellenére, sőt csak úgy, közömbösen mellettük sem élhet, *velük együtt kell élnie*, mert csakis ennek van realitása. S ez vonatkozik a többiekre, köztük a románokra is.

5. Le kell szállni a felhők közül a földre és számolni a XX. század végi realitásokkal.

- Le kell mondani a magyarországi szlovákok végleges beolvasztásának gyakorlatáról, szlovák tannyelvű óvodákat és iskolákat nyitni mindenütt, ahol a szlovákok élnek, biztosítani nekik azt, amit a szlovákiai magyaroknak szeretnénk hogy biztosítson (vagy máris biztosít) a csehszlovák állam.

- Ugyanezt meg kell tenni a horvátokkal, szlovénekkal, szerbekkel, románokkal, németekkel és gondolni kell a cigányokra is (ugyanis nekik is ugyanaz jár mint a többieknek, még ha nincs is anyanemzetük.)

- Ha ezt mind megtettük, csak akkor várhatjuk el joggal azt, hogy szomszédaink is ezt tegyék a magyar kisebbségekkel. Követelőzni akkor, amikor „itthon emmi sincs a helyén”, nem sok reménnyel kecsget.

Összefoglalva: a határainkon túl élő magyar nemzeti kisebbségek helyzetének javítására, ill. megnyugtató rendezésére a legjobb szükséges intézkedés a határainkon belül élő nem magyar nemzeti kisebbségek helyzetének javítása, illetve megnyugtató rendezése.

Öt magyarországi szlovák értelmiségi levele Chrudinák Alajoshoz

Tisztelt Chrudinák úr!

Mi, magyarországi szlovákok, nagy érdeklődéssel figyeltük az 1989. április 3-i Panorámában „Csehszlovákia. Magyar nemzetiségi sors” című műsorát. És nagyon valószínű, hogy nemcsak mi. Hiszen a Kelet-Európában felgyorsuló eseményeket valóban az egész világ egyre nagyobb érdeklődéssel figyeli. Mi, itt élő szlovákok pedig különösen. Azért is, mert a szlovákiai magyar kisebbség bizonyos szempontból akarva-akaratlanul is a mi tükörképünk. Ők Szlovákiában, mert az országhatár tőlük délebbre esik, mi azért élünk Magyarországon, mert tőlünk az országhatár északabbra esik. Ebben a tekintetben egyformák vagyunk. Meg még abban is, hogy a szlovákiai magyarnak ugyanúgy földig ér a lába, mint a magyarországi szlováknak. Bár arra nálunk külön elméletek születtek, hogy mi nem vagyunk egyforma nemzetiségek, mert „ők”et a haza hagyta el a határ megváltoztatásával, a helyükön maradvák kerültek külföldre, mi meg, úgymond, „önkéntes bevándorlás útján kerültünk a mai helyünkre, vállalva ezzel önkéntes beolvadásunkat”! Csak azt nem értjük, hogy honnan vándoroltunk ki és hová vándoroltunk be, hiszen ez akkor még egy országon belül történt! Különben is ma, a XX. század végén, miféle előjogkülönbséget jelenthet az, hogy a magyar tömegek „hont foglalva” vagy később a törökök elől menekülve kerültek a szlovák etnikum területére, míg ezzel szemben a szlovákok a helyükön maradvák - éppen az előbbiekből eredő túlnépese-
dés miatt is - az éhségtől hajtva kerültek oda, ahol most is vannak?! Mindenesetre mi nem ismerjük el azokat az elméleteket, amelyek alapján mi jogosabban beolvasztható kisebbség lennénk, mint a szlovákiai magyar kisebbség. Egyik kisebbségnek sem lehet eleve elrendelt sorsa a beolvasztás.

Az elmúlt 40 évben nálunk vajmi kevés történt, ami az itteni szlovák nemzetiség beolvasztását akadályozta vagy akárcsak késleltette volna. Az asszimiláció terén már olyan messzire jutottunk, hogy féld, lassan már nem is lesz mód e súlyos hiba kijavítására. Márpedig

* Ez a levél szlovák nyelven jelent meg a Ludové noviny c. szlovák hetilapban, ahonnan átvette a pozsonyi Literárny tyzdennik, egyes részeit a Vyber és az Express című pozsonyi újság. Az írás a magyar sajtóban teljes terjedelmében eddig nem jelenhetett meg. A levélre a címzettek /Bereczki Gyula, az MTV akkori elnöke, Chrudinák Alajos, Pozsgay Imre, Szűrös Máttyás, a Népszabadság és a Magyar Nemzet főszerkesztője/ egyike sem válaszolt.

a mi „eltűnésünk” - „a politikai közlekedődény természete szerint - nem járul hozzá a szlovákiai magyarság jó közérzetéhez” (Dobos László, Magyar Ifjúság 1989/9.sz.).

Az Ön műsorával kapcsolatban fenntartásaink vannak, mert:

a/ akaratlanul is mindkét nemzetiség beolvasztását támogatja

b/ bosszantóan naiv, egy dipólusról úgy magyaráz, hogy az egyik pólust /a magyarországi szlovákokat/ teljesen figyelmen kívül hagyja. Pedig az északi pólus csak a déliével definiálható. Mihez képest északi az északi pólus, ha nincs meg az ellenpárja: a déli?

c/ mindenkinek árt: a magyar többségnek, a szlovákiai magyar kisebbségnek és nekünk, magyarországi szlovákoknak is

d/ még jobban félrevezeti azt a magyar közvéleményt, amely a magyarországi nemzetiségi politika gyakorlatát, bármily furcsa is, jószerivel csak Habsburg Ottó /és a hozzá hasonló/ megalapozatlan nyilatkozataiból ismeri.

Egyetértünk azzal, hogy „Itt az idő, hogy tanuljunk a múlt hibáiból, a történelemből - és cselekedjünk!” De így?!

1848-ban a rövidlátó magyar nemzetiségi politika először minden potenciális szövetségest elüldözött maga mellől /lásd pl. az 1847-es pozsonyi országgyűlés anyagát/, majd amikor a magyarság teljesen magára maradt, elindult az osztrákok ellen. Virtusnak nem rossz, de módszernek az. Bár ennek ellenére sok nemzetiségi is harcolt a magyarok oldalán, de a nemzetiségek zöme nem vett részt a harcokban, egy részük a magyarok ellen harcolt, s a szabadságharc elbukott.

Az 1867-es kiegyezés után a szlovákok nem akartak elszakadni az országtól. Ők autonómiát kértek, de nem kaptak. Ehelyett a magyar szervek bezárták a szlovák fillérekkel felépített Maticát és a szlovákok mindhárom gimnáziumát, és következetesen folytatták a magyarosítást. Mindezek után nem váratlan, hogy a Monarchia széthullása után a szlovákok inkább választották a csehekkel való államközösséget.

Mondja meg nekünk, az Ön műsorából hol tűnik ki, hogy tanult volna a múlt hibáiból, a történelemből? Nem erőszakkal, bujtogatással, hanem jószívvel és ésszel lehet csak megoldani a nemzetiségi problémákat. Ezt már Jászi Oszkár is kifejtette.

Őn azt mondja, hogy: „...nagyon is lényeges a kritikus számvetés.” Mi ezzel egyetértünk. De megint csak hiányzik az ellenpólus: az önkritika! A kritika - önkritika nélkül egyoldalú és felelőtlen szemrehányássá fajul!

Őnök „népi diplomáciával keltek útra, hogy megtudakolják: emberként és magyarként hogyan élnek határainkon túli testvéreik.” De valami lényeges dolgot elfelejtettek! Elfelejtették előtte megnézni, milyen emberként és szlovákként hogyan élnek határainkon belül az ott élő szlovákság itt élő testvérei. Ha ezt megtették volna, rögtön látták volna, hogy hozzánk képest az Önök testvérei Szlovákiában jól megvannak, összehasonlíthatatlanul jobban, mint mi itt.

Ővön aluli útesnek tartjuk az erdélyi bejátszást, mert egy oda nem tartozó részletet szlovák ellenes hangulatkeltésre használt fel. Ennek ellenére nem értünk egyet azokkal, akik Önt névtelen levelekkel megfenyegették. Ám hogy nacionalizmus szításával vádolták, ezen már mi sem csodálkozunk.

Őn megállapítja „A korábban megfélemlített csaknem háromnegyedmillió magyar nemzetiség is ébredzik.” Lehet ezt így mondani. De megéri-e? Mert ha Ön mondhatja, mi is mondhatjuk. Meddig volt megfélemlítve a magyarság szlovákiai töredéke? Két évig? Bár nem értünk egyet még ilyen rövid idejű megfélemlítéssel sem, annyit azért a tárgyilagosság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy ez a magyar nemzet egészét létében nem fenyegette. Az egész szlovákság több mint száz évig volt ilyen fenyegetett helyzetben, nemzetünk léte forgott kockán! Trianon után a Magyarországon rekedt szlovákság került kegyetlenül megalázott helyzetbe, és ismét nem kettő, hanem huszonhét évre! Túl „könnyű” az a két év /bármily nehéz is volt az azt elszenvadóknak/ a mi cca. százötven évünkhöz képest. Nem nehéz belátni, hogy ezt a két dolgot nem lehet egy lapon említeni. Megjegyezzük, hogy a fenyegetettség kiterjedésében és időtartamában mutatkozó lényeges eltérés teszi, hogy míg mi, magyarországi szlovákok, öntudathányban szenvedünk, addig a Szlovákiában élő sorstársaink jórésze öntudattúlengésben szenved /pl. nem hajlandó a szlovák nyelvet elsajátítani/. És hogy ne csak a múltról beszéljünk, a magyarországi nemzetiségi politika ma is rendkívüli módon visszaél nemzeti kisebbségünk öntudatlanságával. És azt aényt sem honorálja, hogy a szlovák állam 1968-ban nagyon sok mindent nemcsak deklarált, hanem adott is a szlovákiai magyarok-

nak.

Ők ébrednek. Mi meg még mindig alszunk. A mi altatónkat egy kicsit túlادagolták. A szomorú csak az, hogy nálunk, Magyarországon nemzetiségi vonatkozásban sokan azt hiszik, hogy az az orvos, aki túlادagolja az altatót, jól megoldja a beteg sorsát. Egy biztos: soha többé nem lesznek identitás-zavarai.

A szlovákiai magyarság „emberi és nemzetiségi jogait kéri. Több demokráciát és szabadságot követel. Ugyanis az anyanyelvi oktatás megkérdőjelezése, illetve fokozatos megszüntetése elkerülhetetlenül a magyar nyelv kultúra elkorcsosulásához, a nemzeti identitástudat elsorvadásához vezet.” Ez úgy hangzik, mintha a magyarországi szlovákok helyzetét elemezte és összegezte volna. Mert a szlovákiai magyaroknál még kevés ilyen tapasztalatot szerezhetett, hiszen ott azért nagyon sok olyan nemzetiségi intézményt talál, amilyen nálunk nincs, és soha nem is volt. Például a komáromi magyar színház, amely területi, járja a környéket és csodák csodája, fel is tud ott lépni, mert van kultúrház, színpad a magyarok lakta falvakban. Nekünk is volt /persze csak műkedvelő/ színjátszások: Békéscsabán, Tótkomlóson, Pitvaroson stb. 1947-ig! Aztán éppen amikor „jobb dolgunk lett”, hirtelen megszűnt. Máig sincs. A szlovák származású színészek /Melis György, Gyurkovics Zsuzsa, Szvitek/Szirtes/ Ádám stb./ a magyar színjátszás hírnevét öregbitik. Pedig, higgye el, mi is szeretnénk szlovák szót hallani a színházban!

Azt mondja Ön, hogy ezek a „felvidéki” /!/ magyarok „vasárnap-anyanyelvűek”. Hogy „vasárnap együtt a család magyarul beszél. Magyarul beszél a templomban a pap is.” Majd akkor legyen megdöbbenve, ha vasárnap a magyar anya /vagy apa/ szlovákuul szól otthon a gyerekéhez, s az nem fogja érteni, mit mond a mama a papának, ha magyarul mondja! Sajnos, mi már tudjuk, mit jelent szlovák családban szlovákuul nem tudó gyereket felnevelni. És a mi templomainkban a pap nem anyanyelvünkön beszél hozzánk még ünnepnapokon sem. Sőt, előfordult a közelmúltban, hogy mise közben a szlovákuul éneklő hívőkhoz odaszólt a pap: „Magyar vendégeink vannak, magyarul énekeljenek!” És a hívők, lévén öntudatlanok, a parancsnak eleget tettek. Mert „hazánkban nagy türelmet és sok időt igényelt, amíg a határainkon belül élő különböző nemzetiségek azonos jogait és lehetőségeit sikerült biztosítani s ezek garanciáit törvénybe foglalni. Voltaképpen az elmúlt két évtizedben váltak igazán tevékenyvé, a magyar társadalmi élet szerves, mégis önálló részévé azok a közösségek, amelyek élnek - mert élhetnek - az anyanyelvi oktatás lehetőségével, nemzeti kultúrájuk, hagyományaik ápolásával, megőrzésével. Ez a nálunk a közelmúltban végbement folyamat, amely történelmi sebeket hegesztett be, sok megkövesedett bizalmatlanságot, gyanakvást oldott fel, s tette gyümölcsözővé az egy hazában élő, más-más nemzetiségek együttműködését, növeli felelősségérzetünket a határokon túl élő magyarokért, boldogulásukért, kisebbségi sorsuk alakulásáért.” /Thurzó Tibor, Magyar Nemzet, 1987.02.14./

Látja, Chrudinák úr, milyen szépet álmódott Thurzó úr 1987-ben?! S milyen jó, hogy elmondta helyettünk az egész ország plénuma előtt, hogy mi, nemzetiségiek, jól érezzük magunkat! Ó már csak tudja! Nagy kár, hogy ebből az „álomból” semmi sem igaz! De érdemes lenne egyszer megfejteni, mit is jelent, ha valaki Magyarországon nemzetiségi ügyben ennyire szépet álmódik.

Őn nagyon szépen fejezi ki magát, amikor azt mondja, hogy „aztán az internacionalizmus varázsvesszejével az álmokirályfit békává változtatták”. Hát igen. De például nem kellett volna Szlovákiába utaznia. Talált volna itt helyben jobbat is.

Nem tudhatjuk, mitől olyan bátor, hogy ilyen felhívást mer tenni: „De tanuljunk hozzá egy kis történelmet!” Aztán elkezdi 1944 nyarával. Uram, a történelem nem ott kezdődik! Még a szóban forgó nemzeti-nemzetiségi ellentétek története sem. Kezdte volna úgy 1790-nel! Vagy a tisztelt Karok és Rendek utolsó, 1847-es pozsonyi országgyűlésének anyagával! Jobb, ha belátja, hogy múltbeli sérelmekkel operálni ellenünk - reménytelen kísérlet. Mi aránytalanul többet tudnánk ezekből felsorolni és súlyosabbakat. Ezért inkább fogadjal el ajánlatunkat: ha tanulmányozzuk is a múltat, mert azt ismerni kell, múltbeli sérelmeinket ne használjuk fel egymás ellen, mert az jelenlegi bajaink megoldásához nem vezet.

A „de mi vár az unokákra?” kérdését követően azt sérelmezi, hogy az utóbbi három évtized alatt Szlovákiában 233 magyar iskola szűnt meg. Tudja, hány szlovák iskola van Magyarországon? Volt összesen 5 /azaz öt általános iskolánk. Az is csak 1949-től 1960-ig. Ekkor az „illetékesek” úgy ítélték meg /helyettünk!/, hogy az nekünk nem kell. Azóta egy sincs.

Őn sérelmezi, hogy 18 ezer magyar óvodás közel 1/3-a szlovák óvodába jár. De ezzel azt is kimondta, hogy Szlovákiában több mint 12 ezer magyar gyermek magyar óvodába jár! Tudja,

hány szlovák gyermek jár Magyarországon szlovák óvodába? Meg fog lepődni: egy sem! Nincs Magyarországon szlovák óvoda.

Őn sérelmezi, hogy „a tíz éve született új oktatási törvényt szabályozó miniszteri rendelet jársonként csupán egy magyar gimnáziumot engedélyez!” Tudja, hány szlovák tannyelvű gimnázium van Magyarországon? Ne lepődjön meg: egy sem! Mindössze 10 évig volt 1 gimnáziumunk és 1 tanítóképző középiskolánk. Persze nem jársonként, hanem „országoként”. És még ezt is sokallták, mert megszüntették.

Azért igazságtalanok lennének a hazai nemzetiségi politikához, ha azt állítanánk, hogy oktatás terén semmit sem kapunk. Van két intézmény-táblánk ezzel a kétnyelvű felirattal: „szlovák tannyelvű általános iskola és gimnázium”. Egy Budapesten, egy meg Békéscsabán. Ám ezekben az iskolákban mindössze 3 tárgyat tanítanak szlováku! Ugye, nagy lenne a sértődés, ha a magyarországi példa nyomán Szlovákiában is ilyen iskolákat „biztosítanának” a magyar kisebbségnek? Reméljük, hogy erre nem kerül sor. Ehhez azonban itt is többet kéne tenni ennél az olcsó álmegoldásnál.

Dobos László szerint, aki mellesleg nemzetiségi miniszter is volt Szlovákiában /mutasson, Chrudinák úr, egy embert, aki Magyarországon nemzetiségi miniszter volt!/, „az elmúlt 10 esztendőben a róluk alkotott helyzetképek a szépítés irányába torzítottak”. Nálunk az utóbbi 40 évben a rólunk alkotott helyzetképek teljesen torzak voltak, és ilyenek maradtak mind a mai napig. Mert nálunk ha szó esik a nemzetiségekről, az többnyire a határainkon kívül élő magyarokra vonatkozik. Rólunk nagy a hallgatás. Nem hagyhatjuk ki itt azt a mondatát, mely szerint „...becsületes ember csak a szegényéről hallgat”. Tehát itt a nagy hallgatás oka! Hát igen. Akad még rendes ember is, aki az újság nyilvánossága előtt mások helyett is bevallja: „...van röstelni valónk bőven” /Magyar Nemzet/. De hát akkor mi ez az Ön felbuzdulása? Itt él Magyarországon és nem ismeri a magyarországi nemzetiségek helyzetét? Hogy egy kis betekintése legyen, nézze meg ezt az összehasonlítást:

/A szlovákiai adatok zömét a Hítel 1989/2.számából vettük /

	Szlovákiában magyar	Magyarországon szlovák
Lakosság	559 490	110 000
Óvoda	386	-
Általános iskola	131	-
Kisegítő középiskola	31	-
Szakközépiskola	22	-
Szakiskola	25	-
Gimnázium	18	-
Színház	2	-
Önálló könyvkiadó	1	-
Nemzetiségi könyvet is kiadó (többségi)könyvkiadó	6	1 (csak 10 éve)
Újság, folyóirat	24	1+1 (most indult)

Tisztelt Chrudinák úr, most már talán azt is érti, hogy a Magyarországon élő szlovákság „szinte semmijéhez” képest mi az, amit a magyar vezetőknek érdemes megköszönni Csehszlovákiában. Sőt, azt is kell hogy értse, hogy miért nem kérhetett Grósz Károly főtítkár még többet az ott élő magyaroknak, mint amennyit ilyen kérés nélkül is kapnak.

Feltűnő ez az asszimmetria a magyarországi szlovákság óriási hátrányára. Ettől függetlenül a magyar sajtó így értékeli a helyzetet: „Magyarország elsősorban saját belső nemzetiség-politikájának gyakorlatával mutat példát szomszédainknak” /Magyar Nemzet, 1988. nov.9./ . Az úristen mentse meg a szlovákiai magyarokat attól, hogy országuk vezetői egyszer a szaván fogják ezt a blöffölőt!

Tudjuk, hogy a szlovákiai magyarok ügyében nem Ön emel szót egyedül. Dr. Zétényi Zsolt is ezt teszi Grósz Károly főtítkárhoz írt nyílt levelében. Sok panaszt felsorol, s a végén ezt írja: „Ezért kérjük és elvárjuk, hogy a magyar kisebbségnek sorsát érintő kérdésekben is úgy járjon el az MSZMP és annak főtítkára, hogy az eljárás és állásfoglalás ne sértse a magyar nemzet érdekeit, nemzeti önérzetét, hanem ellenkezőleg: tükrözze az eltökélt szándékot arra, hogy a kisebbségi magyarság sorsán minden elfogadható eszközzel segítsen”. Feltehetően azért ír így, mert hála a „jó” hazai tájékoztatásnak, ő sem ismeri /vagy nem akarja ismerni?/ Magyarország nemzetiségi politikájának igazi arcát, és emiatt nem látja a napnál is világosabb összefüggéseket.

Szót emelnek a „nemzetiségi iskolák sorsáért aggódó pedagógusok” is. Ha valaki, ők aztán tudják, hogy „a nemzetiség fennmaradásának kulcskérdése az oktatás”. Persze, ezt tudjuk mi is. Azért kérjük, követeljük már több mint húsz éve, hogy építsenek Budapesten nekünk is egy rendes iskolát. Húsz éve - mindhiába!

Szlovákiában van magyar tannyelvű oktatás. Ám Magyarország az egyetlen Közép-Kelet-Európában, amelynek nemzetiségi tannyelvű iskolái csak papíron vannak, azaz gyakorlatilag nincsenek. Ilyen körülmények között nehéz szót emelni bárhol is a magyar kisebbség érdekében!

„A kérdés azon áll, a helyi /kerületi/ tanügyi vezetést meg lehet-e győzni, hogy Csehszlovákia jövőjét nem a nemzetiségek asszimilálása biztosítja” - írják a pedagógusok. Véleményünk szerint ezt legelőször is ott kéne belátni, ahol a nemzetiségek asszimilációjával a legelőrehaladottabb stádiumban vannak, ahol egyetlen nemzetiségi tannyelvű iskola, egyetlen nemzetiségi könyvkiadó, egyetlen nemzetiségi színház sem működik, ahol minden lényeges dologból /iskola, újság/ legfeljebb csak egy van, mutatóba, hogy ne lehessen azt mondani, hogy ott semmi sincs. Ilyen ország az érintett szocialista országok között csak egy van: Magyarország.

B.I. szerint: „...ami a csehszlovákiai magyarokkal történt az elmúlt húsz évben, az kevésbé volt látványos, „szencziós”. Az csak egyszerűen tragikus volt”. Ám egyetlen szót sem szólt arról, hogy milyennek minősíti a Magyarországon élő szlováksággal az elmúlt negyven évben történetet. Mintha mi nem is léteznénk. Mert ami velünk történt, az még kevésbé volt látványos! Az üres blöffök, öntömjenező lözungok /melyek közül itt is idézünk néhányat/ úgy eltakarták, hogy itt, Magyarországon is alig vette észre valaki /talán csak a nemzetiségek legjobbjai, no meg az anyaországiak/. Ha a körülöttünk élő magyar kisebbségeknek is csak annyi joguk és lehetőségük, csak annyi óvodájuk, iskolájuk, színházuk, kiadójuk, újságjuk stb. lett volna az utóbbi negyven évben, mint a Magyarországon élő nemzeti kisebbségeknek, akkor már ők sem beszélnének olyan szépen az anyanyelvükön. Nincs okos nemzetiség meg buta nemzetiség. Csak nemzetiség van. Viszont van szerencsétlen nemzetiség, mint például a magyarországi szlovákság, mert nemzetiségi léte fenntartásához szükséges legelemibb feltételekkel nem rendelkezik, és van kevésbé szerencsétlen nemzetiség, mint például a szlovákiai magyarok, akiknek még most is összehasonlíthatatlanul több mindenük van, mint a Magyarországon élő összes nemzetiségnek együttvéve.

Mi, magyarországi szlovákok, nem kívánjuk a szlovákiai magyar kisebbségnek, hogy egyszer majd a mi sorsunkra jusson, hogy a szlovák állam a magyar állam nemzetiségi politikájának gyakorlatát kövesse. Nem kívánunk sorstársainknak rosszat. Sokkal inkább azt kívánjuk, hogy a magyar állam kövesse a szlovák nemzetiségi politika gyakorlatát. Vagy egyszerűen csak tegye azt, amit mond. Mert a „mást mondani és mást cselekedni”, azaz „bort inni és vizet prédikálni” gyakorlatnak a lólába már kegyetlenül kilóg. Nézzen szét szerencsétlen

szlovák kisebbségünk falvaiban! Hol van szlovák tannyelvű óvoda vagy iskola? Ha egyet talál, Chrudinák úr, mutassa meg nekünk is! Mindezek után nem tudjuk, mit gondoljunk, amikor Szűrös Mátyástól azt halljuk, hogy „a XX. század végén nem tarthat igényt az államok közöségének megbecsülésére az az ország, amelyik nem biztosítja a nemzetiségeknek az őket megillető jogokat”. Mert ha a magyar vezetés tudatában van ennek a minden kétséget kizáró igazságnak, akkor azt is kell tudnia, hogy nemzetiségi politikájának eddigi gyakorlatát nagyon gyorsan és gyökeresen meg kell változtatnia jobb irányban, mert az eddigi gyakorlat mellett a magyarországi nemzetiségeknek semmi esélyük sincs a fennmaradásra.

Ha valami veszélyezteti a szlovákiai magyar kisebbség létét, akkor az a magyarországi szlovákok beolvasztása. Mert egy dolog biztos: a határainkon kívül élő magyar kisebbségek felvirágoztatása a határainkon belül élő nemzeti kisebbségek beolvasztása mellett illuzórikus elképzelés. Igaz, hogy Csehszlovákia még tartja magát ahhoz a képtelen elvhez, mely szerint „tényként kell elfogadni, hogy a kisebbségek helyzetének rendezése minden országnak belügye” /Thurzó Tibor, Magyar Nemzet, 1987.02.14./ . De meddig? Magyarország /ahogy ezt az Ön TV-műsora is jól példázza/ már nem fogadja el ezt az elvet. Mi, magyarországi szlovákok reméljük, hogy az Önök példáján egyszer a mi anyanemzetünk is felébred és megkérdi majd, mit tettek Önök az övéivel, hová lett Magyarországon az a távolról sem olyan kis létszámú szlovák, mint amennyiről a hivatalos statisztika vagy akár a mi szemérmes becslésünk beszél. Mit fognak mondani? Hogy ők maguk választották a szlovák és a magyar nyelv közül a szebbiket? Vagy elveszik az 1847-es pozsonyi országgyűlésen elhangzott komoly érvet, hogy „ők maguk akartak elmagyarosodni”? Bizonyára egyetért velünk, Chrudinák úr, hogy ez na, a XX. század végén eléggé furcsán hangzana. Hogy a kép a magyarországi nyilvánosság előtt ne legyen olyan torz és egyoldalú, követeljük a Magyar Televízió vezetésétől, hogy a határainkon túli magyar kisebbségekkel foglalkozó számtalan műsoruk után mutassák be végre a magyarországi szlovákok - és természetesen az itt élő többi nemzetiség - helyzetét is! Csak ne olyan egyoldalúan, mint ahogy azt a szlovákiai műsorukban tették.

Mi nem kívánunk sem jobb, sem rosszabb színben megjelenni az ország nyilvánosságá előtt, mint amilyen az a valóságban. De jogunk van, hogy az ország végre reális, igaz képet lásson rólunk. Joga van ehhez a magyar többségnek is. Sőt, a becsület és tisztesség is ezt kívánja.

Budapest, 1989.május 24.

Tisztelettel:

Gregor Papucek

az MSZDSZ Tömegkommunikációs Bizottság elnöke,
az MSZDSZ Elnökségének tagja

Štefan Kraslán

az MSZDSZ Irodalmi Szekciójának titkára

Imrick Fuhl

a Ludové noviny c. hetilap és a SME c.
folyóirat szerkesztője

Alexander Kormos

Az MSZDSZ Irodalmi Szekciójának elnöke, az SME c. irodalmi, társadalmi,
és kulturális folyóirat főszerkesztője

Alexander Zderka

Természettudományi szekció elnöke

Rehák László (szociológus, Újvidék):

1. A nemzeti kisebbségeket sújtó második világháború utáni intézkedések nem korlátozódtak csak Közép-Európa térségére, még csak nem mondhatók európai jelenségnek sem. Hosszú lenne lajstromba venni a nemzeti kisebbségek milliók létszámát példázó sanyarú sorsát századunk során: a törökországi örmények lemészárlását és a török-görög lakosság kényszerű áttelepítését századunk elején; a belorusz és lengyel új határvidék kilakoltatását és az ország belsejében való szételepítését; a németekre vonatkozó nagyhatalmi potsdami megállapodást; a kényszerű lakosságcsereket és kitelepítések tervezését és részben végrehajtását...

Megvalósulásukra az okok kétségtelenül többfélék voltak. Valószínűleg a vélt közelgő harmadik világháborúra vonatkozó előkészületek sok vonatkozásban a rövidlejáratú intézkedéseket hozták előtérbe. De az akkori nyugati fejlett államok hagyományos érzéktlensége saját nemzeti kisebbségeik identitása megőrzése iránt, továbbá a korai szocializmus államainak nagy többségében a politikai egypárt-állam gépezete teljhatalma kiépítésével a meghirdetett elvek és a tényleges gyakorlat között tátongó szakadék, és a többségi nemzet nevében szubjektívista, a nemzeti viszonyok terén is megvalósított erőszakos egyöntetűséget követő irányzat.

2. Tekintettel arra, hogy a nemzeti (de ez vonatkozik a politikai, nézetekbeli, vallási stb.) kisebbség kérdését lehetetlen a társadalmi-politikai jellegű többi összefüggésből kiragadva tárgyalni, még kevésbé az ő és az egész társadalmi közösség szempontjából kedvezően rendezni.

Jelentős előfeltétel a társadalmak demokratikusságának kifejlesztése, és a társadalmi-politikai kultúra széles körben való, az európai civilizáció értelmében vett megszilárdítása. Területi átrendeződések, ami az országhatárokat illeti, az általános európai helyzet miatt Közép-Európában sem jöhetnek számításba. Sokkal lényegesebb, hogy idővel (lehetőleg mihamarabb) úgy alakuljanak a szomszédos országok közti viszonyok, hogy megszűnjék az országhatárok merevsége, és lehetővé váljon a javak, az emberek és az „eszmék” szabad áramlása a minél nyitottabbá váló országhatárokon túl.

3. Külföldinek nehéz - és a jó ízlést is sértheti - írni arról, vajon kell-e Magyarországnak nemzetiségi törvény. A nemzetközi gyakorlat nemigen alkotott ilyen törvényt. Viszont lényeges a nemzetiségek számára alkotmányos rendelkezéssel biztosítani részletesebben az egyedi és kollektív jogait, valamint a nyelvi-kulturális fejlődés mellett biztosítani az egyenrangú fejlődésüket mint kollektivitásnak (az országon belüli diszperziójuk ellenére) szellemi (tudományművelés), szakképzettségi és szociális szerkezetük szempontjából, anyagi helyzetük, politikai jogaik terén való fejlődésüket és ezen a téren az egész társadalom felelősségét. A folyó törvénykezés során ezután a nemzetiségük vonatkozásainak sajátosságait figyelembe venné az alkotmányos rendelkezések alapján.

Ezenkívül akármennyire napjaink civilizációs követelménye is a jogállamiság kifejlesztése, lényeges a politikai pártok és az állampolgárok politikai jellegű egyesüléseinek programjaiban és valós tevékenységükben ápolni a nemzetiségek iránti egyenrangúság megteremtésének légkörét. Máskülönben a törvényes rend alkalmazása valójában korlátozólag hat majd a nemzetiségek szempontjából. A jószomszédi viszony mindig két fél jól felfogott érdekén és akaratán múlik. Magyarország és Románia esetében ez csak hosszú távon képzelhető el, amikor is a társadalmi fejlődés demokratikus tartalmai és a gazdasági előrehaladás eredményei mindkét országban a mostaninál kedvezőbben alakulnak majd, ami nyilvánvalóan korkövetelmény és előbb-utóbb meg fog valósulni.

5. Ott, ahol a szomszédok közötti viszony jónak mondható, de ott is, ahol azon javítani szükséges, véleményem szerint a jól felfogott kölcsönös gazdasági érdeken alapuló hosszútávú és átfogó gazdasági együttműködés kiépítése a lényeges. Nem elvetendő a szállóige, amely szerint a gazdasági kapcsolatok a politikai kapcsolatok előhírnökei és szilárd alapjai. Ezt az egymás közti szorosabb gazdasági és más természetű kapcsolataikat Közép-Európa kis országai között megköveteli az európai integrálódáshoz való fölzárkózást is. Ezen a folyamaton belül a magyar nemzeti kisebbségek helyzete is javulni fog és egészében véve az egész közép-európai térségben (ha nem is azonos módon és időben) megnyugtató rendezése a jó politikai, gazdasági, kulturális stb. együttműködés keretén belül megvalósulhat.

Szász Zoltán (történész, Budapest):

A feltett kérdéscsoportnak már ma is terjedelmes, bár kevésbé ismert irodalma van. Egy rövid, a teljesség igényére nem törekvő fejtegetés szükségszerűen leegyszerűsített, s éppen a nemzetiségi kérdés az, ahol ez legkevésbé engedhető meg. Kényszerűen rövid válaszaimnál tehát ezt a mozzanatot is szem előtt kell tartani.

1. Az 1945 utáni valóban történelmi horderejű átalakulások legsúlyosabb problémáját abban látom, hogy egy kettészakadt Európában, külső tényezők döntő túlsúlya mellett mentek végbe, s mind a kormányzati politika szintjén, mind „lent” az organikus fejlődés, a meglévőre építkezés csak szerény nyomokban volt jelent.

A hagyományos uralkodó osztályok és pártjaik 1938 és 1944 között valamilyen formában az egész térségben vereséget szenvedtek, morálisan még azok is összeroppantak, amelyek „győztesként” kerültek ki a háborúból - mint a csehek és lengyelek -, vagy amolyan fél-győztesként, mint a románok. Ezzel együtt megroppantak, vagy éppenséggel eltűntek a társadalmi szerveződés intézményeinek tömegei, kezdve a politizáló egyesületektől egészen a gazdakörökig. Ennek annál is nagyobb a jelentősége, mivel a társadalmi önszerveződés minden látszat ellenére már korábban is mondhatni hagyományosan gyöngye lábakon állt. A központi hatalomnak a társadalommal szembeni túlsúlya korábban sosem látott mértékben megnövekedett.

A proletárdiktatúra sztálini változatainak bevezetése éppen nem az „alulról építkezés” újraindulását segítette elő, hanem minden régi szerveződésnek a felszámolását vagy uniformizálását hozta magával. Még olyan szervezeteket is megsemmisítettek - mint a romániai Magyar Népi Szövetség példája mutatja -, amelyek 1944 és 1948 között besorolódtak a Kommunista Párt harcizulatai közé. Az új állami-politikai-társadalmi struktúra a tökéletes nemzeti egység megteremtésének látszott, amelyben nincsenek elválasztó osztályellentétek, ellentétes erőket gyülekeztető szervezetek, amelyekben nyelvre, fajra, nemzetiségi hovatartozásra való megkülönböztetés „nélkül” mindenki válltve küzd a haza felemelkedéséért, egy még boldogabb (igen közeli) jövő megteremtéséért, miáltal a történelem erősen közeledik végpontjához.

Tartalom és forma között a nemzeti kisebbségek helyzetében is kiáltó ellentét feszült. Románia példáján jól megközelíthetők az egész térség jelenségei. A sztálinista típusú berendezkedés kezdetén deklaráltatott a személyre szóló tökéletes nemzeti egyenjogúsítás, s indirekt formában (tanácstagválasztás, pártszervezetek, szakszervezetek, iskolák, kultúrházak, kulturális és politikai anyanyelvi folyóiratok révén) kollektív jogokat is biztosítottak. Mindez együtt járt az anyanyelv valóban széleskörű használatával - bár ma már ennek inkább csak árnyoldalaira akarnak emlékezni a kortársak. Az elért „nemzetiségi vívmányoknak” azonban nem volt semmiféle valószínűs garanciája. Egy olyan társadalomban, amelyben hiányzik a magántulajdon - mint a független politizálás anyagi bázisa, elhalványul a törvényesség - mint a biztonság elemi garanciája, látványosan összeroppantják az egyházakat - mint a társadalmi szerveződés ősi kereteit, felszámolják a társadalmi önszerveződés említett erősebb-gyengébb helyi autonóm szerveit, ott minden nemzetiségi jog egyedüli forrása a pártapparátus, a gyakorlat pedig függvénye az apparátus személyi összetételének, a párton belüli erőviszonyoknak, hatalmi harcoknak. A legkisebb pártpolitikai fordulat így érthetően a nemzetiségi politika módosításával jár együtt.

Logikusnak látszana, hogy a desztalinizálás megindulása (a XX. szovjet pártkongresszus után) a nemzetiségi jogok kiszélesedését hozza magával. Ismeretesen nem így történt. A többségi románságnak a sztálinizmus klasszikus éveit elszenvetett nemzeti sérelmeinek orvoslására tett intézkedések, a minél nemzetibb jellegű állam kiépítése - hamarosan átcsaptak a kisebbségekkel szembeni türelmetlenségbe. Az első lépéseknél megrekedő desztalinizáció átváltozott szocialista színvetű nacionalizmussá, mely kevésbé veszélyeztette a fennálló hatalmi struktúrát, mint egy demokratizálódási folyamat, sőt némileg stabilizálta is azt, ugyanakkor végzetesnek bizonyult az említett struktúra következtében teljesen védetlen kisebbségi magyarság számára.

2. Receptek kidolgozása nem a történelem, hanem a politika, s főként a közvetlenül

érintettek feladata. Úgy tűnik számomra, hogy a két legsürgősebb teendő: a nemzetiségek külön politikai „egyéniségének” jogi elismertetése, s méginkább a többségi nemzeteknek a túlcenzurált, monolitikus állam kiépítésére vonatkozó (egyébként önpusztító) igény értelmetlenségéről való meggyőzése.

3. Azt hiszem, szükség van Magyarországon is nemzetiségi törvényre. Alapelvei azonban - a klasszikus nemzetiségi jogok természetesen túl - csak akkor dolgozhatók ki, ha a cigány-kérdés kezelésére a társadalom által elfogadható normák kialakítása megtörténik. Utóbbi viszont hosszabb „tanulási folyamatot” igényel.

Ad 4. A román és a magyar nép közötti igazán jó viszony megteremtése ma távolibbnak látszik, mint bármikor, ugyanakkor sürgetőbb is, mint bármikor volt. Építeni lehet arra, hogy az egyéneken - még az elvadult nacionalistákban is - ma is él az erre vonatkozó igény, s ez önmagában sem lebecsülendő dolog. Távoli példaként ott a francia-nyugatnémet együttműködés. A feladat hallatlan túrelmet, megértést és kitartó aprómunkát igényel. Hazai közvéleményünk, úgy látom, erre még kevés hajlandóságot mutat. Találkozók, nyilatkozatok, ha még oly fontosak is, fordulatot önmagukban nem hozhatnak.

A magyarságnak szerintem egyik fő teendője kell hogy legyen, hogy lebontsa a román néphez belesulykolt azon félelmet, hogy a magyarok ellenségeik, hogy államukat veszélyeztetik, hogy a Kárpát-medencében uralomra törnek, s végül, hogy lenézik őket. De feladatnak tartom mindkét oldalon egy új típusú önbizalom kialakítását, hogy mi igenis képesek vagyunk az elmérgesedett viszonyokat megváltoztatni, s ez nem kell hogy egyik vagy másik fél önfeladásával járjon. Hogy nemcsak diktátumok és az erőszak nyelvén beszélhetünk egymással. Persze a tartós barátságot, jó viszonyt leginkább egy valóságos közös feladat, egy közös harc, egy mindkét népet magával ragadó nagy történelmi folyamat hozhatja meg - ez az optimális előrehajtó erő. Hogy lesznek-e közös harcaink, azt majd a jövő fogja megmutatni. Hogy vannak közös feladataink, az Magyarországon, úgy gondolom, mindenki számára már ma nyilvánvaló - Romániában talán még nem az. Ha nem akarunk Európától, jóformán az egész világtól elszakadva elmerülni, akkor egymást kell segítenünk; nálunk sokszorosan erősebb országok sem önmagukban állnak a világban, hanem a kapcsolatok milliárdnyi, sokszor láthatatlan csatornáin keresztül merítenek egymásból erőt. A XXI. század küszöbén a konfrontációt fel kell váltania a kooperációnak. Kooperációképtelen népek gyászos jövőnek néznek elébe. Ennek felismertetésére érdemes, muszáj dolgozni.

5. A legfontosabb a kelet-európai országokkal való távlati együttműködés koncepciójának tudományos kidolgozását tartom, melynek fontos része a magyar kisebbségek kérdésének tanulmányozása. Ez csak látszólag steril tudományos fontoskodás. Sok évtizedes mulasztást ugyanis nem lehet elsősorban érzelmi alapokon álló improvizációkkal meghaladni. Mindenki tudna okosnak látszó, kemény vagy diplomatikus, netán méltóságteljes vagy éppenséggel ravasz, önmagukban talán egészen kitűnő intézkedéseket ajánlani. Ha azonban mindezek nem illeszkednek egy nagyobb koncepcióba, vajmi kevésbé vinnék előre a határokon túli magyarság keserves ügyét.

Szirtesi Zoltán (orvos, Szeged):

1945 után a Közép-Európában végbement változások közül azon magyarországi eseményeket emelem ki, melyek hazánk legnagyobb kisebbségére, a cigányságra hatottak.

Mielőtt sérelmeinket felsorolnám, a következőket kell megemlítenem. A II. világháború alatt, illetve vége felé a rendszerváltozást, illetve bármilyen változást a cigányság élet-halál kérdésnek tartott. A változástól várta a német fasiszták és Szálasi bandájának rémtetteitől való megszabadulást. Közvetlen a háború után a cigányság fellelegzett, pláne akkor, amikor a politika az egyenlőséget hirdette meg.

A szocialista tábor európai országaiban másképp élük át a cigányok a változásokat, mint a kapitalista berendezkedésű államokban. Magyarországon egy olyan társadalmi változást erőszakoltak rá a cigányokra, mellyel a magyarság sem tudott megbirkózni. Mindenek előtt két alapvető kérdésre szeretném felhívni a figyelmet. Az egyik az, hogy nem vették

figyelembe, hogy a cigányság társadalmi fejlettségi fokban kb. 150-200 évvel le van maradva a magyarságtól, illetve a többi európai népektől.

A másik nagy tévedés az volt, hogy homogén népcsoportnak tekintettek bennünket, holott ez nem így van. (3 nagy csoportra és ezen belül 12 rétegre tagozódunk. A három nagy csoport: kárpáti (magyar), oláh és beás cigány.)

Ez népcsoportunkra akkor vált károsná, amikor jobbító szándékból be akarták mutatni a cigányság helyzetét, hogy a társadalom lelkiismeretét felébresszék. Nem ismerve népcsoportunk összetett voltát, így csak a legelmaradottabb rétegeink helyzetét és életvitelét tudták bemutatni, mivel ez volt szem előtt. Ez elősegítette az előítéletekre hajlamos egyének, illetve csoportok ellenünk irányuló általánosító előítéletét. 1945 után a gazdasági átalakulás népcsoportunkat háromféleképpen sújtotta:

1. A cigányság 70-75%-a falvakban élt (ma is többségben). Az első jogsértés tehát a falusi cigányságot érte, amikor a földosztásból kimaradt. Ennek egyenes következménye, hogy a megalakult tsz-ekben sem kaptak helyet. Ezt egyesek azzal „magyarázták”, hogy a cigányok nem kértek földet. Arról elfeledkeznek, hogy ugyanaz a felvilágosítás nem ment végbe, mint ami a nincstelen parasztok körében megtörtént. Azzal is indokolni szokták a földosztásból való kimaradást, hogy a cigányok nem értettek a földműveléshez. Ez rágalom. A falusi cigányság szegény rétege ugyanúgy napszámba járt a módos parasztokhoz, mint a földnélküli nincstelenek, tehát annyit értett a földműveléshez, állattenyésztéshez, hogy segítséggel, tanítással a mai napra kialakulhatott volna a cigányság földművelő rétege, melyből haszna származott volna a társadalomnak is. Ezen cigányok egy része Budapestre, illetve a különböző nagyvárosokba áramlott, a tsz-ek elől elmenekült parasztfiatalokkal együtt. Munkásszállásokra kerültek. Kezdetben az építőipar felszívta őket, házakat, lakásokat építettek, melyekből ők nem részesültek. Egy csoportjuk a családi környezetből kiszakadva lumpenizálódott.

2. A beinduló iparosítás a kézművességet háttérbe szorította. Azt gondolták, hogy a nagyipar minden igényt ki tud elégíteni. A kézművességgel foglalkozó cigányok (teknőváják, kőszőrűsök, szőnyegkészítők stb.) munkanélkülivé váltak. Ezekből is segédmunkások lettek. Az előbb említett, földosztásból kimaradt csoport és a volt kézművesek csoportjának leszármazottai is segédmunkásokká váltak, mert nem tudott kialakulni az igény a tanulásra, illetve a szakmaszerzésre. Azt látták, hogy szüleik munkavégzéséhez sem szükséges iskolai végzettség.

3. A harmadik nagy csapás az államosítással következett be. A cigányságnak volt egy szűk, jómódú rétege is, amely valamilyen vagyonnal rendelkezett. Sajnos a cigányságnak csak ezen rétege érezhette az egyenlőséget a nem cigányokkal, mivel őket is ugyanúgy államosították. Ez azért is tragikus, mert a cigányság ezen rétege több generációra visszamenőleg már írástudó volt. Volt olyan közülük, aki már a múltban diplomát szerzett. A cigányság ezen elitebb, módosabb rétege a múltban vezető szerepet tudott betölteni a cigányságon belül. Miután földönfutóvá tették, elvesztette azt a lehetőségét, hogy segítséget tudjon nyújtani a többieknek. Ennek a rétegnek egy szerencséje volt, nevezetesen hogy az iskoláztatás nem volt ismeretlen számára, ezért a későbbiekben valahogy meg tudta találni a helyét a társadalomban. Képviselői szakmunkásokká váltak, s néhányan magasabb iskolai végzettséget is szereztek már az 50-es 60-as években. Sajnos ez a felismerés népcsoportunk többi rétegénél csak elvétve, egy-két esetben történt meg.

Összegezve az egész folyamatot, a háború után a cigányság rosszabb helyzetbe került, mint amire gondolkodó rétegeink számítottak. A gazdasági csapás mellett túl kellett élnünk egy erős beolvasztási kísérletet is a politika részéről. „Újmagyaroknak” neveztek bennünket, mely gúnyolódáshoz vezetett. Szerencsére a névváltoztatás ugyanúgy nem sikerült, mint ahogy Mária Teréziának sem. A következő csapás akkor ért bennünket, amikor 1951-ben az életbe lépett új Tanács törvény értelmében - megkérdésünk nélkül - a vajdaság rendszerét népcsoportunknál megszüntették. Ezzel végképp elvesztettük belső irányításunkat, amelyet még a mai napon sem képes helyettesíteni egyetlen egy cigány szervezet sem. A vajdák egyéb feladataik mellett a belső fegyelem őrei is voltak. Ezt megtehették, mivel a különböző csoportoknál a legnagyobb tekintélyű személyiségek voltak. Állítom, ha ehhez az intézményhez nem nyúlnak, akkor jelenleg a lumpenné vált csoportokkal kevesebb probléma lenne a társadalom, illetve a cigányságon belül. Itt viszont azonnal felvetődik a kérdés, hogy ha a lumpeneink „megszelídültek” volna mint bűnelkövetők, akkor ehelyett mit vágnának a szemünkbe? Néhány év múlva, miután a vajdák jogkörét törölték, rájöttek, hogy valami baj lehet, főleg a közösségekben élő cigány csoportoknál, mert azok irányíthatatlanná váltak. Ekkor számos cigánytelepen a helybeli közbiztonság beszügőket kezdett alkalmazni, akiket vajdáknak tituláltak.

Ez azért is volt aljas dolog, mert a cigányok körében a „vajda” nevet lejáratták. Ennek ellenére a kulturáltabb rétegeink — hallgatólágoosan — tovább is megtartották olyan személyiségek nemzetiségen belüli vezetői tiszteletét, ami egy vajdának jár, még akkor is, ha nem vajdának nevezik jelenleg. Ez ellen ma azon cigányok tiltakoznak teli szájjal, akik környezetünkben maradvra ezt a tiszteletet soha nem kapnák meg. Néhány közösségben az elmúlt években — spontán — újra vajdát választottak, melybe az állami vezetés hallgatólágoosan beleegyezett. A vajdaválasztás elterjedését gátolja jelenleg még az is, hogy az elmúlt évtizedekben pejoratív értelmet kapott ez az elnevezés a fentebb említett okok miatt. Ezért jelenleg az elnevezése, hogy vajda vagy egyéb vezető, lényegtelen. A lényeg az, hogy különböző cigánycsoportok minden külső manipulációtól mentesen olyan egyéneket válasszanak vezetőiknek, akiket megillet a régi vajdatisztelet. Ez lenne a valódi, széleskörű (nem felülről jövő) belső szerveztségünket létrehozó kezdeményezés. Ezen útválasztásunk azért is lenne helyes, mert a cigányság nagy csoportjai rendezni tudnák belső érdekkülönbségeiket. Ezek után, ha a három nagy csoport (törzsek) országos vezetőket választana, akkor meg lehetne oldani a cigányságon belüli ellentéteket úgy, hogy a három országos vezető szövetségre lép.

Megítélésem szerint ezen folyamat végbemenetele nélkül mindenféle demokratikus elv hangoztatása süket fülekre talál. A hatvanas évektől megindult egy cigánykérdést megoldó mozgalom, sajnos akkor még a cigányok nélkül. Ebbe a mozgalomba a cigányság csak a 80-as évek elején kapcsolódott be. A mai napon, amikor már a cigányok is részt tudnának venni elmaradottabb rétegeik felemelésében, a társadalom türelmésege minimálisra csökkent. Máságunkat nehezebben fogadják el. A velünk szemben ellenségeskedő egyének nem tudják megérteni, hogy mi cigányok ugyanannyira magyarnak is tartjuk magunkat, mint amennyire cigánynak. Csak abban bízhatunk, hogy azért a magyar nemzet nagy többsége nem bűnbakot lát bennünk. Azért részletezem a cigányok helyzetét, mert ezt ismerem a legjobban. A továbbiakban észrevételeimet, javaslataimat olyan általánosságban szeretném kifejezni, amely egyformán érinti a hazánkban élő valamennyi népcsoportot. Felmerült a kérdés, hogy szükség van-e hazánkban nemzetiségi törvényre. A hagyományos értelemben vett nemzetiségi törvényre, illetve annak konzerválására nincs szükség. Véleményem szerint azért, mert ez nem fogalmazza meg az állam kötelesegeit a kisebbségek felé. Így csak egy karámot jelent, ahova egy bizonyos népcsoportot be lehet terehni.

Szükségesnek tartom a következő definíció említését, mely Jászi Oszkártól származik: „A nemzet fogalma alatt egy olyan nemzetiséget értünk, mely az állami hatalom felett rendelkezik, míg a szoros értelemben vett nemzetiség, állami hatalom nélkül, egy idegen nemzetiségnek, részére kedvezőtlen jogi és gazdasági rendje alatt él.” Egy nemzetiség akkor válik vezető nemzetiséggé, ha többségben van. Felmerül a kérdés, hogy a többségi nemzetiség mellett (amely a nemzet) hogyan részesül a hatalomból a többi nemzetiség, illetve kisebbség. Ugyanis általános alapelvnek kell elfogadnunk azt, hogy az igazi szabadság a hatalomban való részvétel. Deklarálnunk kell egy olyan demokratikus nemzet fogalmát, amely kimondja, hogy a nemzet egy olyan közösség, amelyet a többségben lévő nemzetiség a kisebbségekkel közösen alkot. A hagyományos értelemben vett „nemzetiség” fogalma azonnal felborul abban az esetben, ha olyan kisebbségek, akiket eddig nem neveztek nemzetiségnek — mert az összes kritériumokkal nem rendelkeztek (pl. anyaország) — felveszik a nemzetiségi nevet. Ezért nemzetiségi törvényt csak abban az esetben lehet alkotni, ha először a fogalmat tisztázzuk, illetve úgy határozzuk meg, hogy az minden kisebbség számára elfogadható legyen. Ugyanis csak egyseges nemzetiségi törvényt alkothatunk. Külön „speciális” törvény bármely kisebbségre — csak azért, hogy a definíciót a helyére tegyük — szóba se jöhet, mert ez egy múltbeli rémisztő törvényt idéz emlékünkből. Hagományos értelemben egy nemzetiséghez tartozó egyén állampolgárságát elismerve, illetve elismertetve hovatartozás szempontjából csak két választási lehetőséget ismer: vagy identitását szempontjából nemzetiségnek tartja magát és a többségi nemzetet uralkodó népcsoportnak nézi, vagy elhagyja népcsoportját, az uralkodó nemzetbe való beolvadásra törekszik.

Véleményem szerint nem nemzetiségi törvény kell, hanem nemzeti-kisebbségeket védő törvényre van szükség, amely lehetőséget adhat a kettős identitás vállalására. Természetesen arra is szükség van, hogy ezen törvényen belül meglegyen a lehetősége az illető népcsoportnak arra, hogy bármikor nemzetiséggé nyilváníthassa magát. A törvénynek biztosítania kell azt a lehetőséget is, hogy ha az illető népcsoportnak csak egy bizonyos része nyilvánítja magát nemzetiséggé, akkor azon csoportja, amely ezzel az igénnyel nem él, akkor is az egész népcsoporthoz tartozónak tudhassa magát, ha ezen nemzetiségi szervezetben nem vesz részt. A kettős identitás tudatában egyformán érezhesse magát kisebbségi népcsoportjához tartozónak és az

uralkodó nemzet tagjának is. Engedtesse meg, hogy a cigányságból vett példával éljek. Tehát az illető cigány ember úgy vallhassa magát cigánynak, hogy egyben magyarnak is érezhesse magát. A cigánysághoz való tartozását viszont ne kelljen feladnia abban az esetben, ha népcsoportjának csak egy kisebb része nyilvánítja magát nemzetiségévé, és ha ebben a szervezetben nem vesz részt.

Visszatérve előző javaslatomhoz, tehát olyan törvényre van szükség, amely a nemzet kisebbségeit úgy védi, hogy a nemzet részeseként a hatalomba is beengedi őket. A törvény alapjául kell szolgálnia a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának. Ezen két egyezségokmány jogilag kötelező, ezért nem elegendő csak az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára hivatkozni, amely soha nem volt kötelező dokumentum a nemzetekre. Bővítve a kört, hazánk határait átlépve, úgy tudnánk segíteni a határainkon túl élő magyar és egyéb kisebbségeken, hogy ezen két alapokmányra hivatkozva kormányközi tárgyalást kellene kezdeményeznünk.

Javaslatomban még odáig is elmerészkedem, hogy a magyar kormány kezdeményezésével a környező országok államfőit vagy illetékes minisztereit meghívniánk egy kerekasztal-konferenciára, ahol a közös sérelmeket vagy esetleges félreértéseket tisztázni lehetne. A tárgyalás alapja nem lehet csak a határainkon túl élő magyar kisebbség, hanem minden kisebbség sorsára terjedjen ki. Csak ebben az esetben nyerheti el a magyar kormány a nemzetközi szimpátiát.

Természetesen példamutatásként a magyarországi kisebbségek, de minden kisebbség problémáját úgy kell elrendezni, hogy emelt fővel léphessen kormányunk vagy képviselője a tárgyalóasztalhoz. Ne kelljen attól tartania, hogy véletlenül egy „kényes” kérdést tesznek fel. Meggyőződésem, ha határainkon belül minden kisebbség megkapja emberi megbecsülését és biztonságban érezheti magát, akkor az ország vezetői számíthatnak a mindenkori sorsközösség vállalására, de még a nemzetközi vitás kérdések lebonyolításához szükséges segítségnyújtásra is.

Tabajdi Csaba (államtitkár, Budapest):

1. Elsőként - jórészt a magyar nemzeti kisebbségek sorsát tragikusan befolyásoló sajátosságként - azt említeném, hogy a II. világháborút lezáró békerendszer a magyarság számára éppoly igazságtalan feltételeket szabott, mint a Lenin által joggal „imperialistának” minősített versaillesi-trianoni szerződések. Jóllehet ez mindenekelőtt a magyarságot sújtotta, semmiképpen sem kívánom kétségbe vonni, hogy a nagyhatalmi törekvések erőterében fogant békerendszerben térségünk más nemzeteit is érték sérelmek.

További rendkívül fontos mozzanatnak tekintem, hogy a sztálini - poszt-sztálini társadalmi berendezkedésre jellemző monolitikus hatalmi viszonyok számos olyan tényezőt, folyamatot a szó szoros értelmében likvidáltak, amelyek híján a nemzeti kisebbségek a társadalmi és a magánélet gyakorlatilag minden területén lehetetlen helyzetbe kerültek. A helyi önkormányzatokkal, a valós érdekviszonyokon és a „civil társadalmakra” jellemző értékrenden és tagoltságon alapuló önszerveződésekkel, kisközösségekkel szemben tanúsított mérhetetlen bizalmatlanság, a hatalom ellenőrzésének a magánélet legintimebb szféráira való kiterjesztése nem csupán politikai, szellemi, kulturális, de nem utolsósorban gazdasági tekintetben is a végletekig kiszolgáltatottá tette a kisebbségeket. Mindezt igen szemléletesen, a gyökerekig leásva tárja fel Csoóri Sándor Duray Miklós könyvéhez írt, egykor hírhedt, ma már sokkal inkább híres előszavában.

Harmadik tényezőként az államvallássá magasztosult ateizmus, elvakultságában csak a vallási fanatikusok régebbi s újabbkori „megtérítő hadjárataihoz” hasonlítható - és legalább is szerveztségét tekintve sok vonatkozásban azt is felülmúló - kizárólagosságra törekvését, a kérelmetlen vallásellenességet, az egyházak, a hívők üldözését emelném ki. Úgy gondolom, nem igényel részletes kifejtést, hogy a világi „civil” közösségek durva felszámolásának időszakában a nemzeti kisebbségek számára a vallási összetartozás, a szószékről anyanyelven hirde-

tett ige a legutolsó mentsvárat jelenti önazonosságuk megőrzéséhez.

A nemzeti, etnikai kisebbségek mai válságos helyzetének alapvető okai közé sorolom azt is, hogy a közép- és kelet-európai térség országainak a Varsói Szerződés és a KCST keretében megvalósított együttműködése nem a tényleges egymásra utaltságon, hanem egy művi úton, mesterségesen fogant állinternacionalizmuson alapult, ami nem tette lehetővé a reálfolyamatok, a valós problémák őszinte feltárását, megvitatását. Glatz Ferenc a „Magyarok a Kárpát-medencében” című könyv második kiadásához írt kísérő sorai szerint „A közép-kelet-európai térségben 1948 után kialakult politikai rendszerek, amelyeket összefoglaló néven sztálini rendszerek nevezhetünk, nem adtak arra lehetőséget, hogy az itteni ún. nemzeti államok között olyan intézmények (diplomáciai rendszerek) alakuljanak ki, melyek együttese fóruma és eszköze lehetett volna a kisebbségi kérdés megoldásának... A sztálini rendszer ... egy elvont internacionalizmust tett kötelezővé... (amely) akadályozta..., hogy az egyes nemzetek megtalálják valós helyüket egy közép-kelet-európai együttműködésben...”

Ehhez csak annyit fűznék hozzá, hogy a térség szinte valamennyi állama az internacionalizmusra hivatkozva álcázta mind valójában nacionalista, mind pedig jogos nemzeti érdekeit védelmező pozícióját. Ez alól egyetlen kivétel akadt: a magyar vezetés elhibázott, bűnös politikája, amely részben tudatosan („elvi alapon”), részben balek módjára bedőlve a látszatoknak, évtizedeken át önként mondott le a nemzet - s ezen belül a határainkon túl élő magyar kisebbségek - érdekeinek határozott képviseléséről.

2. Ahhoz, hogy a kisebbségek kifejezésre juttathassák sajátos érdekeiket és szükségleteiket, elengedhetetlen, hogy megfelelő érdekvédelmi és politikai képviselői szervezetekkel rendelkezzenek. Ehhez, vagyis a kifejezetten kisebbségi alapon szerveződő intézmények átfogó hálózatának kialakulásához meggyőződésem szerint az autonómia elvének érvényesülése biztosítja a legkedvezőbb feltételeket.

Autonómia alatt én nem csupán a területi autonómiát értem - amelynek ott lehet létjogosultsága, ahol a kisebbségek nagy, összefüggő tömbben élnek -, hanem a helyi, kisközösségi autonómiát, önkormányzatot is.

Emellett, amint arra Szokai Imre kollégámmal és barátommal a Magyar Nemzet 1988. február 13-i számában „Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés” címmel megjelent cikkünkben is utaltunk, a többség akaratlan-akaratlagos szívó hatását csak a kisebbségek egyéni és kollektív többletjogai ellensúlyozhatják.

Az említett követelmények csak valóban demokratikus társadalmi berendezkedés, a diktatórikus hatalmi viszonyokat lebontó, decentralizált (köz)igazgatású államokban teljesülhetnek, csakis ilyen körülmények között jöhet létre a helyi kisközösségek önkormányzata, s akkor már megvalósulhat a kisebbségi önkormányzat is. Szemléletes példaként említhető mindezer a Dániában élő (schleswigi) németek vagy a finnországi svéd kisebbség helyzetének alakulása, és - szerencsére - még folytathatnám a sort.

Hosszabb távon a kisebbségi kérdés optimális megoldása érdekében a magam részéről nem zárom ki a területi rendezést sem, hiszen közhely, hogy a történelemben semmi nem örök s változathatatlan - de ennek feszítését ma semmiképpen sem tartom időszerűnek. Amint a már említett, Magyar Nemzet-beli cikkünkben megfogalmaztuk, vannak a „status quo-nak éber őrei”, akik elvárhatják (s ma el is várják) a magyar államtól, a magyar néptől, hogy tényként fogja fel a jelenlegi határokat, de azt nem követelhetik, hogy a magyar nép mindezt igazságos döntés nyomán kialakult tényként fogadja el.

A jelenlegi helyzetben a józan reálpolitikának adottságnak kell tekintenie a határokat. Nem földrajzi elhelyezkedésüknek, hanem funkcióiknak kell elsődleges jelentőséget tulajdonítani. A határok jelképpé válásának, „spiritualizálódása” - amikor nem elválasztó sorompóként, hanem a népeket összekapcsoló tényezőként hatnak - esetlenségként említhető másodlagossá is válhat a területi kérdés, hiszen ez a nemzeti kisebbségek számára is biztosítja a „bővített újatermelésükhöz” szükséges mozgásteret, nem utolsósorban az anyanemzettel való akadálytalan kapcsolatartás révén.

Ennek megvalósulása azonban megköveteli, hogy létrejöjjenek a térség országai szerves integrálódásának feltételei. Glatz Ferenc már idézett írásában úgy fogalmaz, hogy ha „a Kárpát-medence térségének történelmében egy adott területen élő, különböző társadalmi-etnikai elemek által létrehozott munkaerőpiacot és munkaszervezetet látunk... a térségben 1918 előtti államalakulatok jobban megfeleltek az itteni népek érdekeinek, mint az 1919 utáni kisállamiság.” S továbbmenve: „a mesterséges állami határokkal és protekcionista vámpoliti-

kával szétszabdalt államrendszer nem tudja - kihozni - azt a teljesítőképességet, ami a térség természetes adottságaiban és a térség lakosságában, társadalmában benne rejlik." E diagnózisból - úgy gondolom - nem nehéz eljutni az alkalmazandó terápiához, a közép-európai együttműködés gondolatához.

3. Véleményem szerint nemzeti és etnikai kisebbségvédelmi törvényre lenne szükség.

A törvény szükségességének alapvető okát abban látom, hogy a demokráciába való átmenet, a jogállamiság kiépítésének időszakában nem lehet eléggé hangsúlyozni: a társadalmi demokrácia általános fokmérője a többség kisebbséghez való viszonya, a nemzeti kisebbségek egyéni és kollektív jogainak szavatolása. S minthogy megítélésem szerint a nemzetiségi kérdés Magyarországon elsősorban helyi kérdés, a felelősségre vonás, a jogorvoslat törvényi biztosítékaival is el kell érni, hogy a helyi vezetők, tisztségviselők felelősséget érezzenek a nemzetiségi létből eredő mindennapi problémák kezeléséhez szükséges, legmegfelelőbb konkrét megoldások kimunkálásáért.

Ugyanakkor úgy vélem, hogy a törvénynek nem csupán a nemzeti, de az etnikai kisebbségek védelmét is szavatolnia kell. Ez utóbbi kategóriába sorolnám a cigányság és a zsidóság túlnyomó részét. Meggyőződésem ugyanis, hogy a homogenizálás valamely kisebbségi csoporton belül is megengedhetetlen, márpedig a cigányság és a zsidóság egészének nemzetiségű nyilvánítása éppen ezt jelentené. E két kisebbségi csoporton belül e kérdés körül dúló minden - különösen a cigány értelmiség körében meglehetősen éles és heves - vita ellenére is úgy látom, hogy nagy tömegek nyelvi „különállás” nélkül kívánják megőrizni hagyományait, szokásait, néprajzi, kulturális, vallási sajátosságait, egyszerűen: identitásukat. Ha pedig ez így van, ennek biztosítása más eszközöket (lásd: anyanyelvi oktatás, többnyelvű feliratok, hivatali nyelvhasználat stb.) és eltérő állami felelősségvállalást igényel, mint a nyelvi tényezőnek - joggal - különleges hangsúlyt tulajdonító nemzeti kisebbségek esetében.

Ha egyáltalán indokolt külön szólni nemzeti és etnikai kisebbségekről - s véleményem szerint az -, akkor e nyelvi „tényező” mellett még egy dologról kell említést tenni. Mivel a hagyományosan nemzeti kisebbségnek tekintett délszlávok, németek, románok és szlovákok esetében egyéni szinten az „önmeghatározás” számos átmeneti formája figyelhető meg, ezek az átmenetek ideiglenesek, viszonylag rövid ideig tartanak, s valamelyik irányba végül is alapvetően „eldőlnek”. Ugyanakkor a cigányság és a zsidóság körében épp ez az átmenet látszik tartósan rögzülni. Konkrét példával élve: Magyarországon értelmetlen dolog lenne „magyar származású szlovákról” beszélni, s a „szlovák származású magyar” (ön)meghatározás is legfeljebb a gyökerekről, az ősokról ad felvilágosítást, az illető egyén nyilván kívül esik a szlovák kisebbség körén. Ezzel szemben pl. a „zsidó származású magyar” és a „magyar származású zsidó” (a hangsúlyok finom - vagy nem is olyan finom - különbségét most figyelmen kívül hagyva) egyszerre tarthatja magát magyarnak és zsidónak (vagy zsidónak és magyarnak), de (ha vállalja zsidóságát) mindenképpen a zsidó „Qetnikum” tagja is.

Nos, éppen az ő saját igényük, érdekeik kielégítésére van szükség nemzetiségi törvény helyett nemzeti és etnikai kisebbségvédelmi törvényre.

Ami a törvényben rögzítendő főbb alapelveket illeti, pusztán terjedelmi okokból is csak címszószerűen emelnék ki néhány - megítélésem szerint különösen fontos - elemet. Mindenekelőtt a kisebbséghez tartozás csakis vállalás dolga lehet (tehát önmeghatározás és nem „külső” meghatározás kérdése). A törvénynek az erőszakos asszimiláció kiküszöbölésén túl kedvező feltételeket kell teremtenie a „különállás” megőrzéséhez, a sajátos jegyek erősítéséhez - tehát szinte a „disszimiláció” felé kell hajlania, de e téren is kerülni kell minden külső ráhatást, erőltetést, hogy a szegregáció leghalványabb gyanúja se merülhessen fel. Lehetővé kell tennie a kettős, illetve hármas kötődés lehető legkevesebb konfliktussal történő megélését. Szavatolnia kell a kisebbségek tényleges egyenlőségét biztosító többletjogokat (aktív kisebbségvédelem). A nemzeti kisebbségek esetében kiemelt figyelmet kell fordítania az anyanyelvi oktatásra és művelődésre. Mindennek eléréséhez - amint már említettem - törvényes garanciákat, a számonkérés lehetőségét kell tartalmaznia biztosítva a jogorvoslatot a nemzeti kisebbségek tagjait ért sérelem esetére.

Végezetül - utalva Bátai Tiborral közösen írt, a Magyar Nemzet 1989 május 29-i számában megjelent írásunk vonatkozó részére - úgy gondolom, a készülő törvénynek azt is elő kellene segítenie, hogy a kisebbségek szervezetei, a nemzetiségi szövetségek a „kinevezett intézmény” státusza helyett, mint a helyi közösségek által megválasztott országos testületek alulról szerveződjenek meg, s így módon ellátható a nemzeti kisebbségek teljes körű érdekvédelmét, belcélta a politikai képviselőt is. Azt is elképzelhetőnek tartom, hogy a törvény

előírja: a mindenkori kormány a nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetét alapvetően befolyásoló törvénytervezetet csak a kisebbségi szervezetek egyetértésével (vétőjog) terjeszthessen a Parlament elé.

4. Ahhoz, hogy a mai mélypontról elmozduljunk, alapvető feltételnek tekintem az évszázados területszerző, majd területvédő törekvéseket a legsötétebb nepotista diktatúrával háziasító, és a magyar- (s általában idegen-) ellenességet, a külső fenyegetettség mesterségesen felkeltett veszélyét belső legitimációs eszközként felhasználó hivatalos román politika megváltoztatását. Reálpolitikusként ehhez azonnal hozzá kell tennem: gyors és gyökeres fordulatra nem számítok.

A román politikai rendszer legalább részleges demokratizálódása a kisebbségek üldözésének szélsőséges megnyilvánulásait bizonyára enyhítené, talán háttérbe is szorítaná. A román közvéleményben a több évtizedes, következetes belesulykolás következtében mélyen gyökerező magyarellenesség megszűnéséhez azonban úgy vélem mindenképpen hosszabb időszakra van szükség. Csakis ekkor, s ennek eredményeként tartom elképzelhetőnek, hogy a román nemzet ne a magyarság ellenében fogalmazza meg saját identitását, amelyben ma - mondjuk ki nyíltan - Magyarországgal szemben további burkolt vagy nem is annyira burkolt területi követelések is rejlenek.

Nyilvánvaló, hogy addig is, amíg mindez bekövetkezik, a magyar politika nem várakozhat öble tett kézzel. Meggyőződésem, hogy a párbeszédre képes és kész (ma még meglehetősen szűk) román értelmiségi elit (beleértve a nyugati román emigráció józan csoportjait is), s egyben - a haladéktalanul megindítandó, szerkesztési elveiben a román lakosságra összpontosító román nyelvű televízió- és rádióadások révén - a román közvélemény irányában is igazunkat képviselő álláspontunk fenntartásával a közeledést szolgáló értelmes, s legfőképpen hiteles gesztusokra van szükség. Épp ezért tartom üdvözlendőnek a Magyar Demokrata Fórum és a nyugati román értelmiség képviselőinek közelmúltban megfogalmazott közös deklarációját.

Mindenekelőtt újra és újra konkrét tettekkel kell tudatosítanunk a magyar és a külhoni közvéleményben egyaránt, hogy hazai kisebbségvédelmi politikánk semmilyen vonatkozásban sem függ a magyar nemzeti kisebbségek helyzetének alakulásától: szó sem lehet valamiféle árukapcsolásról, „junktimról”. Emiatt is fogadok a legteljesebb értetlenséggel minden olyan fölvetést, amely a Romániából érkező magyar és román menekültek eltérő kezelését szorgalmazza.

A napjainkra kialakult, feszültségekkel telített, elmergesedett viszony figyelembe vételével különösen sajnálatosnak tartom, hogy nem sikerült - pl. közös vállalkozások formájában - előbb, szervezettebb gazdasági kapcsolatokat kialakítanunk a két ország, a két nemzet között, hiszen ez a nemzeti kisebbségek anyanemzeteikhez való kötődése számára is objektíve kedvezőbb feltételeket biztosított volna.

Az önfeladás nélküli, értelmes gesztusok közé sorolom azt is, hogy miközben a dákoromán kontinuitás elmélete számunkra tudományos szempontból elfogadhatatlan, az erről folyó vitát - figyelembe véve, hogy a román nemzeti identitás sarkalatos pontjáról van szó - ne érezzük túlzottan ki. Emellett mindenkor nyilvánvalóvá kell tennünk, hogy a magyar kisebbségek problémáját nem elsősorban a jelenlegi határokkal hozzuk kapcsolatba, hanem azzal a hátrányos megkülönböztetéssel, amely - a demokrácia hiányával való összefüggésből következően - a románság számára is egyre súlyosabb teherként.

5. A legfontosabbnak azt tekinteném, hogy a határainkon túl élő magyarság helyzetével, sorsával való foglalkozás, a kisebbségekért történő kiállás váljon a hazai bel- és külpolitika valóban szerves részévé. Ez alatt azt értem, hogy a magyar politika, de a társadalmi közfelfogásunk is - Tóth Pál Péter megfogalmazásával élve - azonos alapelvek szerint értelmezze a magyar állampolgárok, a hazánkban élő nemzetiségek, a szomszédos országok magyar nemzeti kisebbsége és a határainkon kívül nem kisebbségi sorban élő valamennyi magyar egymáshoz és az anyanemzethez való viszonyát. Egyébként ilyen állásfoglalást fogadott el a múlt év decemberében az MSZMP Politikai Bizottsága is a nyugati magyarság helyzetével és az ezzel kapcsolatos politikánk feladataival foglalkozó ülésén.

Ennek az egységes szemléletnek az érvényesítése bel- és külpolitikai, valamint szervezeti téren is számos változtatást, jelentős előrelépést, komoly erőfeszítéseket igényel.

A belpolitikai - közelebbről oktatás-, művelődés- és tájékoztatáspolitikai - feladatok közül azt emelném ki, hogy a tankönyvekben, a tudományos ismeretterjesztő munkákban és a

tömegettájékoztásban is kifejezésre kell juttatni a világon élő 15 millió magyar szellemi-kulturális összetartozását. Évtizedek álszemérmes hallgatása, bűnös mulasztása nem pótolható egyik napról a másikra, de csakis egy ilyen radikális szemléletbeli változás teheti lehetővé például az olyan riasztó, gyalázatos jelenségek eltűnését közszellemünkben, hogy magyarságukban s emberségükben egyaránt újból megalázva „lerománozzák” a hozzánk menekülő erdélyi magyarokat.

Külpolitikai téren a magyar kisebbségek helyzetének differenciált kezelésére van szükség. Elengedhetetlenül fontosnak tartom legalább a megegyezésre, valamiféle „modus vivendi” megteremtésére való törekvést nem csupán a szomszédos országok értemiségével; „alternatív” vagy ellenzéki mozgalmával, de hatalmi elitjeivel is - legalább is ott, ahol - nem úgy mint Romániában - erre lehetőség van. Sőt, amint azt a gyakorlat eredményei bizonyítják, esetenként mód van kifejezetten jó viszony kialakítására is: példaként Szlovéniát és Horvátországot említhetném.

A kulturális külpolitika, a nemzetközi kulturális kapcsolatok keretében mindent meg kell tennünk a magyar nemzeti kisebbségek magyarországi kulturális termékekkel való jobb ellátásáért. E célra - szűkös anyagi lehetőségeink közepette is - külön keretet kell elkülöníteni az állami költségvetésben. Egyszerűen felfoghatatlan és tarthatatlan például az a helyzet, hogy merkantilista szempontok miatt - a korábbi támogatás megvonásával, sőt költségvetési befizetési kötelezettség előírásával(!) - valósággal ellehetetlenül a szomszédos országokba irányuló könyv- és folyóiratkivitelünk!

Már az eddig említettek is egyértelműen arra utalnak, hogy a szavak tettekre váltásához, az előbbre jutáshoz arra lenne szükség, hogy értelmes koordináció jöjjön létre a legkülönbözőbb szervezetek és a magánszemélyeknek a magyar kisebbségek helyzetének javítására irányuló akciói között. Mindennek távolról sem valamiféle központosítást, hanem az eredményes munkamegosztást kellene szolgálnia. Hiábavaló ugyanis a sok beszéd, ha hiányzik az összehangolt cselekvés, ha nem használjuk ki az abból adódó lehetséges előnyöket, hogy egészen más mozgástérrel rendelkezik a hivatalos kormányzati politika, mint valamely ellenzéki párt vagy a magánszemélyek.

Úgy látom, ilyen koordináló szerepet tölthetne be az államminiszter felügyelete alatt megalakult Nemzetiségi Kollégium, amely - miközben biztosítaná a magyar kisebbségek ügyével való törődés valódi társadalmi, politikai rangra emelését - központosítás helyett összefogná, integrálná a szerteágazó tevékenységet, s minden tárca, társadalmi szervezet önállóan, felelősséggel végezné a maga dolgát.

Vass Csaba (társadalomkutató, Budapest):*

Saját sorsának formálásában, szuverenitásának építésében Közép-Kelet-Európának saját teljesítményekre is szüksége van, és saját teljesítményeket fel is tud mutatni.

A térség néhány országában - főként Lengyelországban és Magyarországon - lezajlott a nyilvánosság által kellően nem méltányolt nemzetreform első szakasza. A sztálini építmény erőzője és a puha diktatúra lazításai következtében a modern közösségi tulajdon számos alakzatát hozta létre a közpolgári ellenállás és innováció. A modern értelemben vett családközösségi, lokális közösségi tulajdon után ezen országok parlamentjeiben megjelent a nemzeti tulajdon gazdjaként fellépni kívánó képviselő is. Ezen alulról kezdeményezett nemzetreform

* A közölt szöveg Vass Csaba két írásából lett kiválasztva, amelyeket a szerző körkérdésünkre küldött válaszként. Az első rész (a *** felett) a Világtársadalmosodás-peresztrójka-Kelet-Közép-Európa című esszejéből való, míg a második rész 1989 május 24-én hangzott el egy krakkói konferencián.

ideológiájában is megújult. A kormányai által - a proletár internacionalizmus örve alatt - gyakorolt, főként gazdasági, újabban politikai nacionalizmussal szemben az oppozíciós értelmiség egy része és a közpolgári mozgalmak kidolgozták a nacionalitás eszméjét és gyakorlatát. A nacionalitás gyakorlata a nemzeti méltóság kölcsönös elismerésén alapulva önmeghatározásra szolgáló ideológia, amely nem irányul - érthető módon - senki ellen sem. Sőt a más nemzetek, nemzetiségek, kisebbségek méltóságának elismeréseként aktív, cselekvő szolidaritást vállal más népekkel. Ennek formáiként alakult ki a társadalmi diplomácia gyakorlata, illetve az alternatív kezdeményezések közötti országhatárokon átnyúló együttműködés, és némelyik hatalmi központon belüli reformerők ilyen jellegű működése. A nemzetreformok alulról, a globalizmus folyamata felülről megkezdte szétbontani az állami elkülönülést, és a regionális nemzeti szolidaritás és regionális nemzeti kooperáció elemeinek megjelenése mellett lehetővé teszik a vágyak után először reálisan is a térség történetében a regionális unió létrejöttét, a kelet-közép-európai benelux közösség megalakulását. Ennek ellenfeszülő hatókökként természetesen jelen vannak a múlt nacionalista emlékei és a jelen nacionalista torzsalakódásai is. Az Európára nehezedő egységesülési kényszerrel együtt azonban az imént említett tendenciák alkalmasak lehetnek arra is, hogy ez az unió minden bizonnyal kisebb uniók laza köteléke formájában reálisan felvethető kérdéssé váljon. Egy ilyen kis uniók laza kötelékéből alakuló nagyobb unió, elismerve a szovjet érdekeltséget a térségben, egyszerre járulhat hozzá a nemzetek és a régió - interdependens világunk viszonyai között is - relatív szuverenitásának megőrzéséhez.

A nemzetreform mellett végbement a társadalmi reform első szakasza is a térség majdnem minden országában, ahol meg nem, ott rövid idő múltán befejeződik. Ennek eredményeként a tulajdonpluralitás túljutott első lépésein, amit a civil társadalom rekonstrukciójának első szakasza makrotársadalmi jelentőségűvé emelt.

Végül a politikai szerveződéseknek olyan új alakzatai alakultak ki - Szolidaritás, MDF, Charta '77, népfrontok stb. - vagy vannak kialakulóban, amelyek pártokon túli szerveződések. Bennük a pártok elkülönült érdekeivel szemben össznemzeti, össztársadalmi érdekek jelennek meg önkormányzattá szerveződve. Közép-Kelet-Európa nemzeti-, társadalmi- és politikai innovációi ugyan a sztálini erőszakos, illetve puha diktatúrával szemben jöttek létre, tartalmuk azonban túlmutat az ellenállásban való közösségen, és nem feltétlenül vezetnek önmaguk felszámolásához a peresztrojka sikere esetén sem. Természetesen ez a - gorbacsovi - demokratikus peresztrojka sikerével mehet végbe akadályok nélkül. A gorbacsovi demokratikus peresztrojka sikere így közös érdeke a Szovjetuniónak és a közép-kelet-európai térségnek. Ez utóbbi számára, elismerve a Szovjetuniónak érdekeltségét és felismerve a kölcsönös érdekeltséget, finnlandizációs esélyeket biztosíthat a térségnek. Megvalósulásához egyszerre van szükség a térség államainak átalakítására, a belső sztálintalanításra és a szovjet érdekeltség elismerésére. Ezen felül pedig a demokratikus peresztrojka aktív támogatása szuverenitásfejlesztő közös érdek.

A szovjet peresztrojka felszabadító hatású volt térségünkben. Azok az ellentétek, amelyek eddig be voltak zárva a despotizmusba, most felszínre kerültek. Manifesztáló válva esély adhatnak meghaladásukra.

Azokat az újmeghasításokat idézem ide, amelyek térségünk jövője szempontjából meghatározóak lehetnek. A peresztrojka hatására nyíltabbá váltak a kormányok közötti ellentétek. Lengyelország, Magyarország és talán Jugoszlávia is részben alulról kényszerítet, részben fentről megindított reformokkal reagált a puha diktatúrák válságaira. Ideológiailag azonban ezt a választ bizonyos fokú gazdasági nacionalizmusokkal legitimálta. A konzervatív kormányok elfogadva ezt az interpretációt reformkerülő ortodoxiájukat politikai rangra emelt nacionalizmusokba burkolták. É tragikus, de most már legalább nyílttá váló megosztottsággal szemben reményt kelt egy másik megosztottság napfényre kerülése is. Amit mindenki tudott, hogy az exportkormányok és a társadalom között szakadék van, most e tekintetben is felszínre került. Mégpedig úgy, hogy a Wandicz prof. által etnikai laboratóriumnak nevezett régióból

figyelemre méltó produktum került ki. A nacionalizmusokba fulladó, egymásra acsakordó testvérkormányoktól függetlenül megjelentek térségünkben a nemzetreform első jelei, rügyei is. Annyi évszázad etnikai ellentétei és a térségi közösséget álmódó értelmiségiek meghiusuló óhajai után újat alkotott a kormányaitól megszabaduló nép. Itt csatlakozom Kiss Gy. Csaba mondanivalójához az értelmiségi együttműködésről, sőt kissé tovább is megyek rajta. Legújabbkori nacionalizmusunk egyik oka, hogy államnemzetek és kultúrnemzetek nem esnek egybe térségünkben. Most népeink egy része felszabadította magát a megosztottság alól, és létrehozta az interetnikus érintkezés előítéletmentes formáját. Ideológiájában is radikálisan szakított a megosztó nacionalizmussal. Magyarul jól hangzik az a mesterségesnek ható angol szó, hogy „nationship”, nacionalitás. Ez a gondolat, a nacionalitás gondolata az összekapcsolás mozzanatára alapozódik. Önazonosításra szolgáló kategória, amely a másság méltóságát hordozza. Ennek alapján alapvető értéke a szolidaritás, az interetnikus szolidaritás, ami talán regionális szolidaritássá épülhet. Ennek révén létrejött az interetnikus kooperáció is, aminek tanácskozásunk is jeles példája. Hadd hivatkozzam mégis saját hazám példájára. Népünk jelentős része már megtanulta, hogy egy másik nép sosem lehet paranoiás, az legfeljebb egy kormányt elfoglaló és saját népét is gyarmatosító vezér lehet. Ennek alapján élő kapcsolatot alakított ki a román nép legjobbjával. Emigránisaival és belső emigránisaival is. Ez az új gondolat, ha mint frissen kipattanó rügyet óvjuk egy ortodox tél hidegétől, térségünk számára a harmadik Európa politikai létrejöttét is esélyből realitássá teheti. Ennek révén egy közép-kelet-európai peresztrojka számára programmá válhat a civil kezdeményezés, és regionális szolidaritássá, regionális kooperációvá érhet. E ponton hadd térjek ki Timothy Garton Ash mondanivalójára. Folytatva az ő vizekkel összefüggő metaforáját szigetről, hídról, kompról, azt gondolom, szerencsésebb térségünket örvényhez vagy forráshoz hasonlítani. Örvény lehetünk, mely egész Európát lehúzhatja. Ez a térség egyrészt Európa legbetegbb része. Gazdasági válsága katasztrófális méretű. Ráadásul gazdasági válsága közben a kapitalista országokkal vetekedő szociális differenciákat hoz létre. A kettő együtt pedig szinte megoldhatatlan feladatok elé állít mindannyiunkat, ami igazán csak a desztalinizálás folyamata után válik nyilvánvalóvá. E térség országai vagy tovább modernizálják országait, ám ez a lépés munkanélküliségen keresztül szociális robbanáshoz vezet, vagy a szociális konfliktusra koncentrálnak, ami viszont a gazdaság összeomlásával járhat. És mindkét esetben a reformer kiegészítők lehetnek a vesztesek, holott ők csak a sztálinizmus politikai magántulajdonnak nem hatékony voltát, illetve hiszocialitását öröklik meg. Gazdasági vagy szociális összeomlás viszont a térség évtizedes hideg polgárháborúját forró polgárháborúvá teheti. Ebbe viszont az európai stabilitás bukhat bele. Ezért az önző, de kulturált nyugati tőkének, amelyik hosszú távon is képes saját érdekeit védelmezni, érdemes lehet vállalkozásokkal segíteni a térséget, hogy kijusson a sztálinizmus csapdájából.

Ugyanakkor etnikailag ez a térség Európa egyik legegészségesebb része. A nacionalizmustól diametrálisan különböző nacionalitás gondolata és gyakorlata talán hordoz olyan tartalmakat, amelyek egy európai kulturális innováció részlemévé válhatnak. A nacionalitás gondolat lényege, hogy a felszabadult egyének szabadon választott szabad közösségeket alkotnak az egymással és a természettel való szolidáris együttéléshez. André Reszler mondta a térségről, hogy itt a szélsőségek találkoznak. Így itt a feladat nem akármelyik szélsőségre ragaszkodni, hanem meghaladni a szélsőségeket. Ha sikerül e ma még gyenge kezdeményt megvédeni a paranoiával védekező antireformerek nacionalizmusától és az egymás rovására megoldást kereső gazdasági és szociális konfliktustól, akkor e térség forrás lehet. Olyan kulturális megújulás forrása, amelyben egyaránt megmártózhat:

- II. János Pál szociális szándéka, amely individualizmus és kollektívizmus dichotómiájából keres kiutat,

- 1956, amely a Szűcs Jenő tanítómestere, Bibó István által az európai társadalomfejlődés értelmének nevezett munkástanácsok önkormányzatát emelte gyakorlattá rövid időre,

- 1968 emberarcú szocializmusa, amely humanizálni akarta a társadalmat,

- 1980 mozgalma, amely a szolidaritás gondolatát és pártokon túli szerveződését hozta Európa számára, és

- Ambarcumov úr 10 000 igazi kommunistája is.

Vígh Károly (történész, Budapest):

1. Közép-Kelet-Európában a máig vitatott jaltai egyezmény és általában a második világháborút követő békeszerződések következtében a Szovjetunió befolyási körébe utalt államokban (Csehszlovákia, Magyarország, Lengyelország, Románia, Bulgária) - megszegve ezeket a békeszerződéseket - lényegében azonos időben (1948-49) olyan monolitikus, sztálini típusú kommunista rendszerek jöttek létre, amelyek meghatározzák a térség nemzeti, etnikai kisebbségeinek is a helyzetét, kettős elnyomás nehezéve rájuk. Egyfelől sújtotta őket az államalkotó nemzet polgáiraival együtt az egyéni szabadságjogok hiánya, másfelől ezzel összefüggésben nem tették számukra lehetővé az öntevékeny szervezkedést, nem élhettek azokkal a kollektív szabadságjogokkal, amelyek a nemzeti kisebbségeket egyébként a polgári demokratikus államokban megilletik. Ráadásul az ú.n. szocialista iparosítás és a sokhelyütt alkalmazott közigazgatási átszervezés következtében a pártállam igyekezett a nemzeti kisebbségeket saját lakóterületükön - ahol addig létszámában többségben voltak az államalkotó nemzettel szemben - minoritásként szorítani. Ilyen folyamat zajlott le különösen Erdélyben: Kolozsvárott vagy a Székelyföldön, de kisebb mértékben Szlovákiában is.

Külön oldalra tartozik Jugoszlávia, ahol - a magyaron kívül - a többi nemzeti kisebbséget is mindmáig sújtja a nagyszerb nacionalizmus elnyomó rendszere. Erre jellemző két magyar vonatkozású példa: a Vajdaságban nem engedték megalakítani az ottani magyarok érdekvédelmi egyesületét, szemben pl. Horvátországgal, ahol működik a Horvátországi Magyarok Egyesülete. A másik példa: a Vajdaság elnevezést megszüntetve, éppen ezidőtájt kebelezték be ezt a területet Észak-Szerbia névvel.

2. Közép-Európában elsősorban a magyar nemzeti kisebbségek számára volna szükség - a kérdésben szereplő - ú.n. „optimális” megoldás. Mint ismeretes: minden harmadik magyar él itt kisebbségi sorsban. A valóban optimális megoldás legalább két fokozatot jelentene:

a./ A jelenlegi határok mellett összefüggő etnikai tömbben élő magyarság számára a legjobb megoldás volna e területek visszacsatolása az anyaországhoz.. Vonatkozik ez az északi határaink mentén elterülő területre Csallóköztől Bodrogközig, amely mint zömmel magyarlakta terület már az első bécsi döntés (1938. nov. 2.) során Magyarországhoz került. Itt azonban a problémát az okozná, hogy a második világháború alatti események (a főleg magyar nemzeti-ségű zsidó lakosság kiirtása) és az azóta végrehajtott, már az első pontban említett különböző nemzetiségellenes intézkedések következtében a korábban magyar többségű városokat - Komárom és Ipolyság kivételével - szlovák elemekkel töltötték fel, amelyek az elmúlt évtizedekben majorizálták e városok lakosságát. A román-magyar határ mentén is elképzelhető volna bizonyos határkiigazítás a magyarok javára, úgy ahogy a párizsi béketárgyalásokon ezt a magyar delegáció előterjesztette. Így azután Temesvár, Nagyvárad, Arad, Nagyszalonta térsége visszakerülhetne Magyarországhoz. Jugoszláviával kapcsolatban a vajdasági (volt bácskai) terület Szabadkaig bezárólag - etnikai vonatkozásban - a magyar nyelvtérülethez tartozik. Ugyancsak magyarnak tekinthető a Horvátországhoz tartozó ú.n. baranyai háromszög. Kárpátját tekintve ugyan a volt Bereg vármegye északi része (Beregszász és környéke) lényegében még ma is etnikailag összefügg a magyar határtól délre fekvő beregi, Felső-Tisza vidéki területtel, de mivel itt egy területi autonómia-elképzelés is felvetődött, ezért Beregszásznak és környékének a kiszakítása ebből a remélt önkormányzatból gye. giténé annak létrejöttét és etnikai erejét.

b./ Ily módon rátérve az általam említett második fokozatra, számba kellene venni azokat a magyar etnikai szigeteket, amelyek a jelenlegi magyar határoktól távolabb helyezkednek el, és éppen ezért - megfelelő demokratikus intézkedések híján - az ott élő magyarság ki volna téve a többségi nemzethez olvadásnak. Ettől a végső etnikai megsemmisüléstől csak egy széles körű közigazgatási és kulturális autonómia menthetné meg ezeket a magyar szigeteket, amelyeknek a sokszínűségére és létszámbeli különbségére hadd említsek két szélsőséges példát: Szlovákiában a Nyitra körüli vidék magyar falvait és Erdélyben a Székelyföldet. A harmadik megoldást: a lakosságcsere fel sem vetem, mert a második világháború utáni magyar-szlovák lakosságcsere végrehajtása máig rossz emlékeket ébreszthet azokban, akik ennek az eljárásnak szenvedő alanyai voltak. Habár az „optimális” kérdésfelvetés csak elméletileg történt, mégis meg kell jegyeznünk: a magyar etnikummal szemben immár két világháború után is elköverték ugyanazt a jogtípust, figyelmen kívül hagyva, hogy a nemzetek

önrendelkezési joga a vesztes nemzeteket is megilleti. Ezen a téren a győztes hatalmak ma sem kívánják felülvizsgálni döntéseiket, és mind a mai napig az európai határok sérthetetlenységét hirdetik. Így tehát maradna mint jelenlegi realitás - általános megoldásként - a területi és a kulturális autonómia biztosítása a kisebbségek számára Közép-Európában. Ez a rendelkezési elv természetesen nem csupán a magyar kisebbségekre vonatkozna, hanem valamennyi közép-európai nemzeti kisebbségre és etnikumra.

Az autonómia gyakorlati példaként figyelembe kellene venni a svájci kantonális rendszert, de hivatkozhatok magyar példára is: az 1918-as Magyar Népköztársaság Kárpátal-jára - Ruska-Krajnára - kidolgozott autonómia-megoldása. (Lásd részletesen Flachbart Ernő: Ruszinszko autonómiaja, Miskolc, 1934.) A Károlyi-kormányzat közigazgatási, nyelvi, közoktatási, vallásügyi autonómiát biztosított ennek a területnek.

3. A magyarországi nemzetiségi törvénynek - közép-európai jelentőségén túl - általános érvénye is volna, amely példa jelleggel hatna a szomszédos régiókra. Mivel a hazai - és a szomszédos országok - nemzetiségei, etnikumai között nagyszámban találunk cigányokat, róluk sem szabad megfeledkeznünk. A cigánykérdés megoldása talán a legbonyolultabb, mert sokrétű társadalmi, kulturális összetételükre való tekintettel sokoldalú megközelítést igényel. A hazai nemzeti kisebbségekre jellemző, hogy később betelepült etnikumokról lévén szó - más szomszéd országokhoz hasonlóan - nem őslakosként élnek hazánkban, amit a településszerkezetük is elárul. Közülük a német kisebbség nálunk és általában ebben a régióban nem csupán megőrizte etnikumát - nálunk különösen a Dunántúlon - hanem a két világháború között még jobban is gyarapodott, mint az egyéző, vele együtt élő magyar elem. (Lásd e jelenség irodalmi ábrázolásait különösen Kodolányi műveiben.) Viszont a hazai szlovákság, szerbség, vendek és románok - viszonylag csekély létszámuk miatt - ki voltak téve az egyre fokozódó asszimilációnak, amihez az is hozzájárult, hogy a magyar politikai vezetéstől nem kaptak kellő segítséget ahhoz, hogy megőrizték identitásukat. Miután a második világháborút követően a legyőzött Magyarországot rákényszerítették Potsdamban a hazai németiség jelentős részének a kitelepítésére, ezért a maradék német elem sorsa is a fokozatos beolvadás lett. Mindennek következtében a hazai nemzetiségeket a további gyors asszimilálódástól csak egy olyan demokratikus nemzetiségi törvény mentheti meg, amely jogi és egyéb akadályokat emel a fenti folyamat elé. Ily módon itt nálunk is ki kellene építeni a nemzetiségi öngazgatás hálózatát, igénybe véve - szükség esetén - a szomszédos anyanemzetek kulturális, oktatásügyi segítségét. Természetesen mindez a reciprocitás jegyében képzelhető el.

4. Semmiféle biztos feltétele vagy lehetősége nincs annak, hogy a magyar-román viszony gyökeresen megváltozzék, mert egy „kölcsonősen előnyös jószomszédi kapcsolat” útjában rendkívül nagyok az akadályok. Ugyanis a román nacionalizmus kialakulása óta bevallottan, vagy éppen be nem vallottan arra törekszik a mindenkor román politikai vezetés, hogy egy olyan Nagyromániát hozzon létre, amelyen belül annak minden részében uralomra juttassa az államalkotó romániséget - a nemzetiségi kisebbségek rovására. A trianoni békeszerződés óta tart ez a folyamat Erdélyben, és még nem volt olyan román rezsim - a Groza-kormányzást is ide számítva -, amely ezt a „nemzeti küldetést” figyelmen kívül hagyta volna. Ráadásul mivel Erdélyből a zsidó és a zsidó elem túlnyomó többsége kivándorolt, így ezzel párhuzamosan - és a már említett nemzetiségellenes közigazgatási és iparosítási politika következtében - még inkább ránehezedett a román hatalom a legnagyobb létszámú kisebbségre: a magyarra.

Ha történetesen megbukik a Ceaucescu-rezsim, és egy demokratikusnak mondható rendszer kerül hatalomra Romániában, nem valószínű, hogy maradéktalanul orvosolni fogják a romániai magyarság évtizedes sérelmeit. Különben sincs garanciánk tekintetben, hogy a mindenkor román politikai vezető réteg feladná elődeinek politikáját: Erdély erőszakos beolvasztását Nagyromániába.